A'

MAGYAROK'

TÖRTÉNETEI

Á'SIÁBÓL KIJÖVETELÖKTŐL FOGVA A' MAI IDŐKIG.

IRTA

PÉCZELY JÓ'SEF.

DEBRECZENBEN
NYOMTATTATOTT TÓTH LAJOS ÁLTAL.
1837.

Exsequi res singulas haud institui, nisi insignes per honestum, aut notabili dedecore: quod praecipuum munus annalium reor, ne virtutes sileantur, utque pravis dictis, factisque ex posteritate et infamia metus sit.

Elbeszélni mindent nem vólt czélom, csak a' különösen szembetűnő szépet vagy rútat; mivel fő tisztinek vélem a' Történetirásnak, hogy az erények el ne hallgattassanak, 's hogy a' rosszat-tevést, szóllást eltávoztassa az utókortól 's gyalázattól tartás.

Tacitus Annal. III. 65.

Omissis deletis
admittitur

M. Mólnár, mpr.
Rev. Libr.

Á'

MAGYAROK'

TÖRTÉNETEI.

ELSŐ DARAB.

Á'SIÁBÓL KIJÖVETELÖKTÓL FOGVA AZ ÁRPÁD HÁZ' KIHALÁSÁIG.

Exsequi res singulas haud institui, nisi insignes per honestum, aut notabili dedecore: quod praecipuum munus annalium reor. ne virtutes sileantur, utque pravis dictis, factisque ex posteritate et infamia metus sit.

Elbeszélni mindent nem vólt czélom, csak a' különösen szembetűnő szépet vagy rútat; mivel fő tisztinek vélem a' Történetirásnak, hogy az erények el ne hallgattassanak, 's hogy a' rosszat-tevést, szóllást eltávoztassa az utókortól 's gyalázattól tartás.

Tacitus Annal. III. 65.

Omissis deletis admittitur

M. Mólnár, mpr.
Rev. Libr.

Á'

MAGYAROK'

TÖRTÉNETEI.

ELSŐ DARAB.

Á'SIÁBÓL KIJÖVETELÖKTÓL FOGVA AZ ÁRPÁD HÁZ' KIHALÁSÁIG.

MÉLTÓSÁGOS

SZÉKI GRÓF

TELEKI JÓ'SEF

ÚRNAK,

Ő CS. K. FELSÉGE ARANYKÚLCSOS HÍVÉNEK, A' NAGY MÉLT. M. K. UDVARI CANCELLARIA' TANÁCSOSÁNAK ÉS REFERENDARIUSÁNAK, TEK. SZABÓLCS VÁRM. FŐ ISPÁNYÁNAK, A' TISZAMELLYÉKI R. SUPERINTENDENTIA ÉS A' S. PATAKI COLLEGIUM FŐ CURATORÁNAK, A' M. T. TÁRSASÁG' ELŐLŰLŐJÉNEK, ÉS A' BAJOR KIR. TUD. ACADEMIA TISZTELETI TAGJÁNAK;

MINT

A' TUDOMÁNYOK' ÉS TUDÓSOK'

BARÁTJÁNAK,

'S ÚGY HIVATALOS KÖRÉBEN, MINT AZON KIVŰL

RITKA BUZGÓSÁGU, HATÁSU,

ORSZÁGSZERTE TISZTELT,

LELKES PÁRTFOGÓJÁNAK

MÉLY TISZTELETTEL

AJÁNLJA

A' SZERZŐ.

ELŐSZÓ.

Munkám' foglalatját czimje, vezér elvemet dolgozásában a' Történetirás' nagy Mesteréből vett jelszavam mutatja. Meg akartam próbálni — nemzeti nyelvünkön első — oly Történetirását adni Hazánknak, melly rövid legyen, szárazság nélkül érdekes, vastag kötetekre telés nélkűl: az lévén meggyőződésem, hogy, mostani állásunkhoz képest, míg az Olvasó Közönség' nagy részének több kedve, több pénze nem lesz az olvasáshoz, nem elég nekünk Iróknak csak azon igyekeznünk, hogy vagy sokkal ne fáraszszuk Olvasóinkat, vagy hogy jó legyen, a' mit adunk; hanem a' kettőt öszvekötnünk 's azon kell főkép törekednünk: mint adjunk kicsinyben minél több jót.

Lehettem-e szerencsés czélomat elérni? értő Olvasóimé az itélet; de hogy czéljának en-

nek kell lenni, ki nálunk az Oskolákon kivűl is olvastatni, a' haza' dolgai-, a' hajdankor jelesb férjfiai eránt nagyobb figyelmet, közönségesebb részvételt, mint milylyel ekkorig valánk, akar gerjeszteni, abban reménylem mindnyájan egyet fognak velem érteni, 's ha munkámat nem is, akaratomat legalább méltánylani.

Kit ezen a' régi, homály fedte századokból kevesebb érdekest nyújthatott első kötet csak valamennyire is kielégít, a' mindjárt utána következô bizonyosan sokkal inkább ki fogja elégíteni; a' tárgyak 's személyek' nevekedő fontossága, egy Nagy Lajos, egy Hunyadi János 's Mátyás természettel a' munkáét is nevelvén.

Őseink' eredete', atyafisága' bővebb vi'sgálatába ereszkedni, vagy ezen tekintetben, az eddig irtak, hittek után, meghatározottabban szóllani nem láttam helyén, épen most, midőn ezeknek, 's átaljában a' régiségnek halhatatlan érdemü, élő nagy Búvárja' páratlan szorgalma, tudománya után várunk — ha egykor, eddig csak töredékekből ismertetett nagy munkáját bevégzi 's világ elibe ereszti — az ezredek' setétségére viradást.

Hogy irásom ne csak világos, érthető, hanem, a' mennyire lehet, rövid is légyen, nem

utólsó gondom vólt; de az utólsóért az elsőt — értelmesség lévén itéletem szerént valamint minden beszédnek, úgy az irásnak is fő czélja, első múlhatatlanúl megkivántaló tulajdonsága — tudva soha fel nem áldoztam.

Új szók' elfogadásában, annyival inkább csinálásában igyekeztem a' szerfelett nagy bátorság'-, de a' bátortalanság' ellenkező hibáját is kikerűlni: mind kettőt, 's ezt talán inkább, mint amazt, kárhoztatván, még egészen ki nem mivelt, magában sok gazdag ereket rejtő, könnyen gazdagítható, de még nem eléggé gazdag nyelvünk' jelen állapotjában.

A' helyesirás' szabályaira nézve, minthogy kellett valamihez, legtanácsosabbnak itéltem a' M. T. Társaságéihoz szabni magamat,) noha én magam is őszintén vallom, még sokakban kétkedem.*

Ha munkám' olvasása közben csak nehánynak is ifjú Olvasóim közzűl hevült olykor kebele; 's telve tisztelettel a' szép nagy-, telve útálattal a' rút, alacsony tettek iránt, csak egy-

---

*) *Azon talán egyetlen külömbséggel, hogy én a' nemzetségek', városok' fő neveitől származó mellékneveket is szeretem nagy betűvel irni, igy: Tacitusi szellem, Pesti lakos.*

ben is közzűlök nemes vágy ébredett, követni azokat, kerűlni ezeket, 's élni nem magának, hanem élni embertársainak, élni a' hazának: jutalmazva van fáradtságom, telyesűlve óhajtásim' legfőbbike. Debreczen Dec. 15-dikén 1836.

a' Szerző.

I. FEJEZET.

A' Magyarok' eredete, atyafisága, régi lakhelye, mai honukba lett jövetele.

Mint rendesen minden Nemzetnek, a' Magyarnak is homály fedi eredetét, régi történeteit. Közönségesen a' Hunnokkal és Avarokkal egy Nemzetnek-, 's mind hárman a' már legrégibb időkben ösméretes, a' Káspi tengeren és Persián túl keletre és északra igen szélesen kiterjedt *Turk* vagy *Török* nép-tör'sök' ágának tartatnak. De ha ezt egész bizonyossággal nem állíthatni is: annyi bizonyos, hogy keleti 1) költözködő nemzet, 's ósi lakhelye

1) Ezt kellene kihoznunk, ha semmi egyéb (külső vagy históriai) bizonyságunk nem vólna, csak magából nyelvünk' természetéből is, mellynek valamint semmi hasonlatossága a' többi nyugoti nemzetek' nyelvével, úgy szembetűnő a' keletiekéveli egyezése, tekintve t. i. nem annyira az egyes szavakat, mint a' nyelvek' belső alkotását, szóhajlítást, származtatást, ragasztást, öszverakást.

Ilyen a' nyelv' természetében gyökerezett hasonlatosságot akarnak sokan, újabb vi'sgálatok után, nyelvünk, és az északi *Finn* eredetű (Finn, Lapp, Esthon, Vogul 's a' t.) népek' nyelve közt is feláll ítani: melyből azomba magából, bár telyesen bebizonyíttassék is, más történeti adatok nem lévén, nem az következik, mit azok következtetni akarnak, hogy nyelvünk és igy nemzetünk is Finn-, hanem hogy a' Finnek magok is, valamint mi, keleti eredetüek.

belső Á'sia, hihetően a' mai *Turfan* 2) v. *Kis Bukaria* (a' régi Sogdiana, Margiana és Bactriana) volt. Innen egy rész, némelyek szerént a' 9-dik század' közepe felé, mások szerént még a' 7-dikben félkerekedvén, ezen kivándorlott ág a' Káspi tenger felett a' Volga (Atel) és Ural (Jaik) vizeknél, a' mai *Astrakán* v. feljebb *Baskiria* (a' régi Scythia intra Imaum) tájékán állapodott meg. Itt Kr. sz. u. 884 táján, 7 nemzetség elszakadván a' többitől, ezek, a' mi egyenes Őseink, ugyanannyi vezér (Ano-

---

2) *Turfánt* másképen *Igurnak* is nevezték, 's ennek lakosit *Uiguroknak*, *Unuiguroknak*. Ebből az *Ugri* (a' XI-dik századbeli Orosz Kronika-iró, Szerzetes *Nestornál Jugri*) *Ungri* (a' Byzantiumi Iróknál ουγγροι) 's ebből ismét az *Ungari*, *Hungari* nevet sokkal hihetőbben származtathatni, mint akar *Ungvártól* Anonymus-, akar *Ung-Úrtól* Palma szerint.

Hogy lett az idegen *Ungari* v. *Hungari* névből a' *Magyar* név, melylyel saját nyelvén magát a' nemzet nevezi; vagy ebből amaz? megegyeztethetni-e a' kettőt egymással, vagy huzhatni-e azon egy gyökér szóra? szükségtelen fejtörés, midőn annyi más nemzeteknek egészen más nevét látjuk a' magok nyelvén, mást az idegenekén, a' nélkül, hogy ezen külömbségnek okára mehetnénk! Jobb megvallanunk, nem tudjuk, mint hosszas csűrés csavarás, szembetűnő erőltetés után is csakugyan bizonytalanságban maradnunk. Elég annyit tudnunk, miről nincs kétség, hogy régi és igaz neve nemzetünknek a' *Magyar*, mely már a' X-dik század' elején, és így mindjárt a' Magyarok' kijövetele után élt hires Görög Császár és Iró Constantinus Porphyrogennetosnál előfordúl, csak hogy ez a' magyar hangzást görög betűkkel tisztán ki nem fejezhetvén, *Magyar* helyett *Mazart* ir.

nymus szerént: Almus, Eleud (Lebed), Kundu, Ound, Tosu, Huba, Tuhutum) alatt, Európába költözködtek, elébb ugyan az ugyancsak belsö Á'siából szakadt, velek rokon, 's akkor a' mai Krimben lakott Chazarok' szomszédságába, a' Don vagy Tanais, és Dnéper vagy Borysthenes folyóvizek közt fekvő, és egyik Vezérjökről úgy nevezett *Lèbediás* tartományába; onnan 3 esztendő mulva (889) nyomatva a' Paczinacitáktól vagy Petschenégektől (kiket Volga és Ural-közti honjukból kihajtottak az Uzok vagy Cumanusok vagy Kunok, és a' Baskiriában hátra maradt Magyarok), a' Dnéper, Dnester (Tyras) és Pruth (Brutus, Hierassus) vizek közt eső főldre, a' Kiévi Palatinatus' (Ucrania, Bessarabia, Moldva) egy részibe, vagy, mint Constantinus Porphyrogennetos hívja, *Atelkuzuba* 3); innen végre — Anonymus szerént a' tőlök szabadúlni kivánó Kievi Oroszok' rábeszéllléséből, Constantinus szerint pedig a' Paczinacitáktól újra háborgattatva — miután a' nemzetségek száma, Constantinus szerint a' Chazarok' egy ágának a' Cabaroknak,

3) Szokott dolog vólt régen a' mássalhangzón végződő szavalhoz *u* magábanhangzót ragasztani, mint példák erre Anonymusnál: *Borsu*, *Zabolsu* 's t. *Bors*, *Zabols* helyett. *Atelkuzu* tehát van *Atelkuz*, 's ez, az *ú ó* szolgálatot tévén (mint ugyancsak Anonymusnál példa *Cortuelü* azaz nyilván Körtvélytó), *Atelköz* helyett, mely annyit tesz, mint *Vízköz*: *Atel*, *Etyl*, *Etel*, a' Tatár nyelvben ma is meg lévő szó, vizet jelentvén.

Anonymus szerint a' Cumanoknak (kik magok is 7 kapitány alatt hét nemzetséget formáltak) hozzájok állásával 8-ra szaporodott, Gallicián és a' Karpathuson által 895-ben, vagy valamivel elébb *mai lakhelyökre.*

II. FEJEZET.

Magyarország' régi neve; Magyarokat megelőzött lakói: Rómaiak, Gothok, Hunnok, Avarok.

Magyar Országnak Dunántúli részét nevezték régen *Pannoniának*, a' Duna és Tisza közit *Jazygiának*, a' Tiszántúlit *Dáciának.* Szélesebb értelemben Dacia alatt befoglaltatott Jazygia is.

Régi lakosai külömbkülömbféle, de mind *Thraciai eredetű* vad népek. Esmeretesebb a' *Rómaiak* ideje ólta kezdett lenni, kik Pannoniát többszöri harcz után Augustus (K.e. 6 eszt.)-, Daciat Trajanus alatt (K. u. 106) meghódoltatván, 's Római Provinciákká változtatván, a' tartományt Olasz Országból szállított gyarmatokkal megnépesítették, lakosit szakadatlan köztök forgásuk által a' Római miveltséggel, szelidebb erkölcsökkel megösmértették.

A' Római birodalom hanyatlásnak indulván, *Dáciában* megfészkelték magokat (213), 's azt későbben (270) Aurelianus császársága alatt egészen elfoglalták a' Vistula' és Odera' partjai mellől jött, és utóbb egész a' Fekete tengerig kiterjeszkedett *Gothok:* Pannonia tovább

is (elébb *Superior* és *Inferior*, majd *Prima* és *Secunda-Consularis*, még későbben *I, II, Valeria* és *Savia*-ra osztva) a' Római Császárok hatalmában maradván.

A' Gothok' birodalmának 100 esztendő múlva véget vetettek a' *Hunnok.* Kik északi Á'siából, a' régi Scythiából 374-ben Balamber vezérök alatt, a' Tanaison által Europába bejővén, 376-ban Daciát, a' következő század' elején pedig, *Mundzuch*, vagy mint a' Hazai Történetírók nevezik, *Bendeguz* alatt Pannonia' egy részét, későbben a' többit is egészen meghódoltatták, 's állították a' hatalmas *Hun-Birodalmat*, mely, midőn legnagyobb virágzásban vólt, a' mind két Római birodalmat megrázkódtatott, 's adófizetőjévé tett vitéz *Attila* alatt (434—454) a' Rhenustól a' Volgáig, a' Bálti tenger' szigetjeitől a' Hádriai tenger-partokig, és a' Hemus hegyéig terjedtt: de nagy alkotójának Attilának halálával, az ő 3 fiainak az uralkodáson meg nem egyezhetése, pártokra szakadása miá, miután ezek részint a' Gepidákkal és Gothokkal, részint a' Rómaiakkal folytatott hadban elestek, csak hamar szétbomlott 469-ben.

A' hatalmuk' sülyedése után Pruth, Dnester és Dnéper folyóvizek közzé, 's alább a' Duna' torkolatjához vonúlt Hunnok *Dáciát* a' győzedelmes *Gepidáknak, Pannoniát* a' *Keleti* (Ostro-) *Gothoknak* hagyták. A' Gepidákat Daciából 110 esztendő múlva 565-ben kiverték a' 6-d. század

közepe' táján Á'siának a' Caucasustól északra eső részéből Europába tódult, és sokak' értelme szerint a' Hunnokkal rokon *Avarok.* Pannoniát a' Keleti Gothok önként oda hagyták még 489-ben, Theodorik — hadban és békességben egyiránt nagy Királyunk — alatt Olasz Országba menvén: hol, miután az Odoacer által alapitott Herulok' Országának véget vetettek, állították az úgy nevezett Ostrogothusi Országot. Az ő elmenetelökkel üresen maradt Pannoniát a' *Longobárdok* ülték meg, 's bírták 568-ig. A' mikor a' II. Justinianus Császár ellen, vezérségétől lett megfosztatásáért, bosszút forraló Narses' hívására, felső Olasz Országba rohanván, itt új Országot, a' 200 esztendeig virágzott Longobardusit, alkották; Pannoniát pedig a' Gepidák ellen velek együtt harczolt szomszéd Avaroknak engedték. Kik e' szerint egész Daciának és Pannoniának Urai lettek; 's rövid időn, bátor és ravasz Chaganjok v. Chanjok *Baján'* vezetése alatt, a' tőlök meggyőzött Gepidák, Bolgárok és Slávok is velek harczolván, nyúgotra egész Noricumig és a' Dalmatiai partokig, keletre egyfelől csak nem a' Tanaisig, másfelől egész Konstanczinápolyig — mellyet magát is szinte megvevének — hatottak győzedelmes fegyvereikkel. Hatalmuk, bár mindjárt első vitéz Chanjok' kimúlta után hanyatlásnak indúlva, tartott — 200 esztendőnél tovább — egész a' 8-dik szá-

zad' végéig. A' midőn Bavariai Herczeg Thassilótól, a' híres N. Károly Frank Király (utóbb Római Császár) ellen, ki a' Thassilo' Ipát, az utolsó Longobardus Királyt Desideriust (774) Országától megfosztotta, segítségűl hívattatván, e' miá (788) oly háborúba ögyeledtek, mely többször megújúlva, utóbb telyes megaláztatásukkal, 's Frank iga alá jutással végződött 803-ban. *Pannoniát a' Rába vizéig* elfoglalta, és a' Frank birodalomhoz csatolta *N. Károly*; többi birtokukon a' *Tótok* és az Ister' (Duna) két partján, Alsó Moesiában lakott *Bolgárok* osztoztak. A' Frank szolgasággal a' Keresztyén Vallást is kénteleníttettek felvenni az Avarok: de lelkök egyikhez sem fűlhetvén, mind kettőt nem egyszer próbálták lerázni, 's épen az e' közben fejökre halmozott új csapásokkal siettették végpusztúlásukat, annyira, hogy a' 9-dik század' közepe után még csak nevök sem fordúl elő.

III. FEJEZET.

A' Magyar Történetirás' felosztása.

A' Magyar Történetirást két nagyobb *Időszakra* oszthatni, mellyek közzűl az *Első* a' Fejedelmeket, *Második* a' Királyokat, 's ennek *Első Része* az Árpád' nemzetségéből, *Második Része* a' külömböző nemzetségekből, *Harmadik Része* az Austriai házból való Királyokat 's nemzetünknek ezek alatti történeteit foglalja magában.

I. IDŐSZAK.

A' FEJEDELMEK ALATT.

IV. FEJEZET.

A' Magyarok' első Fejedelme, Árpád.

Anonymus *Almust* teszi a' Magyarok' első Fejedelmének, 's ezt még 884-ben Scythiából lett kiindúlásuk előtt elválasztottnak mondja. Egészen másképen adja elő a' dolgot a' csaknem egykorú, 's már csak ennyiben is méltán több hitelt érdemlő Constantinus, kit mi is követünk. Szerinte Eleink, midőn a' Volga mellől 7 Vezéreik alatt kijöttek 1), minden közös fő 's kormány nélkül, a' hány nemzetség 's vezér vólt, mind meg annyi független kis köztársaságot képeztek, melyek szabadon rendelkezve, hadban és békességben, minden dolgaikról, egy nagy egészszé, némű szövetséges Köztársasággá — *Polgárzattá* 2) egyedül a' kö-

1) Turoczi Chron. Hung. P. II. c. 2. minden Vezér alatt a' csupa fegyverviselők számát 30,857-re, mind öszve kerek számmal 216,000-re teszi. Ezen számnak hihetően Magyar-Országba bejöttökkel sem vólt híja; mert a' mit az úti viszontagság 's fegyver közzűlök elemésztett, annyival, ha többel nem, szaporodtak a' Cabarók vagy Kunok hozzájok állásával.

2) *Staat*, *Civitas* kifejezésére nem vólt eddig szavunk. *Status* nem magyar, a' mellett érthetetlen rosz szó; *állodalom*, *karzat* lábra ekkorig sem kaphattak, amaz inkább formája, ez jelentésének határozatlansága miá. Nem lehetne-e hát *csillagzat'*, *karzat'*, *szózat* (több csillag, több kar, több szó

zős érdek és vérség által vóltak alakítva. A' szükséges egyességnek innen természetesen folyt híjányát, kivált veszedelem' idején szomorúan érezvén, a' Chazarok Chanja' tanácsából is, még Atelközben laktokban egy közös Főt, Fejedelmet választottak magoknak 890 tájban, Almus' fiját Árpádot. Kire látszik a' többek közt mutatni az is, hogy a' következett Uralkodókat mind a' külső mind a' Hazai Irók rendesen nem Almus, hanem Árpád tör'sökebeli Fejedelmeknek nevezik. A' választás megesvén, Chazar szomszédjaik' szokása szerint új Fejedelmöket pai'saikra emelvén 3), — részint hogy mindenek láthassák, részint talán ezzel is mások feletti állását akarván ábrázolni — a' népnek felmutatták; örökös hűséget és engedelmességet esküdtek, 's ezt saját kezeikkel ereikből kifolyatott vérökkel erősítették meg. Azután megállapították a' hatalom 's engedelmesség változhatatlan feltételeit, Anonymus után (Hist. 7 Ducum Cap. 6) következő módon:

---

együtt) hasonlatosságára *Polgártól* egy, a' latin *Civitas*-nak épen megfelelő új szót, *Polgárzat*-ot formálni, mely jelentené a' minden egy közös kormány alatt élő *Polgárok*' öszvességét, a' mi épen a' *Staat*, *Status?:* szélesebb értelemben vévén t. i. a' *Polgár* nevezetet, 's nem rekesztvén ki az alól az *Egy' önkénye* (Despotismus) alatt nyögőket sem, bár ezeknek tulajdonképen valamint *emberi*, úgy *polgári* jogaik sincsenek. Én, mig jobbat talál más, élek vele munkámban.

3) Innen lehet azon nálunk mai napig divatozó szokás, hogy új Tisztviselőink a' Gyűlésekben fölemeltetnek.

1. Parancsnokuk (Dux) magoknak és utódjaiknak, mig tart életök, mindenkor Almus (Árpád) nemzetségéből lesz.

2. Mit közös erővel keresnek, közös legyen mindnyájokkal.

3. Azon fő személyek (Principales Personae — a' nemzetségek' fejei, vezérei) kik önként választották Uroknak Almust (Árpádot), se magok, se maradékaik a' Fejedelem' tanácsából, 's az országlásban való részvéttől (honore regni) soha ki ne rekesztessenek.

4. Ha valaki utódjaik közzül hűségtelen lenne a' Fejedelem' személye iránt, vagy közte és rokoni, — *Cognati*, az az a' születésben, rangban hozzá legközelebb állók, és igy a' nép nagyjai — közt visszavonást szerezne, vére azonképen ontassék ki, mint ők ontották a' magokét az Almusnak (Árpádnak) letett eskükor.

5. Ha valaki Almus' (Árpád) vagy a' Főszemélyek' maradéki közzül az esküt 's határozataikat megrontándja, átok feküdjék rajta, azaz más szóval a' nép közzül rekesztessék ki örökre.

Igy változtatták Eleink szabad tetszésök szerint, mivel úgy látták jobbnak, a' szövetséges Köztársasági rendszert egy Uralkodóivá (*Foederativum Systemat Monarchicummá*), de, mint a' fentebbiekből megtetszik, feltartva magoknak, az uralkodói önkény' 's nemzeti szolgaság' eltávoztatására nem csak az Igazgatás-

bani részvétel—, hanem, ha az Igazgató a' kötés' 's a' társaság' java ellen járna, az orvoslás' jogát is.

Csak hamar felemeltetése után megmutatta Árpád, hogy nem vólt Nemzete' bizodalmára méltatlan. Mert segítségűl hívattatván VI (Philosophus vagy Bölcs) Leo Keleti vagy Görög Császártól a' Bolgár Fejedelem Simon ellen, ezt, a' Dunán általmenvén, véres harcz után megverte, 's úgy tért sok fogolylyal, gazdag zsákmánynyal haza Bolgár Országból 891-ben. Következő esztendőben Arnulf, a' Nyúgoti vagy Német Császár szóllította fel, hallván győzedelme' hírét, a' Marahánok vagy Morvák' Királya Zventibáld, vagy mint a' Hazai Írók nevezik, Svatopluk ellen. Noha a' Császár' Német seregei megverettettek, Árpád itt is győzedelmes vólt: de mig ő Morvába járt, az alatt bosszút forralva, 's a' Paczinátzitákkal egyesülve a' Bolgárok az Atelközi othon maradt Magyarokat véletlen megtámadván, főldjöket elpusztították, magokat levágták vagy szétkergették. Melyet látva a' Morvából, bár győztesen, haza tért Magyarok, uj lakhelyet kerestek, 's ekkor esett oda feljebb említett bejövetelök a' mai Magyar honba.

Bejövén 895 tájban Eleink mai lakhelyökre, még Árpád alatt mind az egész Magyar hont, ide értve Erdélyt, Tót és Horvát Országot is, hatalmuk alá hajtották, meggyőz-

vén, vagy önkéntes általadásra birván annak akkori nagy részint Tót, Morva, Bolgár, és (Bolgár Felsőség alatt álló) Oláh lakosit. Bereg és Ung vármegye vólt az első, melyet a' Carpatuson általkeltökben elborították, 's *Munkács* (igaz neve *Munkás*, az útban kiállott sok bajtól, munkától) az első, negyven napi pihenést adott, nyugvó pont. Azután mentek *Ungvár* alá, 's ezt elfoglalták, az azt elébb oltalmazni próbált, utóbb futásnak eredt Tót Vár-őrnagyot *Laborozot* — kiről a' mai *Latorcza'* neve — felakasztván. Ungváron mondja Anonymus, hogy Almus, az öregséggel gyengülését érezvén, Árpádnak a' fejedelemséget általadta. Innen, mint fő hadi szállásról indította Árpád, több csapatokra osztva, népét a' többi, hajdan Attila birta, 's ő utána, mint szántszándékkal kihíresztelteté, őtet 's Magyarjait, mint Attila' egyenes örökösit illető, Magyar hazának el- vagy vissza-foglalására. Ungvárról, hadai könnyű szerrel a' Bodrogon túl hatván, *Szerencsre* tette által fő hadi szállását. Innen, ismét több csapatokra oszolva, mig vezérei a' mai Erdély, Tisza és Maros közt eső részt, mit Bihari Herczeg *Men Marot* (Menu Morout), 's magát Erdélyt, mit Gyalu (Gelu), mind kettő Bolgár felsőség alatt, nem külömben a' Vág vize' mind két meljékét a' Morváig, mit a' Morva Király Svatopluktól *Zobor* birt, elfoglalták, maga az alatt leghatalmasabb ellenfelét *Salánt*,

a' Tisza, Duna és Carpatus közt lakott Tótok' és Bolgárok' Fejedelmét (ki mind a' Dunántúli vagy Moesiai Bolgár Király Simontól, kinek védettje (cliens) vólt, mind Görög Császár Leotól (Anon. Hist. Duc. Cap. 38.) számos Bolgár és Görög haddal segíttetett) Alpárnál tökéletesen meggyőzvén 's Nándorfejérvárba szalasztván 4), bírtokát egész a' Sáváig terjesztette. Ezzel meg nem elégedett, hanem a' Bolgár Királyon mind a' Salán közelebbi segítéséért, 's miután földön futóvá lett, befogadásáért, mind Atelköz' régi feldúlásáért bosszút állni kívánván, sereget küld Bulgáriába, 's a' Királyt két ízben megvervén, adófizetőjévé teszi, azon kivűl arra is kötelezi saját 'jának kezesűl adása mellett, hogy Salánt többé nem védelmezi. Ezután a' Duna mellett felfele mentébén a' *Csepel* szigetét igen megkedvelvén, itt, 's Ó Budán a' Magyar Uralkodók' leendő lakhelyén, tartózkodott azután többet, fija is Zoltán Csepel szigetén született. Honnan ismét délre és nyúgotra fordítván fegyvereit, a' mai Temesi Bánátot egy-, más felől a' Dunántúli részt, Alsó Pannoniát, sőt a' Morva Királytól birt Felsőt is könnyű bajjal meghódoltatta 900 tájban. Szerencsés haladásában csak a' Bihari

4) Ezen történetet kívánta, Nemzeti 's költői lélekkel fel fogva, *Salán futása* hősi költeményében halhatatlanítani koszorús Költőnk *Vörösmarti*. —

Mén Marót hátráltatta valamennyire, ki a' Kőrös és Szamos közt még mind tartotta magát: de midőn a' Magyarokat, az Erdélyből, híröket halva, önként eléjökbe kijött, 's velök társaságba állott Székelyekkel (Siculi) együtt, (Anon. Cap. 50) legerősebb vára Bihar alá szállni, 's ezt 12 napi kemény ostrom után elesve látta, maga járt a' békesség után, követei által egyetlen leányát Árpád' fijának Zoltánnak feleségül, 's véle minden birtokát jegyűl ajánlván. Tetszett a' feltétel Árpádnak. Mén Marót Bihar vára' csendes birtokában hóltáig meghagyatott; akkor pedig — mi csak hamar azután (905) elkövetkezett — leányával minden birtoka Magyar k..re szált. Mit azonba Árpád nem sokáig birhatott, 907-ben, miután még életében megeskette a' Magyarokat fija' hűségére, tettekkel gazdag pályáját bevégezvén.

Árpád nem csak Ország hódoltató, hanem egyszersmind dícséretes Kormányzó is vólt.

Mindeneknek előtte, megemlékezvén esküjéről 's a' Nemzettel kötött szerződéséről, miután, a' Nemzet' becsületéhez illőleg, a' maga 's leendő Fejedelmek' számára Dunántúli Magyar Ország' fél felső részét, és Csepel szigetét előre kiszakasztotta (honnan a' *Korona jószágok*' eredete): a' többi egész *közös erővel keresett tartományt* vitézi közt *kiosztotta*, 5) az

5) Ez, a' kötés' ereje szerént, tartozás lévén, hogy az ezen eredeti osztályban nyert birtok szorosan Fejedelmi ajándék

osztásban, mint Anonymusból kihozhatni, arra vigyázván, hogy kiki azon részt, vagy részen kapjon, melynek meghóditásában különösebben fáradozott. A' vólt birtokosok ezeknek ezentúl szolgálni, földjeiket mivelni, de ezek viszont amazokat, 's az egész hazát fegyverrel oltalmazni, *'s a' katonáskodás' minden terhét saját költségökön viselni* köteleztettek.

Továbbá, mihelyt a' szakadatlan háborúktól egy kis időt vehetett, a' mint Anonymus irja 6), a' Salánon vett győzedelem után, *egyet értve a' Nemzettel*, (milites — mely az egész vitézlő, szabad népet tette) több, részint átaljába az igazgatást és alkotmányt, részint a' magánosokat, és ezeknek vétségeit illető, akkoriban igen czélirányos törvényeket hozott, melyeket egész épségökben, kiterjedésökben

---

nak (Donatio) nem tekintethetik; sőt hogy a' Fejedelem a' maga, 's követői' számára kiszakasztott résznek sem vólt — mint örök időkig köz nemzeti czélra, az ország' és országlás' szükségeire szántnak — tulajdonosa, 's azzal épen úgy nem bánhatott szabadon, mint a' többi vitézeknek osztály részökben adottakkal, magában értetődik. —

6) Cap. 40. Dux Arpad et sui milites, adepta victoria (de Salano) hinc egressi venerunt usque ad stagnum, quod dicitur Curtueltou, et manserunt ibi juxta silvam Gemelseu 34 diebus, et in illo loco *Dux* et sui *milites* ordinaverunt *omnes consvetudinarias leges, et omnia jura ejus, qualiter seruirent Duci et Primatibus suis, vel qualiter judicium facerent pro quolibet crimine commisso.* Et locum illum, ubi haec omnia fuerunt ordinata, Hungari juxta suum idioma nominaverunt *Scerii* (a' mai Szer) eo, quod ibi ordinatum fuit totum negotium regni.

ugyan nem, de nyomaikat részint Anonymusnál, részint Törvénykönyvünkben, itt ott, elszórva, nyilván feltalálhatjuk. Ezek szerint, a' mi illeti

1. Az alkotmányi törvényt (jus publicum) és igazgatást: megállapittatott a' Fejedelemnek mindenek feletti tekintete és bíróskodása, egybekötve a' jutalmazás' és büntetés', hadi és polgári fők, követek kinevezése', háború indítás', béke kötés', szomszédokkal alkudozás' és szövetkezés' jogával. Továbbá az egész ország, jobb igazgatás' és oltalmazás' tekintetéből, bizonyos apróbb részekre, tartományokra, leginkább természet-, folyóvizek, 's hegyek-szabta határok szerint, felosztatott. Minden ilyen kissebb tartományban vólt egy egy, a' már feljebb említett birtokon feljül, egyedül a' Fejedelmet illető vár, melytől a' tartomány (*vártól vármegye*) rendesen nevezetét vette; minden Vármegyében — a' nemzetségek' régi Kapitányai, ezeknek maradéki, vérei, vagy a' vitézségökkel ily rangot újabban érdemeltek-közzül — egy egy Fő Igazgató (Primates), kiknek tiszte vólt békesség idején a' Fejedelem' nevében igazságot szolgáltatni, a' köz csendességre ügyelni, hadban a' zászlójok alá gyülekező megyei katonaságot vezetni. —

2. A' magános és büntető törvényt (jus privatum et criminale) illetőleg, azon kívül, a' mit átaljába mond Anonymus, hogy *minden*

szokásbeli törvényeket, minden jussokat elrendelték, 's azt is meghatározták: minden elkövetett vétekben hogyan kelljen ítélni? keveset tudunk; fenmaradt csakugyan Hármas Törvénykönyvünkben (Pars I. Tit 3 §. 4. 5.) egy, az akkori igazság-kiszolgáltatás' képét előnkbe tüntető törvény, mely szerént a' harczra hívó parancsnak nem engedelmeskedett, vagy a' tábort hír nélkül elhagyott katona, katonai, vagy a' mi akkor egy volt, nemesi rangjától örökre megfosztatva, póri (plebs) vagy szolgai állapotra alávettetett. Mely törvényből Eleinknek nem csak emberi vért, a' hol lehetett, kímélni szerető emberisége, hanem az is megtetszik, hogy a' nemesi legdíszesb czím, mely külömben nemzetségről nemzetségre ment, 's érdemesek által újonnan is megszerezhető vólt, sem tunyaság', vagy kötelesség-múlasztás' palástjává, sem büntetetlenség' eszközévé nem változtatva, az által még díszesebbé tétetett, hogy az érdemetlen tőle megfosztatott.

A' közelebb, 's feljebb mondottakból nem csak a' kezdetben Eleink közt divatozott igazgatás' formája, hanem egyszersmind az Ország' Nagyjainak, vagy Fő Rendeknek, a' Nemesektől vagy Katonáktól, ezeknek ismét a' néptől (plebs) külömbözése is látható. A' *Nagyok (Primates, Primores,* feljebb, *Cognati)* közzé tartoztak t. i. a' Kapitányok 's Vármegyék' Igazgatói, a' *Nemesek* vagy *Katonák (Milites)* közzé

az Árpád alatt bejött Magyarok, Kievi Oroszok és Kunok, sőt a' Magyar' főld' akkori Urai közzül is az önként Árpád mellé állottak: mindnyájan — mint törvényeink nevezik — *Főldes Urak, Domini Terrestres;* a' *nép (plebs)* közzé végre a' többi itten talált, fegyvertől megkímélt, szolgai foglalatosságokra szorított sokaság, pórság, ide számlálva a' nemességöket büntetésül elvesztetteket is, a' hadban elfogottakkal együtt. De látható egyszersmind az is, hogy azon külömbség, melly egyébiránt a' Fő Rendek, 's Katonák vagy köz nemesek közt vólt, amazoknak ezek felett, a' törvény hozás legfőbb, legfontosabb jogában, a köz nemzeti gyűlésen, semmi elsőséget nem adott.

Adjuk hozzá mind ezekhez az, annyi külömböző nyelvű, szokású, miveletlen népeknek, hogy egymással — kivált gazdag örökségen osztozva — megalkhassanak, igazgatásában 's együvé tartásában múlhatatlanúl megkivántatott bölcsességet: 's lehetetlen az ezeket tett férjfiútól a' tisztelet' és nagyra becsűlés' adaját megvonnunk. 7)

V. FEJEZET.

Az Árpádot követett Fejedelmek Szent Istvánig.

Árpád' halála után kis koru, Anonymus szerint 13, a' feljebb mondottak szerint alig 10

7) Melly méltó vólt tehát a' halhatatlan Férjfiúnak valahára egy Homérra találni Horvátunkban! Árpádiás.

éves fija Zoltán (Zulta) vette által (907—947) az uralkodást, melyre mig alkalmatos lenne, helyette az Ország' Nagyjaitól köz megegyezéssel választott Gondviselők (Curatores) igazgatták az Országot. Ezek alatt történt az, hogy a' Németek, nevezetesen a' Bajorok, használni akarván az alkalmat, melyet nyújtani látszott a' Fejedelem' kis korúsága, haddal támadták meg a' Magyarokat: de 3 napi véres harcz után, telyesen megverettetvén, egyebet annál nem nyertek, hogy az új győzedelmen neki bátrodott külömben is harcz- és ragadomány-kereső Magyarok a' következő esztendőkben Német Országot szüntelen pusztították, 's végre 910-ben Augspurgnál magán a' Császáron *Gyermek Lajoson* (Ludovicus Infans) nyert fényes győzedelem 1) következésében, évenkénti adófizetésre is kénszerítették. Ezen gyalázattól megmentette ugyan honát *Madarász Henrik* (Henricus Auceps) Császár, ki a' Magyarok' beütése ellen várakat építtetvén, a' nagyobb helyeket kőfallal körülvévén, e' mellett seregeit szünet nélkül gyakorolván, végre 934-ben *Merseburgnál* Saxoniában a' beütött Magyarokat szinte semmivé tette, levágván közzülök, némely Történetírók szerint többet 30 ezernél: de a' Magyarok ezen túl is Német sőt Franczia és Olasz

1) Lelkes hősi költeménye róla Czuczornak: *Augsburgi ütközet* 4 énekben.

Országot is háborgatni, pusztítani soha egészen meg nem szüntek. —

Ezeknél reánk nézve nevezetesebb az, hogy Zoltán a' telyes időt elérvén, az Ország' határait mindenfelől szorosan meghatároztatta, hogy mind maga, mind szomszédi, mi övék, tudhassák és oltalmazhassák. Ezen határok kijelelésében külömböznek valamit egymástól Constantinus és Anonymus; mi, a' mint a' kettőt egybevetve hihetőbbnek találtuk, úgy adjuk. E' szerént határai voltak akkor Magyar Országnak: keletről az Erdélyt Móldvától (melyet akkor a' Cumanok' vagy Kunok' egy része lakott) elválasztó, 's egész a' Traján hídjáig nyúló hegyek; délről a' Duna és Sava; nyúgotról a' Stiriai hegyek a' Cetiusig; északról a' Morva vize és a' Carpathusok.

Figyelmet érdemel Zoltán' tettei közt még az is, hogy a' Mo'soni határra, az Ország' széleinek azon a' részen a' Németek' beütései ellen bíztositására, új Russus lakosokat szállított, kiknek felvigyázóivá a' még Árpád alatt bejött régi Russok' maradékit tévén, ezek azólta, hogy amazoktól megkülömböztessenek, Ó-Russ, vagy O-Roszoknak kezdtek neveztetni; 's innen lett hihetően az *Orosz* nevezet, innen a' tőlök épített várnak is a' Duna mellett Oroszvár (Çarlburg) neve. —

Zoltán 947-ben, halála előtt 2 esztendővel, általadta az országlást fijának, *To-*

xusnak 2) (947—972) kit Anonymus *Tocsunak*, 's igen csendes és békesség szerető Fejedelemnek ír, 's ezt különösen azzal bizonyítja, hogy alatta sok külföldiek Magyar Országba költözködtek. Ezek közt vóltak a' keletről Persiából Europába, nevezetesen Bolgár Országba szakadt, külömben Muhamedet követő Isмäeliták (Turóczinál P. II. C. 22. Saraceni), kiknek Pest várát adta lakásúl Toxus. Egészen másképen, igen heves, nyughatatlan és harczos Fejedelemnek festik Toxust a' külföldi Írók, 's ezt látszik néműkép igazolni a' Magyaroknak ő alatta Német Országba gyakori béütése, mignem 955-ben Augspurgnál, hol 45 évvel az előtt olly fényes győzedelmet nyertek magok, I. Otto Császártól szörnyen megverettetvén, jövendőre tartózkodóbbakká, csend- és béke-szeretőbbekké tétettek. Az akkori idők' 's Eleink gondolkozása' esmértetésére méltónak tartjuk megemlítni, hogy az elfogottak közzűl — miután a' többek vagy lekonczoltattak, vagy, közöttök a' 3 fogoly vezér is, Bulzo (Bulcsu), Lehel 3) és talán Botond, felakasztattak — he-

2) Toxust némelyek származtatják *Tagos*-ból; mely régi írással *Togos*, ez öszverántva *Togs*, ez ismét deák végzettel *Togsus* vagy *Toxus*.

3) Erről mesélli Turóczi P. II. C. 25. hogy kürtivel Konrád Császárt, midőn ennek mint fogoly elibe vitetett, agyon ütötte: holott ekkor nem is Konrád, ki még 918-ban meghalt, hanem I. Otto — 's még azon történet után 18 esz-

ten, hírmondóknak, elvágott órral és fülekkel haza bocsáttatván, ezeket Eleink4), keményebbek mint akar a' Spártaiak, akar a' Rómaiak, nem csak örömmel nem fogadtak, hanem ily gyalázatos áron vásárolt életök' büntetéseül, feleségeiktől, gyermekeiktől, minden vagyonuktól megfosztva, becsületes emberek' sorából számüzve, élelmöket kóldúlással kénszerítették keresni, 's útálatból közönségesen nem másképen, mint *Magyarkák*, *Gyász*, *Lázárok* névvel nevezték.

Az Augsburgi romlás után belső Német Országot ugyan nem, de Baváriát azon túl is háborgatták, 's kevés pihenés után sokkal nagyobb erővel Thracziának estek, azt, valamint Bolgár Országot is feldúlták, sőt Constanczinápolyt is veszélylyel fenyegették, mig nem innen is 970-ben nagy veszteséggel visszaverettettek. Két esztendővel azután meghalt Toxus, Atyja, Nagy-atyja' példájaként fijának Geizának a' Fejedelemségre az útat még életében megkészítvén.

Nevezetes dolog, mire ez alkalommal figyelmeztetni Olvasóinkat el nem múlaszthatjuk, egyik, hogy noha Árpád' nemzetségének örök-

---

tendeig — uralkodott. Ezen állitólag Lehel' kürti ma is látható Jász-Berényben.

4) Dissentientes conditionibus Faedis, et exemplo trahenti Perniciem veniens in aevum, Si non periret immiserabilis Captiva pubes. *Hor. C. III.* 5.

ség szerint általajánltatott a' fejedelemség, Fejedelmeink m. a. mindnyájan oly előrelátással bírtak, hogy első-szülöttjöket mindenkor még életökben beültették a' fejedelmi székbe; másik, hogy sem Anonymus, sem más Írók Fejedelmeinknek feleséget sehol egynél többet nem tulajdonítanak, miből nem vaktába következtethetni, hogy az egész Magyar Nemzet, mig pogány vólt is, a' sok feleségűséget nem ösmérte.

GEISA, (972—997) eldődeitől egészen külömböző, a' többször hadban vallott tetemes károkat is maga előtt tartva, népét az örökös harcztól, kóborlástól elvonni, a' helyett rendhez, függéshez szoktatni, a' tartós béke', szántásvetés', kézimesterségek', kereskedés' szelídebb örömeivel 's hasznaival megösmértetni, és igy épen a' mire a' karral már hatalmas nemzetnek legnagyobb szüksége vólt, azt tette törekedései' fő czéljává. Uralkodásának kezdete — mert a' vad, erőteljes nemzettel bóldogúlni máskép nem is lehetett — igen kemény vólt, honnan 'sarnoki neve némelly Íróknál; de annál szelídebb vége, miután népét félni, engedelmeskedni megtanította. Alatta a' szabad járás-kelésnél fogva honunk' áldott főldjével meg ösmerkedett idegenek seregestől kőltözködtek az országba, azt ekként nem csak népesebbé, hanem miveltebbé lenni is segítették; 's ugyan

azok a' Keresztyén vallás' lábrakapását is siettették. Egyesek már még Toxus alatt be vették a' Krisztus' vallását; nevezetesen, ha hiszünk a' Görög Történetíróknak, Bolosudes *(Bulcsu)* és Gyla *(Gyula)*, mind ketten fő emberek, amaz Temesi, ez Erdélyi Parancsnok (Kapitány), 948-ban Konstanczinápolyban megkeresztelkedtek. Közülök Bulcsu ugyan nem soká azután elhagyott hitére visszatért: de Gyula nem csak maga álhatatosan megmaradt a' Keresztyén vallásban, hanem azt Konstanczinápolyból magával hozott Görög Szerzetes Hierotheus által hazafijai közt is terjesztette, még pedig — minthogy maga Konstanczinápolyban keresztelkedett meg, onnan hozta magával Hierotheust is — igen hihetően nem a' Deák vagy Nyúgoti, közönségesen Catholica, hanem Görög vagy Keleti Ekklé'sia' rendtartása szerint, mire látszik a' többek közt mutatni mind több hónapjainknak Görög Szentekről lett elneveztetése, mind ezen nálunk máig is fenlévő nevezet *Ó hit*, melylyel később a' Római Pápához állott Eleink az oda hagyás után a' Görög vallást nevezték. Közönségesebb azomba a' Keresztyén vallás Magyar Országon csak Geisa alatt kezdett lenni, ki a' Keresztyén Gyula' keresztyén leányát Saroltát elvévén, némelyek szerint még 977-ben (Katona Hist. Duc. p. 563) maga is keresztyénné lett; mások szerint, bár,

zendüléstől féltiben, késett is nyilván az új vallásra általmenni, ennek terjedését m. a. nem csak nem akadályoztatta, sőt minden módon elősegítette, mígnem Prágai Püspök Adalbertnek részint követei, részint személyes jelenléte, és a' Császár 3-dik Otto' barátsága, 's ha kívántatnék, ígért segítsége által arra bíratott, hogy fijával Istvánnal eggyütt — kit már elébb, mikor még alig vólt 14 esztendős (993) népével Fejedelemnek ösmértetett — csakugyan megkeresztelkedett 994 vagy 995-ben; melly után, fijának a' derék Giselát, Baváriai Herczeg', később Német Császár' II-dik Henrik' testvérjét feleségül (996) eljegyezvén, maga csak hamar kimult, 's berekesztette a' Magyar *Fejedelmek (Duces)* sorát 997-ben.

Geisát némelyek első Királyának teszik a' Magyaroknak, nem csak azon az okon, mivel több mind régi, mind újabb Történetírók, sőt maga Otto Császár is nyilván Királynak *(rex)* nevezik; hanem azért is, mert Szent István a' fijához, Imréhez, írt intéseiben Hazai Királyokról emlékezik, mit, ha maga lett vólna az első Király, lehetetlen hogy írt vólna: de közönségesebb vélekedés, 's mi is ezt követjük, melly szerint a' következő *Szent István* nyitja meg a' honi történet-írásnak a' Királyokkal kezdődö második szakát. —

II. IDŐSZAK.

A' KIRÁLYOK ALATT.

I. RÉSZ.

ÁRPÁD NEMZETSÉGEBELI KIRÁLYOK
1000—1301.

VI. FEJEZET.

A' Magyarok' első Királya Szent István.

István (997—1038), midőn a' Fejedelemségben Atyját követte, még igen ifjú, alig 18 esztendős, de bátorságát, elhatározottságát, okosságát tekintve, már férjfi vólt. Uralkodása' elein mindjárt kitört a' régen lappangó békételenség, mely, részint a' külföldiek' nagy megkülömböztetéséből, részint a' Keresztyén Vallás' buzgó terjesztéséből, még Atyja alatt eredett. Az elégűletlenek' titkos izgatója, majd nyilván vezére Somogy hatalmas Ura, az Árpád' véréből származott *Kupa* (Kupán vagy Koppán) vólt, ki egyenlő hévvel vágyott a' Fejedelemségre, és az Özvegy Királyné, a' szép Lengyel Adelhaid' kezére, 1) kivel Geisa, első felesége Sarolta' 884-ben történt halála után,

1) Ezt tartjuk a' Lengyel Írók 's az ezek nyomain indúlt Pray és Cornides után hihetőbbnek, mint a' mit Turóczi P. II. 28 mond: hogy Istvánnak még életben lévő Anyja, Sarolta lett vólna Kupa' vágyainak tárgya, 's igy az anyát választotta vólna ki saját fijának a' fejedelmi széktől, 's mi több, életétől leendő megfosztására eszközűl.

2-dik házasságra lépett vólt. 'S bár czélzatinak egyike a' nemes gondolkozásu asszony' állhatatosságánál hajótörést szenvedett, a' másikkal azért fel nem hagyva, számtalan sokaságot lázasztott fel, 's gyüjtött csak hamar zászlói alá, az ősi vallás' és szabadság' védelmezése' színe alatt. Azomba így is az igaz ügy, bár kissebb erővel, győzedelmeskedett a' sokkal számosabbon és hatalmasabbnak látszotton. Egyetlenegy ütközet Veszprém vármegyében, Palotához közel, 998-ban, *Kupa'* határtalan merészletinek határt, életének véget vetett: seregei nagy vérontás után telyesen megverettetvén; maga, vezér vezérrel, az István' hadait vezetett vitéz Bájor *Vencellinnel*, harczolva elesvén. Kinek azután elmetszett feje karóba húzatott; teste négyfelé vágattatván, darabjai a' két haza' nagyobb váraiban közönségesen kiszegezve mutogattattak, mindeneknek a' hasonló merészlettől elrettentésire. Mely emberiséget borzasztó, kegyetlen, nem keresztyén tettét a' külömben kegyes keresztyén Királynak csak az akkori idők' még igen durva szellemével, 's talán azzal menthetni, hogy ezen egy példás büntetéssel, ki tudja mennyi gyászos hazafi-háborúknak 's mennyi ezerek' vére' kiomlásának vétetett jövendőre eleje. Nem is olvassuk, hogy ez egyen kivül a' többekkel hasonló bosszuálló indúlatját éreztette vólna a' győző; sőt a' harcz-kímélte futókat,

hogy több hazafi vér, mint a' mennyinek elkerülhetetlenül kellett, ne ontassék, űzni, vágni magáéinak megtiltotta.

Kupa' elestivel, az ő vólt, már most a' győzedelmesnek martalékúl maradt egész birtoka egy külön *(Somogy)* vármegyévé formáltatott; a' megölettek' 's foglyok' javai elfoglaltattak, de nem a' közönséges Kincstár' (Fiscus) gazdagítására, nem is hű szolgálatok' jutalmazására *(Donatio)*, hanem szent végekre, templomok', klastromok', Püspökségek' 's a' t. alapítására, 's gazdag jövedelmekkel ellátására: részint mivel ezt tartotta kétes kimenetű harcza előtt tett fogadása Istvánnak; részint mivel úgy vólt lelkében meggyőződve, hogy sem népének nagyobb jót, sem országlásának biztosabb kezességet nem nyújthat, mint ha a' Keresztyén vallást — mellytől várta népének újjászületését, szív- és lélekbeli magasb kimiveltetését, egyszersmind minden egyéb rendeletinek is állandóságát — a' pogánynak kiirtásával, országában közönségessé, egyedül uralkodóvá, öröklővé teszi. E' czélt tartva maga előtt, 's azt is jól tudva, hogy hitben állandóságot csak meggyőződés, meggyőződést csak tanítás, oktatás, felvilágosodás szerezhet; 's hogy erőszak, kénszerités, ha tehetnek is valamit, nem csak munkálatuk azonnal megszűnik, mihelyt a' szülő ok, a' félelem megszünt, hanem rendesen csak nagyobb ellenszegülést tá-

masztanak: mindeneknek előtte a' szomszéd Cseh és Német Országból, az Evangyeliom' Magyar Országon hirdetésére, számos Papokat, Szerzeteseket hitt be, ezek közt a' később Kalocsai Püspökké, 's hazánk' évkönyveiben nevezetessé lett Cseh, Braunaui Barát *Astricust*, ki — igaz nevével *Anastasius* — *Astricus*, 's a' mi egyre megy, *Coelestis* nevét hihetően nagy buzgóságától vette. Miután ekként a' megtérteknek szakadatlan kedvezés, a' megátalkodottakkal ottan ottan kemény bánás közbe, az Evangyeliomot külföldi tanítók által meglehetősen elterjesztve látta: második gondja vólt, részint Pásztorokról, Felvigyázókról, részint jövendőbeli, már nem külföldről hozatandó, hanem magában a' házában készülendő tanítókról, Evangyeliom-hirdetőkről gondoskodni. Ily szándékkal a' Sz. Mártoni Abbásságon (Apáturságon) kivűl (Abbatia — ma Archiabbatia — Sancti Martini de Sacro Monte Pannoniae, Győr vármegyében) - melyet még Atyja Geisa elkezdett vólt, ő pedig Német és Olasz országból hozott tudós Barátokkal, mint akkor egyedűli épitő-mesterekkel pompáson fölépíttetett, gazdag jövedelmekkel megajándékozott - még négy más Apáturságot alapított, úgymint: Pécs-Váradon, Pécshez közel, Baranyában, Zobor hegyén Nyitrában, Szalaváron Szalában, és Bakony-bélen Veszprémben, mind a' Sz. Benedek' Szerzetebeliek' számára. Azután

felosztotta az Országot 10 Papi-megyére (Dioecesis), és Kalocsát, Pécset, Veszprémet, Győrt, Bácsot, Váczot, Egert, Marost (melly később *Sunád*ra, 's ez *Csanád*ra változott), Nagy Váradot, Gyula-Fejérvárt (Erdélyben) rendelte a' jövendő Püspökök' lakhelyévé, mindnyájok' fejivé pedig és Érseki székké Esztergomot, 's ezeknek jövedelmül egyről egyig roppant fekvő jószágokat, és az addig Fejedelmeknek fizettetni szokott *tizedet, dézmát.*

Minthogy pedig mind ezek csak a' Pápa', mint az Anyaszentegyház feje' meghatalmazásával 's jóváhagyásával látszának sikerülhetőknek és állandóknak: részint ezen helybehagyás-, részint a' czélba vett nagyobb, királyi rang' 's korona' megnyerhetése végett fényes követséget küldött az említett *Astricus'* vezérlése alatt Rómába. Mind kettőben szerencsés véget ért. Mert amaz, akkor időben páratlan tudományú, 's miután Pápává lett, a' Pápai hatalmat, tekintetet nem kissebb tűzzel védett, mint azelőtt ostromlott, igen lelkes, 's mint iró is, igen nevezetes *II. Sylvester* (elébb Gerbert) Pápától nem csak minden rendeletinek megerősítését, hanem magának 's utódjainak *Apostoli* nevet, 's ezzel nem csupa tisztességet, hanem *jógot* is — a' *Magyar Anyaszentegyház' minden dolgairól szabad rendelkezés' jógát* — 's ennek jegyéül a' szokott *kettős keresztet*, mind ezeken feljül pedig az akkor épen Rómában

jelen vólt jó barátja', 3-dik Otto Császár' szó-szólására, a' kivánt koronát is, mely elébb a' Lengyel *Boleslávnak* vólt szánva, haladék nélkül megnyerte. És ez a' Sylvestertől ajándékozott korona teszi igen hihetően a' mai Magyar koronának felső vagy deák részét, alja a' Ducás Mihály Görög Császár által I Geisának, még Herczeg 's Erdélyi Fejedelem korában, ajándékozottból 2) álván, 's a' kettő, úgy a' mint van, Sz. László alatt egyesíttetvén.

Csak hamar, hogy követei haza jöttek, még azon esztendőben, 1000-ben, Esztergomban magát megkoronáztatván, Királyi nevet vőn fel, 's így (a' közönséges vélekedés szerént) a' Magyaroknak első Királya, és, még azontúl 38 esztendőre terjedt szelíd és bölcs uralkodása alatt, Országunknak 's igazgatási rendszerünknek, úgy a' mint az mai napig is nagy részben megvan, alkotója, teremtője lett.

A' *Vallásra* nézve, melly ezentúl is fő gondja maradt, a' miket újonnan tett, csak folytatási vóltak az elkezdett, már oda feljebb említett intézeteknek. Ide tartozik a' többek közt: hogy minden Püspöki és Érseki lakhelyet, egy egy pompás templommal, 's Kánonoki lakkal (Collegium) látott el; hogy egyébütt is szerte szélyel az Országban templomokat építtetett, azok közt az akkori keresztyén világ' legpom-

2) Lásd alább VII. Fejezet Salamon alatt.

pásabb, leggazdagabb templomai közzé számlált, 's méltán számlált *Székes-Fejérvárit*, hol azután Királyaink legnagyobb része koronáztatott. A' Péter és Pál Apostolok' tiszteletére szánt Budai roppant Klastromot is, melyet későbbben vagy I Geisa, vagy Sz. László végeztetett be, Ő kezdte Görög Országból hozott legjelesebb mesterekkel építtetni. Buzgósága és bőkezűsége nem határozódott a' Magyar hon' határaiban, hanem azokon kivül is, egyebet elhallgatva, Rómában 12 Kánonokra Collegiumot 's Fogadót (Hospitale), az útazó Magyarok' számára Jéru'sálemben Klastromot, Konstanczinápolyban és Ravennában templomot - mind annyi remekeit az akkori mívészetnek - temérdek költséggel emeltetett.

Nem kevésbé fontosak, általánosak vóltak a' *Polgári alkotmányt*, igazgatási rendszert tárgyazott intézetei. A' régi együgyű, bár, elveit tekintve, józan igazgatás-forma nem vólt többé nemzetünknek sem saját- sem a' szomszéd népek' jelen helyzetéhez illő, nem kivált a' béhozott új királysághoz. Igen sok vólt abban határozatlan, igen sok az uralkodó' maga mérséklésire, igen sok az alattvalók' engedelmességire bízva. A' mi meg vólt határozva, az is Árpád ólta sok másképpen lett. Igy, hogy egyet, a' legnagyobbat említsük, a' Kapitányok, Fő-tisztek - kiknek mennél kissebb számuk, annál nagyobb vólt hatalmuk, hatáskörük -

élve az alkalommal, a' tartományoknak, vármegyéknek, melyeket csak kormányozni, a' Fejedelem' nevében, tartozának, apródonként Uraikká, meg annyi kis Királyokká tették magokat, kiktől, mint csak a' *Kupa'* példája is közelebb eléggé megmutatá, sem fejedelmi szék, sem egyesek' szabadsága nem vólt többé bátorságban; mi ha igy megy, előre látni lehetett, hogy a' Magyar *Polgárzat* is elébb utóbb a' Chazar 's annyi más népek' sorsára, végső szétbomlásra, pusztúlásra lesz jutandó. Ezt tudva, ezt érezve minden valamennyire megvilágosodottabb, józanabb gondolkozásúak óhajtották a' változtatást, óhajtotta különösen maga a' Király. Csak hamar tehát az Esztergomban véghezment koronázás után, mikor az újság-, a' fényes jelenet által kedvesen meglepett elméket, indúlatokat leginkább lehete vezethetőknek, minden jóra birhatóknak reménylem: az öszvegyülekezett nép-nagyokkal, papi és világi urakkal egyetértőleg, új, az idő', a' nemzet', az új királyság' jelen kívánatihoz alkalmaztatottabb, a' kölcsönös jogokat és kötelességeket szorosabban meghatározó *Alkotmányi Rendszert* (Constitutio) készített, melyben sokat vett a' külföldiek, kivált Frank és Német Császárok' hasonló intézeteiből, régibb újabb törvényeiből, az alap azomban tovább is az eredeti, Árpád alatt kötött szövetség maradt. Igy nevezetesen az új rendszer

is, valamint a' régi, *Árpád nemzetségének az uralkodásbani örökösödésén; a' nemzetnek a' törvényhozásban a' Fejedelemmel megosztott részvéten; a' nemességnek, úgy a' fő- mint a' köznemességnek, az Ország' oltalmazása' múlhatatlan feltétele mellett, minden egyéb teréhtől, adózástól felmentetésén, 's rangjaiktól megválva, egyenlőségén, személy' 's birtok' sérthetetlenségén* sarkallott. Az újban is, mint a' régiben, 2 nagy osztálya külömböztetett meg az Ország' lakosinak, *Nemesség* és *Pórság;* hanem a' nemességbe, még pedig *első helyre*, felvétetett a' keresztyén vallással létre jött *Papság;* minélfogva ezentúl 3 megkülömböztetett osztálya létezett a' Nemességnek: *Papok*, értetvén csak a' főbbek, Érsek, Püspökök, Abbások — *Praelati; Fő-Nemesek — Proceres, Magnates;* és *Köz-Nemesek — Milites*, más névvel minthogy hadban egyedül a' Király' zászlója alatt szolgáltak, *Servientes Regis* vagy *Servientes Regales:* rangban külömbözők, jógra mind hárman egyenlők, 's magasabb értelemben, egyedüli *Nép — Populus.* E' közt és a' *Pórság* — Plebs (Magyarok előtti birtokosok, szabadságukat vesztett Magyarok, és hadi fogjok, l. 4-dik Fejezet) közt mintegy középen állottak, 's némikép a' Nemességnek veteményes kertűl szolgáltak az úgy nevezett *Jobbagiones* vagy *Jobbakiones Castri* — Várjobbágyok (talán *Jobb-ágy*, vagy *Jobb-ág*, v.

Jobbak), kik hasolóképen, mint a' Nemesek, hadi szolgálatot, csak hogy nem közvetetlen a' Király, hanem a' Vármegyei Fő-Ispán (Comes Parochianus) alatt, tettek, 's ezért a' Királyi várhoz (milyen minden vármegyében vólt egy, lásd 4-d. Fej.) tartozó földekből, melyeknek oltalmazása legközelebb reájok nézett, magok' 's családjok' tartására bizonyos részt bírták, menten minden paraszti és polgári terhektől, de nem örökösen (bár örökösödési jóggal — jure haereditario — 's ez ís különbözteti őket az igazi nemesektől) hanem csak addig, míg magok vagy hozzájoktartozóik az említett szolgálatot tették; e' szerint birtokaiknak csak feltételes Urai vóltak, honnan *Conditionarii* névvel is neveztettek. Kik azomban magokat közzülök megkülömböztették, földjeiknek örökös független uraikká, 's akkor egyszersmind nemessekké is lettek; mi nem ritkán történvén, aprodonként mind megnemesedtek, úgy hogy a' 14-dik században már nevök is egészen megszünt.

A' Vár-jobbágyokéhoz igen hasonló vólt helyzete az úgy mondatott *Udvarnokoknak* — *Udvarnici*, kik, mint nevök mutatja, a' várban, a' királyi Udvarnak ottani múlatása alatt, külömbféle házi (Udvari) foglalatosságokra alkalmaztattak, az Udvart, ha kívántatott, egyik vártól a' másikig kísérték, honnan *Comites Udvarnici* nevök is vólt. Állottak ezek olyan

hadban elfogott jobb származásúakból, kiket Sz. István, keresztyéni szánakozásból, Uraiktól pénzen megváltván, a' Királyi várakban, vagy ezek' melyékén telepített meg hasonló feltétellel, mint a' vár-jobbágyokat, honnan rájok is alkalmaztatott a' *Conditionarii* nevezet. Idővel, nagy részint N. Lajos által, ezek is mind megnemesíttettek.

A' mely viszonyban a' vár-jobbágyok a Királyhóz, hasonlóban állottak az úgy nevezett *Nobiles Praediales* az ő Uraikhoz, hasonló jókban részeltettek azoktól, hasonló szolgálatért, csak hogy hadban nem a' vármegyei Fő-Ispán, hanem tulajdon Uraik' zászlói alatt katonáskodtak. Kivált az Érseki, Püspöki, Abbási Praediálisok, mint azon Templomoknak, Szenthelyeknek, melyeknek földjeiből, majorságaiból — *praedia* — éltek, legközelebbi védői, különös, szinte nemesi kedvezésekben részesültek a' Király' részéről is, 's innen neveztettek *Nobiles*, 's a' praediumoktól *Praediales* névvel.

A' Vár-jobbágyoknál, Udvarnokoknál, Majorsági vagy Papi nemeseknél egy foggal ismét alább, a' közönséges földmivelő pórságnál (*servi*) feljebb állottak az úgy nevezett *Cives Castri* és *Hospites* — *Polgárok* (kikből keletkeztek majd a' Szabad Királyi Városok) és *Idegenek*, amazok egyedül a' várban vágy vármelyékén, ezek azon kivül a' nagy Urak' jó-

szágaiban is, rendesen vagy kézi mesterségekkel vagy kereskedéssel foglalatoskodók, mentek egyaránt minden katonai és szolgai foglalatosságtól, de nem az adótól.

Legutólsó, legalsó szakaszt tették a' Szolgák, *Servi Castri, Subditi, Rustici, Jobbagiones, Jobbágyok* a' szokott 's egészen más értelemben,3) mint feljebb, kik, falukon széljel szórva, a' királyi vagy urasági főldeket mivelték, robotoztak, adót 's terméseikből tizedet vagy huszadot (elébb a' Fejedelemnek, utóbb Sz. István' ajándékozásából a' Püspököknek) fizettek.

Ezek vóltak a' lakosoknak felsőbb 's alsóbb osztályai. —

Nevezetes részét tette az új rendszernek, az egész Országnak (a' keresztyén vallás 's keresztyén király ellen egyaránt pártos ifjabb Gyulától 1002-ben elvett Erdélyt is ide értve) 60 vagy némelyek szerint 72 vármegyére (parochia), és igy jóval többre, osztása, mint Árpád alatt, hihetően nem csak azért, hogy az igazgatás ily módon könnyebb, hanem azért is, hogy az Igazgatóknak a' hatalommal visszaélés nehezebb legyen. Minden Vármegyének tovább is egy egy a' Király által ki-

3) Ide 's ezekre inkább illik némelyeknek azon inkább elmés mint helybehagyható származtatása: *Jobb adj;* vagy épen a' Sidó *abad* (servivit) tól; melyeket oda feljebb, mint oda nem illeszthetőket, szántszándékkal kihagytunk.

nevezett Fő Kormányzója (Comes Parochianus, a' mai Fő-Ispány), 's ennek épen úgy, mint Árpád alatt, hármas, polgári, bírói 's katonai, de szorosabb határok közzé szorított hatósága vólt. Igy nevezetesen szabadság adatott kinek kinek igazságos sérelmét egyenesen a' Király elibe terjeszteni; a' szabad emberen, annyival inkább nemesen hatalmaskodó Fő-Ispányokra büntetés rendeltetett; a' nemtelennek megnemesítése, fekvő javakkal megajándékozása (donatio) egyedül magának a' Királynak tartatott fen; a' Nemességnek, hogy a' Királylyal annyival szorosabb kapcsolatban-, 's a' Fő-Ispányok' önkényének kitéve annyival kevésbé légyen, azon megkülömböztetés adatott, hogy katonáskodni csak a Király' zászlója 's személyes vezérlése alatt tartozzék. Szolgálatja' fejében minden Fő-Ispánynak illő jutalom - a' Királyi vár' jövedelmének egy harmada-, ki ezen túl lépne, büntetés - minden okozott kárnak vagy igazságtalanúl elvettnek kettős visszapótlása (poena dupli) - határoztatott.

Sz. Istvánnak, 's az új igazgatási rendszernek köszönik eredetöket több ma is fenlévő országos és udvari fő-hívatalok, igazgatási testűletek, mint a' Nádor', Ország-Bírája', 's több Zászlós Urak', Fő- és Al-Cancellar, Királyi Fő Ügyész' (Fiscus Regius) hívatalaik, egy, a' mai Helytartó Tanácshoz hasonlított, a' legérdemesebb papi és világi szemé-

lyekből alakított *Királyi Tanács* (Senatus Regius) 's a' Királyi jövedelmek' igazgatására különös *Királyi Kamara.*

Az új rendszerhez tartozott a' törvényszékek' új czélirányos elrendelése, egybekötve a' külömböző Bírók' hatáskörének, és a' törvénykezés' módjának bizonyosabb meghatározásával. E' szerint a' nagyobb fontosságú perekben maga a' Király, a' Királyi Udvarban, együtt Tanácsával, vagy a' Nádorral, a' többekben a' Megyebeli Fő-Ispányok, és ezeknek Helyettescik, némelyekben (a' Vallást, Egyházi Rendtartásokat illetőkben) a' Püspökök ítéltek. A' törvénykezés rövid és egyszerű vólt. Az alperes, hogy halgatatlan 's ártatlan ne kárhoztattassék, az illető Bíró' pecsétjével 4) megidéztetvén, a' rendelt napra személyesen, vagy Ügyvédje által megjelent; úgy a' felperes is. A' meg nem jelenő perét elvesztette; 's ki az ellenfélnek

4) A' Bírói pecsétről ugyan csak Sz. László alatt (L. I. C. 42) van legelőször emlékezet: de mint már ösméretes szokott dologról; minthogy pedig a' Sz. Istvánt követett Királyok nem igen újítottak, nagyon hihető, hogy azon szokás még Sz. István' idejéből maradt által Lászlóra, ki átaljában igen szorosan ragaszkodott Sz. István' rendeléseihez, 's leginkább csak ezeket világosította, erősítette, helyel helyel pótolta.

E' jegyzés sok egyebekre is alkalmaztatható, miket mi itt, mint a' Sz. István által felállított rendszer' sajátságait — Sz. István' törvényei igen csonkán jővén által hozzánk, egyenesen csak Sz. László' későbbi rendeléseihez támaszkodva — eml'tünk.

valamijét elvette, magánál tartóztatta, két annyiban marasztaltatott. Valamint élőszóval folyt a' per: úgy adatott ki a' Bírói ítélet is, hanemha a' dolog igen nagy fontosságú vólt, a' mikor írásban. Az ön vallomáson kívűl szokott próbák vóltak már akkor a' tanú-vallatás, levelek' előmutatása, és esküvés, csak rendkivűli, nagyon kétséges esetekben az akkor egész Európában közönségesen (nem csak Magyar Országon, mint némelyek helytelenűl állítják) divatozott *tüzes vas- és forró víz-próba — Ordalia, Judicia Dei, Judicium ferri candentis, et aquae ferventis.* A' Bíró, ki minden hozott ítéletéért tartozott esztendeig jót állani, ha igazságtalanúl ítélt, vagy ha csak késedelmezett is, büntetés alá esett. A' vesztett félnek szabad vólt perét a' Király elibe feljebb vinni; de ki ezt helyes ok nélkűl, vaktában tette, megbüntettetett.

Hogy a' feljebb Árpád alatt előszámlált legfelsőbb jogait a' Fejedelemnek *(Jura Majestatica)* az új rendszer nem csak meghagyta, hanem megerősítette, magában értetődik. —

Miútán az új rendszer nehány próba esztendőt kiállott, 's az alatt is sokakban javíttatott, igazíttatott, pótoltatott: ekkor és nem elébb fogadtatta azt el forma szerént Sz. István a' belső és külső Rend' Nagyjaiból *Esztergomban* vagy *Tólnán* 1016-ban öszvehítt Nemzeti Képviselőkkel. Ezen, 's talán ezt követett ké-

sőbbi Ország-gyűléseken, több a' régieket pótló, magyarázó, világosító törvények is hozattak, melyeknek még meglévő maradványaiból — mert hogy belőlök sok elveszett bizonyos, 's igen természetes is, öszveszedetésök későre, jóval Sz. István halála 's kora után történvén — legjobban megítélhetni Magyar Ország' akkori állapotját. Ezek szerint csupán a' haza-árúlás, felség-sértés, vagy annak élete ellen öszveesküvés, királyi Udvarból hamis hirhordás (calumniatio) harmadik ízbeli lopás, különösen a' szabad személy' ellopása, és a' fegyver által véghezvitt gyilkosság büntettettek halállal, számkivetéssel és jószág elvesztéssel: minden egyéb, a' legtetemesebb vétkeket is, ide értve a' szántszándékos emberölést is, mihelyt az nem fegyver által esett, megválthatta, kinek pénze, tinaja vólt. A' felségsértőnek, valamint a' mag nélkül kihalónak vagyonai a' Királyra száltak: de az első esetben — mit dícséretére említünk az akkori, külömben sokban híjános, sokban botránkoztató törvényhozásnak — a' büntetés az atyjok' vétkében nem részesült fijak' ősi örökségére soha ki nem terjesztetett.

Nem sokkal a' Tólnai vagy Esztergomi Gyűlés után — az esztendőt bizonyosan meghatározni nem lehet — a' Maros, Tisza, és Duna közt Erdély' szélén eső földet birt, 's magát függetlenné tenni vágyott hatalmas *Achtum* Grófot, ennek saját vezére *Sunád'* segítségével meg-

győzte, 's birtokából, miután maga *Achtum* a' harczban elesett, mint elébb Kupáéból, egy külön Megyét formálván, ennek Fő-Ispányává az említett *Sunádot* tette, egyszersmind, hogy a' dolog' emlékét 's háláját a' maradék előtt is örökítse, *Maros* városát *Sunád*nak neveztetni parancsolta, honnan lett az egész Megye *Sunád*, majd *Csanád* neve késöbben. —

Hasonló szerencsével harczolt már elébb a' hasonlóúl pártos Erdélyi Ifjabb Gyula ellen; minek következése vólt Erdélynek oda feljebb említett elfoglalása, és Magyar Országgal lett öszvekapcsoltatása. —

Gyulának szövetségese vólt az Ólt' és Duna' bal partján lakott Bolgárok' és Oláhok' Fejedelme *Keán*, kit ezért haddal támadt meg István, 's igen fényes kimenetellel. Mert Keán maga a' harczban elesvén, temérdek kincsei, melyeket a' Görög Császárság' gyakori pusztítása, fosztogatása közbe gyüjtögetett, mind a' győzedelmes' kezire kerültek; ki azokat, tudva, minő úton kerültek, sem magának megtartani, ne hogy az igaz keresetet is elvigyék, sem katonáinak, ne hogy azokban rabló kívánságot, telhetetlenséget gerjeszszenek újabban, kiosztani nem akarván, egyedül szent végekre, pompás épületek', leginkább egyházak' emelésére fordította.

István' 's kora' ösmértetésire talán nem lész helyén kivűl megemlítenünk, hogy Ach-

tummal csaknem egy időben, talán véle egyetértésben a' Petschenégek Erdélybe beütvén, de nagy veszteséggel visszaverettetvén: midőn a' meggyőzött népből 60 család nem sokkal azután, a' magyar föld 's magyar Király dícsérete' hallására, ingó vagyonaikat, kincseiket magokhoz véve, Magyar Országon megtelepedni szándékoztak-, de mindjárt a' határon némely rabló magyarok által mindenökből kifosztattak vólna: István a' történetet, majd, szoros vi'sgálat után, a' bűnösöket is megtudván, páronként akasztatta fel ezeket az ország' külömböző határain, bíztosításúl a' külföldről Magyar Országra vágyódó idegeneknek, tanításúl és intésül a' vendégi jogot nem tisztelő minden Magyaroknak.

Mig Istvánnak eddig előadott intézetei által Magyar Ország mintegy újra születetett, benne csendesség, rend, egyetértés, velek magános és köz jóllét napról napra örökődött: az alatt felnevelkedett 's már kora' telyes virágában, 24-dik évében ált *Imre* herczeg, kit atyja különös gonddal nevelve, országa' 's intézetei' örökösének szán vala. Ennek készült a' bár nem koros, gyengült egésségű atya, még életében általadni az uralkodást, hogy maga tanítsa azt nyomdokiba lépni, 's látva azt, nyúgodtabban hagyja majdan el édes gondjai' egyedüli tárgyát, szeretett népét. Már meg vólt határozva a' nap, megtéve minden készületek

a' legfényesb szertartással Székes-Fejérváron tartandó korona-általadásra, midőn a' derék ifjú Herczegnek 6 nappal elébb történt hirtelen halála mind ennyi szép reményeit atyjának, népének egyszerre semmivé tette 1031-ben, Sept. 2-dikán.

Nem lévén Istvánnak több gyermeke, egyedüli igen súlyos gondja vólt most, kit hagyjon az uralkodásban követőjének? Az eredeti, nép és Fejedelem közötti kötés, a' Királyi örökösödésről annál többet nem rendelt: hogy Árpád' nemzetségéből legyen a' Fejedelem: de hogy ez szükségesképen ki legyen? valyon az első szülött-e? 's még ha asszony is? vagy lehet, 's mimódon, kiknek akaratjával, jóváhagyásával, más távólabbról való is? erről semmi határozat amaz alapkötésben nem vólt; 's ezen hijányt Sz. Istvánnak is, annyi más dícséretes rendelkezési között, kipótolni soha eszibe nem jutott; minek elmúlasztása olly sok zűrzavart, veszélyt árasztott idővel a' hazára. Sz. Istvánnak 2 asszony testvérje, férjfi egy sem, legközelebbi rokoni Basil vagy Vasul, András és Béla vóltak, mind hárman atyja' testvérjeinek, az első az öregebbiknek Mihálynak, ezek az ifjabbnak Kopasz Lászlónak fijai. De Basiltól zabolátlan, fajtalan élete, melyért őtet az atyafi-szerető szelid Királynak nem egyszer tömlöczbe is kellett záratni; Andrástól az uralkodásra megkívántató erő 's belátás' szembeötlő

hijánya; Bélától — ki erejéért, bátorságáért Leventának 5) is szokott neveztetni — szilaj, vad természete előre idegenkedteték Istvánt. Elmellőzvén tehát mind hármat, leány testvérjének Giselának, és a' nem rég Konstanczinápolyban száműzve meghalt Velenczei Herczeg Ottónak már telyes korú, 's anyjával együtt udvarában tartózkodó fiját, *Pétert* nézte ki utódjának, mire ennek amazokénál miveltebb küljeje, maga' 's anyja' szerencsétlensége, az ez által természetesen gerjesztett részvétel is sokat tehettek. Ezt megsejdítve az elmellőzött rokonok, egyetértésben hazafiaik' közzűl azokkal, kik titkon a' pogányság mellett buzogtak, 's a' keresztyénség' megerősítésére czélzó ezen új tervét Istvánnak, mint bizonyos vesztöket úgy nézték, egy messze kiágadzó öszveesküvést csináltak 1032-ben, melynek czélja, mint istentelen szándékjok' kivitelére legrövidebb út, Istvánnak meggyilkolása, 's igy Basilnak, mint a' férjfi ágon legöregebb Árpád-utódnak királyi székbe ültetése vólt. Már a' tettre ajánlkozott gyilkos, a' király' hálószobájába belopódzva, annak ágya mellett állott, midőn ruhája alá rejtett tőre után nyúltában, ezt törté-

---

5) Némelyek Leventát külön személynek, a' testvérek' harmadikának tartják. Levent Cornides szerint Török szó, tesz bajnokot, 's hogy Béla így neveztetett, ugyancsak Cornides azt az okát adja, hogy Béla egy híres Pomerániai vitézt kettős viadalban elejtett.

netből elejti; István a' fegyver zörrenésre fölébred; a' megzavarodott, bátorságát vesztett gonosztévő lábai elibe rogyik, szándékát 's társait kivallja. István megenged a' nyomorúltnak; a' több részesekre törvényt láttat. András, Béla, bűnös vóltok' érzetében? vagy Péter' anyjától féltökben? az ítéletet be nem várva, Lengyel Országba futnak; Basil késedelmezvén, örökös fogságra, Nyitra várába záratik, 's ott, a' fija' jogát féltő, 's ezért mindenre kész Gisela' embertelen parancsából, maga által azon udvari tiszt által, ki neki a' Király kegyelmet 's szabadúlását vala épen hírűl vijendő, — de ki, külömben is már egésségében, erejében hanyatlott jó Ura' bosszújától nyilván nem félt annyit, mennyit egy határtalan nagyra vágyású asszony' - lejendő uralkodója' anyja' - kielégített bosszú-vágyától egykor reménylt — szeme' világától, majd füleibe öntött forró ón által, hallásától, 's ekként a' valaha uralkodhatásnak csak reménységétől is megfosztatik.

Istvánnak, midőn beteg ágyában a' borzasztó hírt vette, csak könyjei vóltak már az irtózatos eset' megsiratására, ereje annak megbüntetésére többé nem, 's — miután a' történteket meg nem történtekké úgy sem lehete tennie — talán akaratja sem. Hihetően ezen történet is siettette végét; mert nem sokkal utána — ágya körűl öszvesereglett Nagyjainak, utólsó szavaiban is Pétert, és az egyetértést,

's hitben álhatatosságot ajánlva — kimúlt, miután szinte fél századon által népének atyja és nevelője, századának dísze vólt, 1038-ban Aug. 15-dikén. Századok keltek 's múltak el azólta sírja felett; sokat változtak, 's változtattak magokkal az alatt az idők; mindent dúló viharjaiktól István' munkája sem vólt kímélve, gyakran megrázkódtatott, megrongáltatott általok, de alapja most is — annyi más felforgatott Országok', országos intézmények' romjai közt — rendítetlen áll; csak javító, igazgató kezeket kíván: tisztelet hát és hála a' ritka Férjfi' emlékének, ha több mint 800 éves míve az annyi századok alatt előbbre haladt, miveltebb kor' jelen szükségeinek, magasb kívánatinak mindenben eleget nem tészen is.

VII. FEJEZET.

A' Sz. Istvánt követett Királyok, Sz. Lászlóig; Péter, Sámuel (Aba), András, Béla, Salamon, I. Geisa.
1038—1077.

István' nem létét csak hamar megérzette az Ország, 's szemlátomást sülyedt alább azon pólczról, melyre elhúnyt nagy Királya emelé. Péterben az igazgatás' gondjai sem fojthaták el, mint jó nagy bátyja reménylé, a' szakadatlan gyönyörűség' vadászás' 's fajtalan élet' kívánságát. Kicsapongási annyival kevésbé tarthattak számot bocsánatra, türedelemre, minél nagyobb vólt népében, a' még el nem puhúlt,

meg nem vesztegetett Magyarban, a' tiszta erkölcsök iránti tisztelet, minél elevenebb feddhetetlen Eldődjének emléke. Lehetetlen vólt nem tapasztalnia népének tőle idegenségét; ez csak ingerelte ifjúi heves természetét; a' mely mértékben nevekedni látta magyarjai' gyűlölségét maga iránt, azon mértékben igyekezett kimutatni velek, ítéletökkel 's indúlutjokkal nem gondolását, durva erkölcseik' 's az egész nemzet' hideg megvetését; annál szorosabban szövetkezett a' külföldi Németekkel és Olaszokkal; ezeket ültette a' fő hívatalokba, ezek vóltak oldala mellől elválhatatlan társai. Nevelte a' köz bosszúságot jóltévője', Sz. István' tiszteletes özvegye-, a' kegyes (Bajor) Gisela 1) iránti hálátlansága, kit, talán, hogy a' Magyaroktól szerettetni látta, 's befolyásától, erényeitől félt, szabadságától megfosztván, elzárva, 's oly sanyarúan tartott, hogy alig vólt mindennapi eledele és ruházatja.

Mind ezek azt okozák, hogy országlása' 3-dik esztendejében (1041) népe ellene fölzendült; mely zendülésben életét ugyan kora futással megmentette, de koronáját elvesz-

1) Kegyességén, feddhetetlen erkölcsein kivűl emlékezetes arról is, hogy mind a' két magyar hazába több érdemes hazafiait szállított, ezek közt a' Nürnbergi *Hermant*, Erdélyben Szeben' (németül épen róla *Hermannstadt*) épitőjét, és Szathmár vármegyében sok német családokat, kiktől vette eredetét 's nevét *Szathmár-Németi*.

tette; hívei, tanácsosi, azok közt anyja, a' minden zűrzavar' 's veszély' okának hitt (Magyar) Gisela, 's vele, gonoszságinak ösméretes eszközi, segédi, irgalom nélkül felkonczoltattak; végre a' győzedelmes fél által a' királyi székbe, minthogy az Árpád' tör'sökebeli herczegek, András és Béla, még mind távol vóltak, a' Sz. István alatt Nádorságot viselt, de ezt Péter alatt elvesztett SÁMUEL, más nevivel ABA, a' Kun- Magyar Kapitányok egyikének maradéka, 's Sz. István' testvérjének Saroltának férje ültettetett.

Kit lázadás emel pólczra, rendesen, ha azon meg akarja magát tartani, vagy rabjává, vagy 'sarnokává kéntelen lenni azoknak, kik arra emelék. Sámuel az utólsó módon akará magát székében megerősítni, félelemmel és rettegtetéssel (*terrorismus*) ijeszteni el mindent az egyszer neki ajándékozott korona után nyúlni többé. Mutatott ugyan eleinte némi kedvezéseket, eltörlötte nevezetesen Péternek minden alkotmány elleni újításait, az általa szerfelett nagyra nevelt adót megkissebbítette, az idegenek' kezéből a' kórmányt kivette, melyekkel 's talán korával is, érdemlette eleinte a' kegyentzének választott köznéptől a' feljebb említett *Aba* vagy *Apa* nevet: de csak hamar, kivált miután Péternek az ország' visszafoglalására tett készületeit megsejdíté, telve gyanúval, elkezdett mindeneket, tulajdon párthí-

veit is, kik tekintetökkel, hatalmukkal, nem fenyegetni jelenleg, de fenyegethetni egykor látszottak királyi székét, rangra, korra, hivatalra tekintet nélkül üldözni, öletni; 's épen ezzel sietteté ön magának bukását, Péternek szándéka' sikerülését. Nem sokára Péternél is gyűlöletesb lett az elébb kedves *Aba* név.

Az alatt Péter mindent elkövetett, hogy III. Henrik Császárt, kinél menedéket keresett, és a' Pápát IX. Benedeket maga részire vonja, amazt, hogy segítő seregeket, ezt, hogy pártos alattvalói' fejére átkot (*anathema*) nyerjen tőle. Mind kettő meglett. Henrik 1042-ben őszszel nagy haddal Magyar Országra bejővén, Heimburgot, mely még akkor Magyar Országhoz tartozott, és Posont, hosszas ostrom után, elfoglalja, 's mivel elébb Aba is, Pétert üldözve, Austriában és Bavariában nagy pusztítást tett vólt, azt az egész vidéket elpusztítja: tapasztalván mindazáltal a' Magyaroknak Pétertől nagy idegenségét, másfelől a' maga, mint Országa' érdekeivel többet gondoló Abának a' békélésre, akármi feltételek alatt készségét, ez úttal megérte azzal, hogy Magyar Országnak a' Leitha vizétől a' Cetius hegyig terjedő, és Felső Pannoniát tett részét, attól elszakasztván, Német Országhoz csatolta (1043), melytől az soha többé a' Magyar Koronához vissza nem került: de következő esztendőben, Péternek és a' pártján lé-

vőknek újabb ösztönözésére, újra beüt Magyar Országba, hol az alatt is sokakat elidegenített Abától, kegyetlenségén kívül, a' Pápának, a' Papok által, kik többnyire idegenek, 's Péternek hívei vóltak, országszerte elhíresztelt átka, 's a' nemzeti büszkeséget sértő közelebbi egyaránt káros és gyalázatos béke. A' Rábán innen közel Győrhöz ütközetre kerűlvén a' dolog, Aba, kinek személyes bátorságát, seregei' számát tekintve, győzni lehetett, győzni kellett vólna, 2) mikor legerősebben folyt a' viadal, övéitől elhagyatva, futással próbált szabadúlást keresni, de azok által, kik meggyilkolt rokonaik', kedveseik' véréért rég boszszút és halált esküdtek fejére, megragadtatván, Péter elibe hurczoltatott, 's ennek parancsából, maga, felesége és gyermekei, valakiket megkaphattak, mind megölettettek 1044-ben. Péter pedig — miután a' győzedelmes Császár Magyarjaival, mint látszott, megbékéltette, Székes-Fejérváron újra szokott rendtartással megkoronáztatta, 's nagyobb bátorság okáért védelmére egy csapat német katonaságot hátrahagyott — királyi székébe másodszor is beült.

2) A' győzedelem sokáig kétes vólt, 's a' Császár' Németjei, különösen Bajorjai közzül annyi elesett, hogy mint Thuróczi P. II. C. 37. írja, a' csatatér *Ferlorum Payer* (jobban németül *verlorne Bayern*) magyarúl *Vestnempti*, azaz, *Veszett-Német* névvel neveztetett.

Péter, szerencsétlenségén semmit nem tanúlva, követte régi élete' 's uralkodása' módját. Ehez járúlt, adott királyi szava ellen, mind azoknak, kik imént ellene Abával tartottak, keserű üldözése; végre, a' mi a' nemzet' szívét legelevenebbjén érte, 's mit ő Henrik Császárnak régebben tett titkos igéreténél fogva is, de, miután nemzete' bizodalmát elvesztette, talán ön bátorságáért is tenni magát kötelesnek hitte, azon, a' nemzet' legsarkalatosb alkotmányos jógába ütköző tette, mely szerént magát 's országát, megsemmisítve annak eddigi független állását, Henrik Császárnak — ki e' végre maga nagy pompával, még nagyobb sereggel Magyar Országra jött — a' hódolás minden külső jeleivel, koronája' 's egy aranyos láncsa' általnyujtásával, alávetette. Henrik a' koronát és láncsát magával elvivén, későbben Rómába küldte; az Országot Péternél, előre tett egyezésök szerint, holta napjáig meghagyta, miután magát a' Császár és Birodalom iránti örökös hűségre, évenkénti adófizetésre kötelezte, 's erre nem csak maga megesküdött, hanem az Ország' jelenlévő Nagyjait is megesküdni kénszerítette, az 1045-ben Székes-Fejérváron tartott gyászos emlékezetű Ország-gyűlésen.

Mintha Herostratusi lángokat szórt vólna istentelen kezekkel hona' hamuvá égetésire: úgy terjedt el egyszerre villám sebességgel az

egész Országban a' Király' ezen haza-árúlási tettének híre. Keresztyének, titkos Pogányok, felejtve a' régi gyűlölködést, most egyszer egyek, 's eltökélettek a' köz ellenségtől hazájokat akarhogy megszabadítani, következő tavaszszal (1046) Csanádra gyülekeznek, az Árpád-herczegek' visszahívását elhatározzák, 's tüstént követeket küldvén Orosz Országba, hol akkor András tartózkodott, ennek, mint idősebbnek ajánlják a' koronát. András a' közkívánságot megértvén, haladék nélkül útnak indúl. Aba-Újvárra (Thuróczinál: ad castrum novum, quod Aba construxerat) értivel temérdek sokaság fogadja *Vatha* vezér alatt, többnyire népsöpredék, a' pogányságnak ekkorig titkos, most, a' zürzavarban bátorságot véve, nyilvános pártolóji, kik, a' mely vétkek csak a' Királyban vóltak, a' vallásnak tulajdonitván, 's igy a' keresztyén hit iránti régibb gyűlölségöket a' király iránti újabb gyűlölség is nevelvén, miután vádjaikkal, fenyegetődzéseikkel az addig más gondolkozásuakat is vagy velök egy értelemre, vagy halgatásra bírták, zajos lármával, fenyegetődzve kívánják az annyi zűrzavart, szakadást okozott új hitnek általános eltöröltetését, 's az atyjaikat bóldogított ősinek helyreállíttatását. András magát meglepetve, királyságát, mi több, életét is veszedelemben forogni látván, megígéri a' kértteket; útját, a' nem zabolázható vad so-

kaság' dúlongási, különösen az egyházakon, 's egyház' szolgáin elkövetett hallatlan kicsapongási 3) között, tovább folytatja. Pétcr a' hallottak' hírére, eléhb azokon, kiket a' zendűlés' fejei-, vagy ezek' rokoni közűl megkaphatott, véres bosszúját töltvén, másodszor is futással próbálja megbántott, elárúlt népe', 's a' büntető igazság' kezeit kikerülni. De mindenfelől útját állott ellenségei kézre kerítették, 's szemeit kiszúrva, rabúl hurczolták félig élve félig halva Székes-Fejérvárra, hol nem sokára bánat és fájdalom megölék. Igy büntette meg a' bosszúálló Istenség a' fiúban Péterben az anyának Giselának, éppen érette, a' szerencsétlen Basileu elkövetett istentelenségét.

ANDRÁS a' felzúdúlt pogányságtól felkonczolt Keresztyének' testhalmai, 's feldúlt templomaik' romjai közt, Székes-Fejérvárra vitetvén; miután kidühöngék magokat a' fellázadt indúlatok, Ország-gyűlést hírdettet (1047) koronáztatása-, 's a' gonosznak, melyet engedékenységével okozott, mentül elébbi orvoslása végett. Itt, igen nagy számú keresztyén világiak-, de csak 3, a' felbőszült pogányság' dühét elkerült Püspök' jelenlétiben, véghezmenvén elébb a' koronázás, nem csak az Aba-Új-

3) Ekkor történt *Szent Gellért* (deákúl S. Gerardus) Csanádi Püspöknek, midőn András elibe Pestre akarna menni, egy ily dúló csoport' kezibe esése, 's a' Budai hegyről, mely aztán róla *Szent Gellértnek* neveztetett, letaszittatása.

vári kicsikart engedelem visszahúzatott, hanem — mi másik túlság, 's a' Krisztus' szelíd vallását épen nem ajánló eszköz vólt — minden pogány szokásoknak, minden ezekre emlékeztető külső jeleknek rögtön megbüntetése, a' Keresztyén Vallásnak pedig és Sz. István Király' törvényeinek mindenütt az egész Országban haladék nélküli visszaállíttatása határoztatott, 's parancsoltatott kinek kinek minden jószága' és feje' vesztesége alatt. Most már a' Pogányokon vólt a' sor, atyjokfiai' ártatlan kiontott véréért, háborgatott lelkiösméretökért lakolni: de ők látván a' nagy ellenerőt, kész engedelmességben, magok' színlett megtagadásában kerestek a' törvény' 's megbántott ellenfeleik' bosszúja előtt menedéket: így csak hamar minden a' régi lábra viszszament.

Hátra vólt a' Császár III. Henrik' megengesztelése, ki egyaránt sértettnek tartotta magát a' Péteren elkövetett erőszak, és Andrásnak az ő tudta és megegyezése nélkűl királyi székbe lett ültettetése által. Hiába ígérte, 's valóban telyesítette is a' megíjedt gyenge lelkű András Péter' gyilkosi' megbüntetését; hiába ajánlotta a' Péter által kötelezett évenkénti adót, függés-elösmerést a' Császártól és Birodalomtól: a' Császár mindenre csak fenyegetődzéssel 's azon válaszszal felelt: hogy András, koronájáról lemondván, országát bízza

egészen a' Császár' rendelkezésire. Ezt a' Királynak sem kedve, sem ha kedve lett vólna is, bátorsága tenni, saját népitől féltiben, nem lévén, 's igy a' had már előre elkerülhetetlennek látszván: András érezve had- 's fegyverviselésben járatlanságát, testvérjét, az ösméretes bátor vitézt, Bélát szóllítja fel Lengyel Országból, maga', 's mivel neki fiú örököse nem vólt, az ő halálával külömben is reá néző Országa' oltalmazására. Béla siet szeretett, 's most azon feljül veszélyben is forgott bátyjának karjai közzé. Ez, magán kívűl örömében a' rég nem látott testvér', a' várván várt szabadító' megérkeztén, csak azt is késõlvén várni, hogy magának szeme húnyjék, még életében megosztja vele Országát, neki adja annak harmadát (Erdélyt, a' szomszéd Magyar országi vármegyékkel) mint egészen szabadon, a' Királytól függetlenül bírandó Herczegséget; 's ezen, szívének ugyan dícséretes, de mint Fejedelemnek megbocsáthatatlan gyengeségével elhinti jövendőre a' hazát, a' királyi családot oly sokáig rongálandó szakadás', szám- és végnélkűli belső villongások magvait. Azonban a' Császár felveszi bosszúló fegyverét, de Béla' erős karja, okossága által gátoltatva, csak pironság és veszteség 4) megújított pró-

4) Különösen nagy vólt a' Németek' vesztesége a' *Vértesi erdőknél*, melyek Thuróczi szerént nevöket is (*Vértes hegye*;

batételeinek bére. Égve szégyentől és bosszúállás kívánságától, 1052-ben, nagyobb erővel és készülettel, mint valaha, még egy utólsó próbát kívánt tenni; Po'sont erős ostrom alá veszi. Itt, miután a' Dunán eleség-szállító hajói, bátor, ügyes Magyarok által megfúratva elsülyesztettek-, hadai a' vitéz várbeliek, 's az ezeknek segítségül siető csapatok közt két tűz közzé szoríttatva oda jutottak vólna, hogy vagy magokat gyalázatosan feladni, vagy magyar kard, 's az még ennél is írtózatosb éhség által elveszni kénteleníttetnének: a' Császár, ki elébb megvetette, maga kezdi meg az alkudozást, 's az András által minap önként ajánlt feltételek alatt, néki békességet, 's a' Császár és Birodalom részéről soha meg nem háborítandó 5) csendes országlást ajánl. De András, 's testvérje Béla, a' szerencse' ezen jobbra fordúltával — hanemha a' Péter által népe' megegyezése nélkül kötött, úgy is jogtalan szer-

---

németül *Schiltberg*, azaz helyesebben *Schildberg*) az ott megvert, 's futó Németek elhányt pai'saiktól vették, régi magyarsággal *vért* annyit tévén mint *pai's*.

5) Szabad légyen — mire eddig figyelmesek nem igen valánk — figyelmeztetés, 's ha tetszik, követés végett megjegyeznem: hogy én könyvemben az *andó* és *endő*, *ándó* és *éndő* részesülőket mindenkor szorosan megkülönböztetem, 's amazokkal mindég csak szenvedőleg, ezekkel csak cselekvőleg élek, így: soha meg nem háborítandó béke; a' békét megháborítándók; a' teendő károk; a' károkat teéndők; adandó, az-az adattatandó, vagy magát elő adándó alkalommal.

zödés' egész megsemmisítése', 's Országuk' tökéletes függetlensége' kimondása' egyetlen feltétele alatt — hallani sem kívánnak a' békélésről; 's akaratjok, a' két hadakozó fél' megegyeztetésére már elébb személyesen megjelent, 's a' Császár mellett közbenjáróskodó Pápa' minden esdeklései', fenyegetődzései' daczára is, rendűletlen. A' Császár maga magát kárhoztatva, mit megátalkodottsága által elrontott, megátalkodottságával próbálván helyrehozni, újabb, erősebb ostromot parancsol: de nagy veszteséggel visszaverettetvén, szorúltsága még nagyobb, szembetűnőbb lesz; 's már az elibe szabott, imént viszszavetett egyetlen feltétel elfogadására is késznek nyilatkozik, csak ennivalót küldjön a' király az éhelhalással küszködőknek, 's bántatlan elmenetelt engedjen a' fogvatartottaknak. András, bár vóltak, kik az ellenségnek vagy mind egy lábig levágattatását, vagy legalább drágább áron, terhesb, feljebb csigázott feltételek alatt eleresztetését sürgetnék, tanátsosabbnak, illőbbnek ítélvén győzedelmében magamérséklésével lekötelezni, mint szertelen kívánságival ujabb tartós haragra, gyűlölködésre ingerelni a' hatalmas szomszéd nemzetet: rááll a' Császár' kérésire; 's megelégedvén, hogy népe' rablánczait széttörte, Henriket a' Magyar koronához akárminémü szín alatt valaha formálható minden jogáról esküvéssel, és, ha szavát szegi, a' Pápa' átka alá

esés' büntetése alatt lemondatta: még csak az Aba alatt elvesztett Leithai, imént Magyar birtokot is a' Császár' keze közt hagyta.

A' szerzett békével nem soká élhetett csendességben András. Időközben (1052) reménységén kívül fija *Salamon* születvén, terméşzettel felébredt benne azon vágy, hogy Országát ennek inkább, mint testvérjének hagyja halálával. Ezt észrevévén Béla, nem titkolhatta el neheztelését. Ebből harag, gyűlölség lett a' testvérek közt. András, nagyobb bátorságnak okáért, fiját még maga életében az Ország' Rendei' megegyezésivel, megkoronáztatja 1058-ban. Minthogy Béla semmi ellenszegűlést vagy ellennyilatkozást nem tett, a' Király kis korig megnyúgodottnak lenni látszott. De csak hamar felköltik gyanúját, félelmét a' kenyeröket ujságolással, szóhordással kereső Udvariak, 's elhitetvén vele, hogy fija' királysága soha biztosítva nem lesz Béla' életiben, meghatározza ennek elvesztését. 1059-ben tehát Várkonyi várába hívatja. Udvari embereitől körűlvéve, maga egy nyugvó ágyon; lábai előtt egy szőnyegen korona és meztelen kard: így várja érkező testvérjét. Belépvén megöleli; tettetett szívességgel, nyájas hangon előre bocsátva — „hogy a' korona a' Királyságot, a' fegyver a' Herczegséget jelentené; ezek közzűl a' mit választánd, övé, fija azzal, a' mi neki maradánd, megelégedett len-

„ne; 's hogy e' barátságos egyezést úgy az Or„szág', mint ön magok' érdeke javalná" - parancsolja válaszszon tartózkodás nélkül; azomban titkon már rendeléseit úgy tevé, hogy mihelyt Béla a' korona után nyúlna, irgalom nélkül vágattatnék le. Béla épen a' királyi udvarba jöttiben, egy hozzá hív Udvari által, a' titokból már valamit megsejtve, a' kardot választja; 's e' tettével magát ez úttal a' feje felett függő haláltól, testvérjét nyughatatlanságától megszabadítja: de tudva, hogy a' szívben egyszer gyökeret vert gyanúnak csak kicsi kell, hogy újra feléledjen, 's ennek már némi újabb jelenségeit is érezvén, mihelyt módját ejthette, házanépével együtt Lengyel Országba, a' Sógorához, Boleslávhoz szaladt 1059-ben.

Ebből András előre is semmi jót magára nézve nem jövendölhetvén; de majd bizonyosabban is méggyőződvén megbántott testvérje' bosszús szándékáról: minthogy népének, mely őtet magát is pártossággal emelé királyi székébe, álhatatosságához, hívségéhez — Béla iránti vonzódását félretéve is — nem igen bizhatott; IV. Henrik Német Császártól kért segítséget, ugyan oda a' had' veszedelmeinek kitenni nem akart fiját és feleségét már elébb elküldvén. Hogy ezen előre gondoskodás nem vólt szükségtelen, megmutatta a' következés. Béla 1060-ban nagy Magyar és Lengyel sereggel visszatérvén, a' Tiszánál András 's Német szövetsé-

gesei ellen megnyert véres harcz után, még a' csatapiaczon Királynak kikiáltatott, 's minden akadály nélkűl az Országot és királyi széket, a' csak hamar azután tartott Ország-gyűlés' jóváhagyásával is, elfoglalta. András' utólsó végéről nem egy az értelem. Némelyek szerént, Bélával harczoltában, lováról leesve, a' viadal' hevében öszvetapostatott; mások szerént túl élt a' szerencsétlen ütközeten, 's Austria felé futtában Mo'sonnál elfogattatván, de majd, mint gyanítják, magának Bélának tudtával és akaratjával elszabadúlván, bújdosásában halt meg a' Bakony erdőben, némelyek szerént 1060-ban, mások szerént 1061-ben. Hólt testét Tihany — hol Apáturságot állított — nem Székes-Fejérvár, a' szokott királyi-lak és temető-hely — fogadta kebelébe.

András, bár harczos fejedelem nem vólt, az Országból, a' mint azt általvette, nem csak semmit el nem vesztett, hanem ahoz a' Száva és Duna közti Horvát Országot (Sclavonia vagy Croatia interamnensis) meggyőzvén, visszakapcsolta. Tőle, a' keresztyén vallás' helyreállítását tárgyazó feljebb már említett végzésen kívül, valamint két közelebbi eldődjétől is, semmi nevezetes törvényt nem bírunk. —

BÉLA' uralkodása rövid, de atyai, és az Országra nézve igen hasznos vólt. Alig hogy kardja' hatalma, 's nemzete' megegyezése a' fő pólczra juttaták: azonnal hüvelyébe dugva fegy-

verét — mire a' történetek' év-könyveiben oly kevés példát találhatni; mit szokatlan történetekkel gazdag, megvilágosodottnak nevezett jelen nagy századunk, annyi véres tapasztalás után is, megtanulni nem tud, vagy nem akar — felejtve a' történteket, felejtve győzedelmét, nem ellenfelei' üldözése, ha lehet, kiírtása, hanem megnyerése által igyekezett királyi székének állandóságot, a' 22 esztendő ólta szakadatlan belső villongások, hazafi háborúk által rongált, elerőtlenedett Országnak valahára pihenést, nyúgodalmat belül, kivül tekintetet szerezni. E' végre köz bocsánatot hírdettetett, 's azt lelkiesméretesen meg is tartotta. Nem vólt elég, hogy a' hazájokba, 's kötelességökre visszatérteket régi vagyonaikba, hívatalaikba visszatette; hanem a' vissza nem tértek' ártatlan feleit is, minden bosszútól, személyökben vagy javaikban eshető sérelemtől, saját párt-hívei ellen is, megórízte. Ily, gyermekeit eltévelyedésökben is szerető jó atya' képében lépvén fel először — mire a' vérengező Péter és Aba 'sarnokságuk' minden rettentésivel rá nem mehettek — azt nyerte, hogy csend, béke csak hamar visszatértek az Országba, 's székét nem vólt belül legalább kitől félteni. Kivülről azomban támadhatott vólna még igy is veszedelem a' Salamont befogadott, 's oltalmába vett IV. Henrik Császártól, ha ezt, vagy, minthogy ez maga gyermek vólt,

azokat, kik helyette kormányoztak, elég nemes, elég okos nem lett vólna lekötelezni magának, az ama' sorsát elhatározó, véres harczban elfogott Német vezérek és vitézek iránt mutatott ritka emberségével, kiket minden váltság nélkül, sőt, vitézségök' méltánylása jeléül gazdag ajándékokkal eresztett hazájokba. Igy kivül belül eloszlatván a' hont fenyegető viharokat: következtek az Ország' virágoztatására, a' köz jóllét' hágtatására czélzó mindenféle hasznos rendelései. Ilyenek: hogy a' Péter ólta béjött rendkivüli adókat, nem külömben a' nyerekedés és rövid látás szülte, haszon helyett csak károkat árasztó, közősülést, kereskedést, nemzeti szorgalmat gátló nagy vámokat vagy eltörlötte, vagy megkönnyítette; új, formájokra alkalmatosabb, értékökre jobb (ezüst) pénzeket veretett, melyek közzűl egy egy az István, Péter, Sámuel régibb igen apró pénzeik (*pensa ae*) közzűl tízzel — honnan *denarius* nevök, — negyven pedig egy Byzantiumi (akkor Magyar Országban egyedül forgó, a' mai körmöczi aranynyal igen egy becsü) aranynyal ért fel; 's ezek', valamint bizonyos meghatározott fontok', mértékek', rendes vásárok' országszerte behozatalával adást vevést könnyebbé, átaljába a' kereskedést elevenebbé, virágzóbbá tette. Ő vólt, ki az addig vásár napúl szolgált, 's hihetően nevét is onnan vett *Vasárnap* helyett a' *Szombatot* ren-

delte vásárnappá: hihetően nem csak azért, hogy a' buzgóságot, szent foglalatosságokat a' vásáriak, hanem azért is, hogy ezeket amazok ne gátolják, ne akadályoztassák. — Nagy igyekezetet, messze kiterjedő gondosságot mutat az is, mit bár az újabb Nemzeti-Gazdaság-tudomány kárhoztat most, akkor több jelenleg tudva nem lévő környülmények szükségessé tehettek, hogy minden vásári árúknak, minéműségökhöz képest, bizonyos árt, becset szabatott.

Talán — mert valamint a' roszból jó, úgy a' jóbul is ered néha rosz — a' Királynak épen ezen szelíd kegygyel teli uralkodása okozta, hogy a' hamu alatt lappangó szikra, a' Pogányoknak, vagy, mivel ezek nyilván nem szenvedtettek, a' pogánysághoz titkon szítóknak a' keresztyén vallás iránt András minapi kemény törvénye által elfojtott gyülölsége, újra kirontott. Ezek, bátorságot vévén a' Királynak mindenek, még ellenfelei iránt is mutatott kedvezéseiből, ismét, mint András' uralkodásra lett meghívattatásakor, ugyancsak Vatának, atyja' vad természetét, hajlandóságit öröklött fija', vezérlése alatt, zászlót emelnek a' Krisztus' erőszakkal rájok tolt vallása 's gyűlölt követői ellen, élve egy magától a' Királytól akaratján kivűl szolgáltatott alkalommal. A' Király t. i. hogy népe' kívánatait, szükségeit bizonyosabban megtudja, egyszersmind hogy azt, az Ország' dolgaiba, a' törvény-ho-

zásba neki engedett egyenes befolyással, annyival inkább megnyerje, és igy egy jó fejedelemben a' mi csak lehet, a' legdícséretesebb szándékból, az 1062-ben Székes-Fejérvárra hírdetett Ország-gyűlésre a' Papokon, világi Nagyokon (Mágnásokon) és Nemeseken kívűl, kik tették rendesen az Ország-gyűlését, a' Városok', Helységek' követeit is meghívja, kettőt-kettőt mindenünnen az öregebb, értelmesebb lakosok közzül. Alig hogy ezek, sok más, részint az újságon kapó, részint már előre gonoszt forraló, gyülevész sokaságtól kísérve, Székes-Fejérvárra megérkeztek; azonnal gyűléseket, lázító beszédeket tartván magok közt, 's maga a' sokaság is nevelvén bátorságukat: a' keresztyén vallás' gyökerestől kiírtására czélzó véreengező szándékjokat, 's az Andrástól minap kicsikartakhoz mindenben hasonló irtózatos kívánataikat, 6) szíveket fagylaló lárma és fenyegetődzések közt előadják. A' Király, a' feje felett függő veszedelemben is lelke' jelenségét, mint hajdan bátyja, el nem vesztve, sem engedésével a' köz, legszentebb ügyet elárúlni, sem férfias ellenszegülésével a' jelenlévő Rendek' életét veszélyeztetni nem akarván, harmad napi halasztást kíván, míg mind

6) Ritu patrum suorum in paganismo vivere, Episcopos lapidare, presbyteros exterminare, clericos strangulare, decimatores suspendere, ecclesias destruere, campanas confringere. Thur. Chron. P. II. Cap. 46.

maga, mind magok a' dolgot jobban megfontolják. Ez alatt a' vidékbeli katonaságot, minden híveit titkon fegyverbe öltöztetvén, 's közel rejtve tartván, midőn harmad napon, a' Király' halasztását már kész engedelem gyanánt vett, 's ezzel még jobban vérszemet kapott lázadók, a' Király' intésire, előterjesztésire semmit nem hajtva, már már erőszakhoz készűlnének, egyszerre, a' Királytól adott jelre, körűlfogatnak a' mindenfelől rájok rohanó jól felfegyverkezett katonaság által, 's mielőtt ijedtségökből magokhoz jöhetnének, minden út a' szabadúlásra zárva lévén előttök, vagy levágattatnak, vagy elfogattatnak; a' foglyok közzűl a' nagyobb bűnösök halállal, a' kisebbek, Sz. István' törvénye szerént, szabadságuk' elvesztésével lakolnak. Ez vólt a' pogányságnak Magyar Országon a' keresztyén vallás ellen tett utólsó, kétségbeesés szűlte próbatétele; ez a' rajta esett végcsapás, mely után csak itt ott titkon áldoztak, 's csak igen kevesen, szent berkeikben, 's forrásaiknál Isteneiknek, míg nem ezt is rövid időn telyesen megszűntette Szent László' újabb kemény parancsa.

Igy az Országot másodszor is megcsendesítvén, a' gonoszt, mely annak belsején rágódott, meghódítván: egy még szebb jövendő', még nyúgodalmasabb esztendők', bóldogabb uralkodás' reménye ált előtte, 's lelke tele vólt Or-

szága' virágoztatására czélzó mindenféle nagy gondolatokkal: de mielőtt ezek közzűl csak egyet is valósithatott vólna, véletlen halál, a' királyi szék', vagy mások szerint, egy ház' reá szakadása által, dícséretes igyekezetei közben meglepte 1063-ban. Nevét a' már fentebb mondottakon kívűl azzal is felhagyta, hogy Szekszárdon 7) klastromot épített, hol el is temettetett.

Bélának három fija maradt, Geisa, László, kik még Lengyel, és Lampert, ki már Magyar Országon született. Ezek közzül akar Geisának, akar Lászlónak könnyű lett vólna, az atyjok iránt hamvaiban is hálás Magyarok' segítségével, a' koronát, melylyel azok önként kínálkoztak, elnyerni: de akar azért, hogy a' már egyszer András' életiben Királynak választott, meg is koronázott Salamonnak közelebbi jogát, 's még atyjok' — Béla' — szerencsétlen végében is az ezen jog' megsértését bosszúlni kívánt igazság' némi újjal mutatását tisztelék; akar, mivel elég erős lelkök vólt, ön becsök' érzetében, nem vágyni a' koronára, 's hitt

---

7) Sőt maga ezen név is *Szegszárd* igen hihetően tőle van. *Szeg* t. i. és *szár* régi Magyar szók; amaz *barnát* (mely a' német *braun*-ból lett) ez *kopaszt* jelent. Minthogy már Béla barna is vólt, kopasz is vólt, közönségesen *Szeg-szár*-nak, 's igy róla a' város *Szegszárd*-nak neveztetett, még pedig — Thuróczi szerént Chron. P. II, C. 46. — Béla' saját rendeléséből.

erősb jogukat a' haza' nyúgalmának önként áldozatul vinni: nem csak semmi lépést nem tettek, hogy atyjok' méltóságát örököljék; sőt követeik által magok sürgeték Salamont az Ország', 's igazgatás' mentül elébbi általvételére, azon egyetlen kikötött feltétel alatt, hogy a' mi őket illeti, az András által atyjoknak adott Herczegi rang 's birtok, nékik se irígyeltessék, bírásában soha ne háborgattassanak. Salamon elfogadta a' feltételt; 's csak hamar láták a' Magyarok — nem minden aggódás, 's nyugtalanító elősejtések nélkűl — miként ülteté a' gyermek Német Császár IV. Henrik a' még nálánál is gyermekebb, csak 11 éves Magyar Királyt Sz. István' 's Bela' királyi székibe: de, csak hogy a' koronát másodszor is fejére teheté Salamon, elfelejtkezve ígéretiről, és még atyja' szomorú példáját elibe terjesztő édes anyja, Anastasia' (IV. Henrik' testvérje) intésire, esdeklésire sem hajtva, egészen, mint a' Herczegek' szerencséje' romjain, magáét felépítni vágyott álnok Vid (a' Királynak számkivettetésében társa, és Péter' egyik hűtlen tanácsosának, a' Sveviából szakadt Guthkelednek méltó fija, különben akkor Bácsi Fő Ispány), 's a' több, csak magok' hasznát leső, udvariak súgallák, az osztályról hallani sem akart. A' Herczegek, tudva, mit áldoztak Salamonért, 's most tőle legigazságosabb jogukat megsértve, sőt ily sza-

vával, jogokkal játszó, minden szempillantásban változó Királytól még életöket is veszedelmeztetni látván: hol atyjok hajdan, Lengyel Országban keresnek menedéket; majd, a' segedelemre mindég kész Boleslávtól segíttetve, hirtelen nagy haddal visszatérnek (1064-ben), erővel kénszerítendők Salamont esküje' telyesítésére, 's az őket atyjokról illető örökségök' kiadására. Salamon, kedvező körülmények közt büszke, rosszakban félénk, a' Herczegek' jövetele' hírére Mo'sonba fut, hogy onnan vagy, sürgetvén a' szükség, sógorához a' Császárhoz tovább futhasson, vagy a' tőle reménylt német hadakkal, módját látván, ellenségére nagyobb erővel visszafordúlhasson. Azomban a' Püspökök, hogy a' keletkező hazafi háborút idejében elnyomják, mindenképen igyekeznek a' feleket megbékéltetni. A' Herczegek, noha magok örökségén kívül már a' Királyt illető Magyar Országnak is egy részét hatalmuk alá hajták, megelégedve még is azzal, mit legelébb kívántak, mihelyt ezt a' Király telyesítendi, kinyilatkoztaták készségöket a' békélésre. A' Király, bár mint ellenzé Vid, végre maga is jónak látván nem veszedelmeztetni az egészet egy részért, a' Herczegek' kívánságát telyesíti; ezek a' fegyvert letészik; így a' béke meglesz, 's mint látszott, mind két részről tökéletesen megengesztelődött indúlatokkal, Győrben 1065-ben. A' Herczegek a'

királyi udvarban tartózkodás nélkül múlatnak; a' legközelebbi Húsvét innepen pedig Pécsen magok viszik a' Királyt a' Templomba, magok teszik — ez úttal már harmadszor — a' koronát fejére, a' mindenünnen öszvegyülekezett sokaság' szeme' láttára. A' Király együtt harczol a' Herczegekkel a' Maros felől Móldvából (1070) a' Herczegi birtokba berontott, 's egész a' Tiszáig nyomúlt *Kunok* ellen, kiket Erdély' széliben *Cserhalom*nál együtt utólérvén, szinte mind egy lábig levágnak. 8) Majd a' Herczegek segítik a' Királyt Belgrádi háborújában. Némely Bolgár Országi, Tót eredetü *Bessus* vagy *Bissenus*, mások szerént Petschenég rabló csoportok, Belgrádnál a' Sáván áltálkelvén, több ízben nagy károkat, pusztításokat tettek a' Magyar földön, a' Belgrádi Görög Kormányzónak, kivel pedig a' Magyarok barátságos lábon állottak, titkos megegyezésével. Salamon e' két-színüséget megbosszúlni kívánván, nagy haddal megy 1072-ben Belgrád alá, 's szinte 3 hónapi kemény ostrom után, bár a' rabló Bolgár Országiak is segítségül jövének, elébb a' Várost, egy ott fogva tartott, a' bástyákra, mikor legjobban dühösködnék a' szél, bosszús lángokat szórt magyar szűznek segítségével, majd a' várőrizet végső menedé-

8) Lásd örökítve e' történetet is Vörösmartink *Cserhalom* hősi költeményében.

két, a' várat is megveszi. 'S épen itt, és ezzel készült az új meghasonlás a' Király és Herczegek közt. Az őrízet' feje Nikétás, Császárának kedvencze, midőn látná, hogy a' várat a' már megrohanni készülő Magyarok ellen meg nem tarthatja, önkéntes feladásra ajánlkozott, ha magának 's katonáinak bántatlan elmenetel engedtetnék. Ezt a' Király és Herczegek megajánlván, Nikétás, hallva már elébb Geisának emberséggel párosított vitézségét, övéivel együtt egyenesen az ő táborába megy, neki adják által kardjaikat. E' megkülömböztetéssel sértve érezvén magát a' Király, Vid' bujtására, kit a' foglyok' megváltásából reménylt új nyereség' elszalasztása, 's a' Herczegek iránti régi gyűlölség egyformán ösztönözének, a' foglyok' felét, mint a' közös fegyverrel keresett prédából őtet illető részt, magának általengedtetni kívánja. A' Herczegek, miután hiába terjesztik az indúlat és Vid által megvakított Királynak elibe a', bár ellenségnek, bár győzötteknek adott, királyi szó' szentségét; készebbek lévén magokat a' Király' haragjának kitenni, mint hitszegés', álnok csalás' alacson szenyjével magokat, népöket, az egész magyar nevet bémocskoltatni engedni: míg a' Király észrevette, minden foglyokat, valakik magokat az ő hűségökre, óltalmukra bízták, rögtön, minden váltság nélkűl, haza eresztenek. A' Király nyilván kikelni nem mervén, a' Her-

czegeken úgy áll bosszút, hogy a' sákmányt négy egyenlő részre osztván, 's ebből magának egy negyedet, kettőt Vidnek és vejinek kiszakasztván, a' Herczegeknek, kiknek vitézségivel szereztetett az egész, egy negyeddel kelle megelégedniek. A' Herczegek, bár nehezen, elszenvedék még is e' méltatlanságot. Rövid nap fényes követség, gazdag ajándékokkal, (azok közt Geisa' számára egy koronával, mely a' mai magyar koronának alsó részét teszi, lásd VI. Fej.) érkezik a' Herczegi táborba, a' Királyinak, 's a' Királynak felé sem menve, a' Görög Császár Dukasz Mihálytól, köszönni és hálálni a' Herczegeknek a' Császár' nevében, mit ennek alattvalóival, barátival, rokonival, a' fogoly Görögökkel tevének; egyszersmind közte és a' Herczegek közt, szövetséget és barátságot kötni. Ezen alkalmat ravaszúl használja Vid, hogy az irígység-, bosszú által elfoglalt Király' szívében, ezekhez még az irtózatosb gyanú' indúlatját is felköltse: a' Herczegeket nyilván a' Király ellenségeivel ellene czimboráskodás', koronájára törekvés' vádjával terhelvén, 's a' foglyok iránt mutatott minapi emberségöket, lelkiesméretességöket is most árúlás', önhaszon-keresés' undok képibe öltöztetvén. A' Királynál ettől fogva meg vólt határozva a' Herczegek' elvesztése. Hányszor, hányféleképen próbálta ezt, hosszú vólna előadni. Előbb szinlett ba-

rátsággal, szívességgel igyekezett őket megejteni, 's bérben fogadott gyilkosok által titkon kivégeztetni; ebben nem bóldogúlván, úgy nyúlt nyilván fegyverhez: harczának jó kimenetele felől, midőn ő az Országnak két, a' Herczegek csak egy harmadát bírnák, ezen kívül Német segítségre is számot tarthatna, annyira el lévén hitetve Vid által, hogy a' Herczegi birtokot előre neki — Vidnek — ígérte hű tanácsi', 's szolgálatai' jutalmáúl. De nem mindenkor nyertes az álnoksággal szövetkezett erő; 's mit emberi szem nem lát, gyakran magában a' nagyobb hatalomban rejtezik épen annak romlásának oka; az első szerencsében a' következő nagyobb szerencsétlenségnek csirája, 's megfordítva. Geisa külön elébb (1074 Febr. 26-dikán közel a' Tiszához) készületlen meglepetve Salamontól, ezenkívül megvesztegetett vezéreitől az ütközet' derekán elhagyatva, alig szaladhatott el kevesed magával: de kevés nap múlva (Mártius' végén) testvérje', László', és sógora', az Olmützi vitéz Herczeg Ottó' (ki testvérjöket tartá feleségül) Magyar-Morva-hadaikkal egyesülve, Váczhoz közel, *Mogyoród* nevű helységnél, bár most is számra sokkal csekélyebb erővel, az imént győzedelmes, 's talán győzedelmében magát nagyon is elbízott Salamont, igen véres, a' visszálkodások' fáklyáját Videt is elvitt viadal után, tökéletesen megveri, földönfutóvá teszi.

Most másodszor is nyitva állott az út GEISA előtt a' királyságra. A' Rendek, miután azt is hitelesen megtudák, hogy Salamon, csak hogy névvel Király maradhasson, koronája' becsületivel, népe' érdekeivel nem gondolva, országát azon módon, hasonló gyalázatos feltételek mellett, mint Péter hajdan, a' Német Császárnak ajánlotta, 's zálogúl 6 magyar várost: őtet nem csak mint az ártatlan Herczegek' engesztelhetetlen üldözőjét, 's a' köz csendesség' háborítóját, hanem úgy is, mint Ország-árúlót a' Királyságtól megfosztván, köz megegyezéssel Geisát választják Királynak. Geisa, hogy az Ország fő nélkül ne legyen, a' kormányzást elvállalja ugyan, 's ezen tekintetből lakását, az eddigi Herczegi lakból, a' Királyiba, Székes-Fejérvárra általteszi: de koronáztatását még ekkor sem engedi meg, hogy, ha a' Salamonnal megbékélésre még valami út találkoznék, azt el ne vágja maga', és az Ország' Rendei előtt. Salamon azonban nem a' békélésről, hanem a' bosszúállásról gondolkozván, miután a' Magyar koronán kapó, 's Magyar Országra nagy sereggel még azon 1074-ik esztendőben béjött IV-dik Henrik Császárnak mellette tett próbatétele is sikeretlen vólt, fűhöz fához ragaszkodva, VII. Gergely (elébb Hildebrand) Pápához, a' szent vagy papi hatalom (hierarchia) amaz rendíthetetlen bajnokához folyamodott, ennek szavától, tekintetitől várva,

mit a' Császár' fegyvere nem tehetett, országába visszaállíttatását. Ugyan oda folyamodott már elébb Geisa is, de nem mint Salamon, a' Királyság iránt, melyet hogy megnyerjen, bírva Nemzete' egyezését, a' Pápa' megegyezésire szüksége nem vólt, hanem mint szerfelett lelkiesméretes ember, maga megnyugtatása végett, hogy hallván a' Pápa' gondolkozását, tudja miként intézni további lépéseit. A' Pápa, ki a' kor' tudatlanság-szülte babonáját használva, minden világi méltóságok, Királyok, Császárok felett feljül emelkedett hatalmat kezde magának tulajdonítani, kapott ezen alkalmon, mely őtet két, a' koronán vetélkedő Király közt mintegy ítélő-bíróvá tenni látszott. Salamonra már előre neheztelt azért, hogy nem hozzá, hanem a' Császárhoz, 's az ő személyes ellenségéhez épen, folyamodott elébb; jól tudta azt is, mely gyűlöletes az egész nemzet előtt: bár azért őtet, mint megszorúltat, ezért magáért, engedelmesebbnek, mindenre készebbnek reménylhette; nem akarván, nem mervén mindazáltal tekintetét érette veszedelmeztetni: azzal a' fogással élt, hogy Salamont ugyan nyilván kárhoztatta azért, hogy a' Római közönséges Anya Szentegyházon kívül, melytől tartoznak egyedül minden országok függeni, másnak akarkinek, nevezet szerént a' Német Királynak (regi Teutonico) magát alávetni próbálta, 's még királyi székétől lett megfosztat-

tatását is, mint ezért Istentől reá mért büntetést úgy adta elő: de Geisa' részéről szántszándékkal eldöntetlen hagyta a' dolgot, ezzel akarván őtet kötve tartani, a' Rendeket pedig jó móddal arra bírni, hogy az általa sürgetett Sz. Széktőli függést önként elösmerjék. A' Magyar Rendek azomban a' függést egyenesen csak a' hit' dolgára, a' lelkiekre magyarázván, alkotmányi sarkalatos jogaik', sőt nemzeti létök' megsemmisítése nélkül másképen nem is magyarázhatván, 's ha igy értette Ő Szentsége, ily értelemben azt kétségbe nem hozván; ha másképen, úgy elérteni önként nem akarván; következésképen az egész függésről, magok' alávetéséről mélyen hallgatván; ragaszkodva csak a' tettöket, 's Salamon' letétettetését igazoló szavaihoz a' Pápának: újra erőltetik, 's csak ugyan rábírják Geisát, hogy a' haza' javáért és csendességéért a' királyi czímet és koronát fogadja el. De a' Pápa csak hamar azután, Salamon' felesege', 's napa', az özvegy Császárné' esdekléseikre, fortélya' nem várt kimenetelét is látva, újabban levelet ir Geisának, melyben bár Salamont még mind bűnösnek esmeri, javallja a' vele megbékélést, 's régi méltóságába visszahelyheztetését. Ez, 's a' Püspököknek, kik hihetően hasonló útasítást vettek a' Pápától, előterjesztései, újra olyan szeget ütöttek Geisa' fejibe, hogy noha már megkoronáztatott (1075) 's a' Po'sonba zárkó-

zott Salamont is, erős ostrom után, szinte maga megadására kénszerítette: testvérjével Lászlóval az ostromot félbeszakasztatja; (1076) el kezd alkudozni; 's egyedül Herczegsége' háborítatlan birtokát, 's hólta napjáig a' királyi név' viselhetését kötvén ki magának, Salamonnak az országot visszaigéri. Rá is állott erre Salamon, meggyőzvén, vagy legalább ideig óráig, a' Püspökök' javaslására, elfojtván magában a' Geisától 's osztott uraságtól benne mély gyökeret vert idegenséget: de a' világi urak esmerve Salamon' álhatatlan, álnok, bosszús természetét, 's tőle, ha ismét pólczra jutánd, sem magokra, sem az Országra semmi jót nem várhatva, nem csak jóvá nem hagyták Geisa' 's a' Püspökök' szándékát, hanem sokkal inkább Salamont erőlteték végképen lemondásra. Ezt Salamon tenni telyességgel nem akarván, a' dolog addig haladt, hogy Geisa közben (25-dik April. 1077) meghalt. Halála, bár erényéit tekintve, a' hazára nézve sajnos, a' környülményekhez képest jókor-történt vólt; mert a' mely aggodalmat Geisa' szerfeletti lelkiesméretessége, és Salamonnak épen olyan lelkiesméretlensége okozának, azt csak egyiknek valamelyiknek halála szüntetheté meg.

VIII. FEJEZET.

Szent László 1077—1095.

Geisa' testvérje LÁSZLÓ, bár maga is igen lelkiesméretes ember, a' Rendek által egy

szívvel lélekkel királylyá lett választatását, ebből nemzete' hozzá ragaszkodását látván, a' koronát elfogadta; fejére tétetni mindazáltal nem elébb, hanem csak uralkodása' 4-dik esztendejében (1081) engedte, a' mikor Salamon, tapasztalva, különösen a' világi uraknak, meggyőzhetetlen idegenségét, hogy állapotját még rosszabbá ne tegye, a' koronáról — csupán a' királyi czímet, 's hozzá illő nyugpénzt kötvén ki holta' napjáig magának — végképen lemondott.

Az alatt, míg e' történt, VII. Gergely, az Esztergomi Érseket vévén fel segítségül, mindent elkövetett, hogy Lászlót országának a' Szent Szék' oltalma, és pártfogása alá adására bírhassa: de minden próbatételei sikeretlenek vóltak, annál többet tőle nem nyerhetvén, hogy a' Szent Szék' szolgálatjára készségét, és engedelmességét a' lelkiekben, mint szokott dólgot a' Keresztyén Fejedelmek közt, követei által kijelentétte, az Országnak, magának az Egyháznak is, a' hitbelieken kívül, minden egyéb dolgairól szabad rendelkezés' jogát, Püspökökön, Papokon, és ezeknek jövedelmein való hatalmát, mire vágyott különösen a' Pápa, eldődjei' példája szerént egyedül magának tartva: és még is — mit mint különöst, és László' esmertetésire nem utolsó adatot jegyzünk meg — László, a' hatalmas, bátor és bosszús, annyi koronás fejeket, azok közt ma-

gát is a' Császárt, a' lelkes IV. Henriket lábai alá taposott Pápától mindég megkiméltetett: nyilván, hogy az embereket esmerő, maga is a' közönséges emberek' sorából magasan kiemelkedett Hildebrand hasonlót ösmért el Lászlóban, 's a' nem csak erős, hanem okos is, mintsem nyert borostyánit az erőssel öszveütközés által szerencséltesse, inkább, sérelmét, indúlatját magába fojtva, kikerülte azt. Ezt mutatja a' többek közt a' következő történet.

A' Lengyel Király, a' Geisát, Lászlót 's atyjokat Bélát bajaikból többször kisegített, hű, bátor és vitéz, de durva, erőszakos és erkölcstelen Boleslâv, kinek könnyebb dolog vólt ellenségein, mint indúlatin győzedelmeskedni, az őtet inteni, feddeni, majd, miután feddődzései nem használtak, az Anya-Szentegyházból kirekeszteni, 's a' templomból eltiltani merészlett Krakkói kegyes Püspököt, Stanislaust, a' templomban, magánál az oltárnál, szent szolgálata közben — királyi parancsa' máskor vak eszközei, a' durva poroszlók nem engedelmeskedvén — tulajdon kezeivel keresztül verni (1078) nem irtódzott. A' Pápától ezért átok alá vettetvén, koronájától megfosztatván, 's ezzel alattvalóit, a' sokképen megbántott, nyomorgatott alattvalókat, az iránta való hűség és engedelmesség alól egyszerre felóldoztatva, sőt a' bosszuállásra, mint jó, mint Isten előtt kedves dologra, nyilván fel-

szóllíttatva látván, ezektől féltiben országából kifutni, 's menedéket Lászlónál keresni kénteleníttetett. László, bár mind a' menykőt szórt Pápát magát, mind menyköve' irtóztató hatalmát, a' vagy csak a' vele öszvecsapni mert IV-dik Henrik' még igen fris emlékezetü szomorú példájából is 1) (1076) jól ismérte; ezzel semmit nem gondolva, 's Boleslávban csak a' Fejedelmet, a' szerencsétlent, barátját, rokonát, egykori jóltévőjét tekintve, nem csak befogadta, a' Pápa' és magyar Püspökök' ellenére, hanem, mivel magát, nem soká történt ha-

---

1. A' Császár, és Pápa közt per támadt a' papi hívatalok (beneficiumok) osztása, és az ezekbe szokott módon *gyűrű és pálcza által bévezetés (jus investiturae)* joga felett, melyet a' Pápa a' Fejedelmektől el, és egészen magának venni igyekezett: ez által akarván a' papságot, — miután azt a' *nőtelenség'* (coelibatus) felállítása által (1074) a' polgári társaságtól, annak közepette, mintegy elszigetelte — minden világi befolyástól tökéletesen függetlenné, 's oly állapotba tenni, meyben, fején — a' Pápán — kivűl senkitől mástól se reménylenie, se félnie ne lehessen, ne kellessék semmit. A' Császár nem akarta ezen tőle már elébb gyakorlott, 's igen nagy fontosságúnak esmert jogot kezei közzűl sehogy kiereszteni. Ezért a' Pápától átok alá vettetvén, épen mikor alattvalóival a' legnagyobb visszálkodásban vólt: koronáját sőt életét is féltve, kénteleníttetett télvíz' idején álruhába öltözködve, bujkálva, ne hogy megösmértessék, Német országból Olasz országba menni, és Canossában, hol akkor VII-ik Gergely múlatott, kivül az udvaron, télközépen, vékony gyolcs ruhában, mezítláb, étlen szomjan, három nap reggeltől estig várakozni, míg meghallgattatást, 's utóbb is igen megalacsonyító feltételek alatt, az átok alól felóldoztatást nyerhetett. —

lála miá nem lehete, fiját Micislaust fegyveres kézzel országába is visszatette. 'S mind ezeket VII. Gergely látta és türte. Melly példátlan kímélésre, a' Királynak (Lászlónak) a' Pápától egyaránt becsült és félt személyes erényein kívül, minden bizonynyal a' népnek Királyához ragaszkodása is — melyben áll tulajdonképen a' Fejedelmek' erejének titka — igen sokat tett.

De Salamonra visszatérvén: alíg hogy ő a' királyságról lemondott, szokott változósága szerint, cselekedetét megbánván, újra koronája' visszaszerzésében törte fejét. Ily czélból magán azon a' pénzen, mit neki, érdemén kivül, László' szívessége királyi rangjához illőleg bőven szolgáltatott, minden elégületleneket, mind a' legelvetemedettebb embereket — kikben, saját kicsinységök', rosszaságuk' érzetében, a' Király' nagysága, erényei csak botránkozást és gyűlölséget, szorossága, igazság-szeretete félelmet és rettegést gerjesztének — titkon magához csatolván, ezekkel együtt tervet készített László' meggyilkolására, csak az ő hólt testén keresztül reménylve még magának a' királyi székhez útat törhetni. De szándéka kitudatott; ő maga épen annak kivitelében foglalatoskodva elfogatott, 's a' Visegrádi várba vitetett fogságra 1082-ben. Innen következő esztendőben (1083) István Királynak, Imre Herczegnek és Gellért Püspöknek, VII. Gergely

Pápa által a' Szentek közzé lett számláltatása' *(canonisatioja)* alkalmával, midőn épen Sz. István' teste innepélyesen sírjából felemeltetnék 2), László' parancsából, hogy ezen nevezetes innepen jelen lehetne, kiereszttetvén, 's a' nagy lelkű Királytól minden eddig-valókról, nagy Ősük' szent sírja felett telyes bocsánatot nyervén: elébb Regensburgba feleségéhez, attól el nem fogadtatván, hosszas és tekervényes bolygás után végre a' Moldvában lakó Kunokhoz vetődött. Itt esmeretséget vetvén a' bátor, harcz- és lárma kedvellő *Kutesk*kel, közül akaratul ketten elhatározzák Magyar Ország' megtámadását, oly kötést tévén magok közt: hogy, ha Kutesk Salamonnak koronáját kivívni segítend, Erdély jutalmul övé, leánya pedig Salamon' nője fog lenni. Be is ütöttek 1086-ban nagy haddal Magyar Országba, 's Máramarost elpusztítván, már Ungvárig nyomúltak: de itt útjokat állván László, nagy szégyennel és veszteséggel visszaverettek. Igy is mindazáltal szerencsétlen indúlatjától hajtatva, mint a' kiben a' nyughatatlanság már természetté vált; 's a' szerencsét, melyet Magyar Országon többé nem lehete, másutt próbálván felkeresni: ugyan csak a' Kunok' és Petsche-

2) Szent Istvánnak ekkor, állítólag épségben talált jobb keze' emlékezetére alapította László a' *Szent Jobbi*, vagy régi Magyarsággal *Szent Joghi* Apátúrságot, melly ma Szent-Jóbnak neveztetik — Abbatia sacrae Dexterae Divi Stephani.

negek' társaságában, következő tavaszszal, általkelvén a' Dunán, Bulgáriára ütött: de egy igen véres ütközetben, midőn a' győzedelmet már már kezében vélné, a' Petschenégek' bátor vezére' *Czelgu'* elestivel, szerencséje egyszerre megfordúlván, 's az egyesült 80,000 főnyi sereg nagy részint levágattatván, maga is Salamon erősen harczolva elesett, 's nyughatatlan életének véget vetett 1087-ben. Ez a' közönséges vélékedés, noha vagynak, kik *Kéza Simon* után azt tartják, hogy megmenekedvén, még azután, mint Szerzetes, sokáig élt; Magyar Országban is Kálmán' királyságában megfordúlt, de ismét eltűnt, 's végre Pólában, Istria' városában halt meg, 's ugyan ott temettetett el is.

Salamon' halála nagy jótétemény vólt az országra nézve. László, nem lévén ezentúl kitől tartania belül, kivül annyival nagyobb tekintettel, bátrabban léphetett föl; mire rövid időn szükség lett. A' Horvát Országi Király Zvonimir épen akkor tályban, mikor Salamon, mag nélkül meghalván: özvegye, a' szép Ilona, Béla Király' leánya, az őtet birtokában háborgató, az országot magok közt széllyeldarabolni törekvő nagyok ellen testvérjéhez, Lászlóhoz folyamodott. László általkelvén (1089) a' Dráván, rövid idő alatt az egész Sáváig, sőt Kulpáig terjedő részt meghódoltatta, a' felzendülteket lecsendesítette; 's mi-

kor már épen a' Dalmatia' szélén eső várak és városok ellen készülne, akkor veszi a' hirt, hogy a' Kunok, *Kopulch* vezérők alatt, Erdelybe, onnan Biharba nagy erővel béütöttek. Ily helyzetben, Királynak nevezvén testvére' Lampert' fiját *Almust*, hihetően, mivel a' Horvátoknak a' Magyar Országgal öszveolvasztatástóli idegenségét tapasztalta; 's minthogy Almus még gyermek vólt, mig felnevelkednék, mind őtet, mind az Országot húga Ilona' gondviselésére bízván: maga a' Kunok ellen haza sietett. A' Temes vizénél találkozván velek, midőn azoknak minden várakozást feljülmúló temérdek sokaságát látná, elébb, mint-sem magáéinak a' gondolkozásra, erejök' öszveméréésére, amazoknak maguk' rendbeszedésére időt engedett vólna, maga rövid, de lelkes, 's katonáiba is lelket öntő beszéd közben, megragadva a' veres zászlót, oly erővel rohant az ellenségre, hogy kevés ellentállás után a' győzedelem övé, 's a' számtalan sokaság fogva vólt, egyetlenegy — *Escembu* nevű — menekedhetvén meg, a' romlásról, melynek tanúja vólt, nemzetének majdan hírt viendő. A' foglyok, választás csak a' szolgaság vagy keresztyénné létel közt lehetvén, legtöbben az utólsót választották, 's a' nekik lakhelyűl mutatott, Pray szerént *Csallóközben* (Insula Cituorum), a' közönségesebb vélekedés szerint pedig a' mai *Jász-*

ságon 3), a' Tisza és Zagyva közt, megtelepedtek. Az othon maradtak, hallva Atyjokfiai' szerencsétlenségét, miután visszaeresztetésöket, követeik által, igen fennyen és fenyegetődzve, hiába sürgették, újra nagy haddal jőnek (1092) Magyar országra: de ez úttal is szerencsétlen kimenetellel. Mert László, szándékjokról jókor tudósíttatván, eleiökbe ment; a' Dunánál, a' mai Oláh ország' szélén velek megütközött, vezéröket *Ákost*, a' harczolók' sűrű csapatjai közt felkeresvén, saját kezével levágta, a' többeket vagy elszélesztette, vagy elfogta; a' foglyokat újabban megtelepítette ott, hol az elébbieket, kik együtt azután, hazúlról utánok jött kedveseikkel is szaporodván, a' régibb Magyarokkal egygyé fórrva, számos, szép és erős népet formáltak.

A' Kunoknak, valahányszor Magyarországra ütöttek, a' (mai Galicziát lakó) Oroszok mindenkor szabad általmenetelt engedtek határaikon: ezért most lakolni rajtok vólt a' sor. László tehát sereggel menvén (1093) ellenek, mindjárt megérkeztével annyira megrémítette őket, hogy köz akarattal követeket küldöttek hozzá,

3. *Jászok* vagy *Íjászok*, (kik ijjal bánnak, a' Magyar Törvénykönyvben *Pharetrarii*, *Balistarii*, 's ebből elrontva *Philistaei*) földe: mely név reájok bizonyosan az íjjal, vagy nyillalbánásban kitűntetett ügyességökről ragadt. Ugyanitt, de nagyobb kiterjedésben laktak régebben a' Sarmatiából áltvándorlott *Jazygek* — *Jasiges Metanastae* — a' most megtelepedett Kunoktól egészen külömböző nép.

bocsánatot kérni a' múltakról, 's jövendőre magokat a' Magyar Király' óltalma, pártfogása alá ajánlani. László az ajánlást elfogadja; azok hűségére megesküsznek: 's itt kezdődik Magyar országnak a' vele határos (Veres) Orosz országon, a' következő századokban még jobban is megerősített felsőségi joga.

Mind ezen vitéz tetteivel milyen hírt nevet szerzett magának országán kivül is László, a' vagy csak abból is megítélhetni, hogy 1095-ben a' Keresztes háborúra készülő keresztyén Fejedelmek, az egész Europa' minden országaiból, népeiből öszvegyülendő nagy sereg' fővezérségével, egy igen fényes, Magyar országra küldött követség által, közül akaratúl őtet kínálták meg, mit ő el is fogadott, de elébb, mint-sem szavát telyesíthette vólna, Morvába indúlván, hogy húga' 's a' feljebb említett Ottó' fiját Konrádot herczegi székébe, melytől kissebb testvérjei által megfosztatott, visszaültesse, ezen útjában Nyitrán megbetegedett, 's kimúlt 1095-ben, hagyván maga után egy fiat, Kálmánt, kit még életében megkoronáztatott, és három leányt, ezek közt Byzantiumi császárnét, *Priscát*, ama híres császár Comnenus Jánosnak (ki szép lelkiért közönségesen Kalo Jánosnak neveztetik) *Irene* név alatt esmeretes, hozzá méltó hitvesét.

Némely hazai irók azt mondják, de a' miről a' külsők hallgatnak, hogy vólt oly idö,

melyben László a' IV-dik Henriket nyakukról lerázni akaró Német Rendek által (1092) a' Császársággal is megkínáltatott: de ő, helyzetével megelégedve, 's gondjait tovább is osztatlan egészen csak népének kívánván szentelni, a' világ' ezen akkor első koronáját el nem fogadta.

Mit tett László, mint Igazgató, mint Törvényhozó, élő bizonysági annak törvénykönyvünkben ma is olvasható, 3 könyvre hihetően későbben osztott törvényei, melyek mind az országosan öszveült Király és Rendek által — az első könyvbeliek (többnyire egyházi tárgyúak) Szabólcson a' Tisza mellett, 1092-ben, a' második könyvbeliek Sz. Márton hegyén (mikor? nem tudhatni), a' harmadik könyvbeliek gyanithatólag több ország-gyűléseken, melyeknek sem helyök, sem idejök tudva nincs — hozattak. Ha külömben nem tudnánk is, magokból ezen törvényekből azt kellene kihoznunk, hogy a' Sz. István' halálát követett szinte szakadatlan zürzavarok közt, mondhatatlan sok rendetlenség, zabolátlanság kapott lábra az Országban. Különösen a' lopásnak, ragadozásnak hitel felett el kellett hatalmazni. Innen azon váratlan jelenet Törvénykönyvünkben, hogy törvényeink időhaladtával nem szelídebbek, hanem keményebbek lettek, 's épen a' legjobb Király alatt hozattak oly Drákói törvények, melyeknek olvasására borzad a' mai szelídebb

emberiség, p. o. hogy a' ki — legyen bár az a' Fejedelmek', fő emberek' atyafija — tiz dénár árút, másutt, a' ki egy tyúk árúnál többet lop, felakasztassék, minden vagyonával együtt elveszszen; ki kevesebbet, fél szeme szúrattassék ki, vagy óra vágattassék el; mi több, a' bűnös szülével ártatlan gyermekei is, ha a' tiz évet haladták, együtt lakoljanak, azzal a' külömbséggel, hogy ezek nem életöket, órukat, szemöket, hanem szabadságukat ('s véle mindenkor vagyonukat is) vesztették el örökre. Hogy az igazságnak is igen rosszúl kellett kiszolgáltattatni, bizonyítják a' törvénylátást 30 napon túl halasztó (kissebb rendü) bíróra verést, a' tudva igazságtalan ítéletet hozóra, vagy a' hozott ítéletet végre nem hajtóra eladatást, szabadsága' 's minden vagyona' elvesztését határozó, 's több ezekhez hasonló törvények. Azomba a' büntető igazságnak a' tolvajok és rosz lelkü bírák ellen ily szertelen szigorúsága mellett két dolog igen szembetünő; egyik: hogy a' fegyveres kézzel gyilkoló, ki Sz. István alatt (L. 2. Cap. 46) halállal, Sz. László' törvényei szerint (L. 3. C. 8.) csak tömlöczczel, 's minden vagyona 2/3 része' elvesztésével (ha száztiz pensa vagy nagyobb érteke vólt, még csak szabadságától sem fosztatván meg) büntettetett; másik: hogy a' templomba, vagy királyi udvarba, vagy Püspök' lábaihoz menekvő sérthetetlen vólt. — Több

törvényei közzül még csak kettőt emelünk ki, melyeknek egyikével a' Püspököknek újabban biztosíttatott a' Sz. István által rendelt tized; másikkal nyilván kötelességökbe tétetett (L. 1. C. 8) a' régiség által elpusztult templomok' újra épitése: mi Lászlónak osztó, kedvezéseket, terheket arányító igazságát, okos buzgóságát mutatja.

De buzgóságának sok egyéb fényes bizonysági is vagynak; ilyenek nevezetesen: az általa alapított, feljebb már említett Sz. Jóbi gazdag Apáturság; a' Bóldogságos Szüz' tiszteletére Nagy Váradon épített pompás templom, hol végső akaratja szerint el is temettetett; végre a' keresztyén vallásnak Horvátországban meggyökereztetésire tőle emelt, 's gazdag jövedelmekkel ellátott Zágrábi (Agram) Püspökség: mely utólsóval, 's igaz keresztyénhez illő fedhetetlen erkölcseivel érdemelte leginkább, hogy, mielőtt egy század lefolyt vólna, 1192-ben III-d. Coelestin Pápa által a' Szentek közzé számláltatott.

László' fejedelmi és személyes erényei' becsét nem kevéssé emelte az is, hogy ritka szép külseje, kellemetes arcza, méltóságos magas termete vólt, melyek őtet népe', 's minden akkor élt esméretes Fejedelmek' legszebbikévé tették, 's első tekintetre hirdeték benne a' született Uralkodót. Nem lesz hát váratlan senki előtt hallani, hogy népe — mely őtet

életiben szerette-e vagy tisztelte inkább, nehéz vólna meghatározni — halálát három esztendeig gyászolta; 's ezen idő alatt semmi musika, múlatság végett, a' hazában meg nem zendült. Érdemei' méltánylására miért hallgatnánk el azt is, hogy nagy Királyunk, Nagy Lajos, minden hozzáig élt Magyar Királyok, még Sz. István felett is Lászlónak adta az elsőséget, 's e' tiszteletből eredt, hogy aranyjaira Sz. László' képét nyomatta, mely szokást azután minden következő Királyaink is megtartottak egész II. Rudolfig, ki e' tisztességet, két százados gyakorlat után, Sz. Lászlóról a' Bóldogságos Szűzre szállította által.

IX. FEJEZET.

Kálmán 1095 — 1114.

Soha talán Fejedelmet részre hajlás, gyűlölség feketébb színekkel, mint Kálmánt Thuróczi és Bonfin, nem festettek. Szerintök Kálmán nem csak a' legundokabb külsejű, sánta púpos hátú, görbelábú, sertéhez hasonló szőrrel befedett arczú, kancsal, selyp, hanem a' legrosszabb, legalacsonyabb lelkű ember is egyszersmind, álnok, buja, irígy, gyanakodó, kegyetlen, hirtelen - és engesztelhetetlen haragú, szóval egy valóságos természet' csúfja, 's emberiség' mocska vólt. 'S mind ez miért? Részint, mivel a' Magyarországon pusztító fergetegként keresztűl menő idegen Keresztes hadakkal érdemök szerént bánt:-. mit az akkor.

túl a' rendén buzgólkodók, kivált Papok, kikből teltek majd egyedűl az írók, annyival kevésbé vóltak hajlandók megbocsátani, mivel Kálmán 18 esztendei uralkodása alatt — — — — — — — — — — — — — — — — — — a' papságot mint egysem az előtte élt Királyok közzűl, határok közzé 's kötelességére szorította; a' Pápát az Egyház' dolgaiba avatkozni nem engedte, 's midőn, hosszas harcz után, engedve az időknek, a' Beállítás *(Investitura)* jogát általeresztette is a' Sz. Széknek, a' kinevezés', 's az Egyházi birtokokról szabad rendelkezés' jogát csak ugyan győzedelmesen 's csorbúlatlan fentartotta. Részint, mivel az őtet koronájától, 's életétől megfosztani törekedett Álmust, 's fiját Bélát, egy szerencsétlen órában megfelejtkezvén magáról, szemök' világától megfosztotta, kiknek maradékira szállván idővel a' Királyi-szék, az ezek alatt élt történet-írók, Kéza Simon és Küküllő János (amaz Kun László, ez Nagy Lajos idejében) kikből merítettek Thuróczi és Bonfin, csupa kedveskedésből az uralkodó háznak, Kálmánra minden kigondolható rosszat ráfogtak. Azomban ez a' sokaktól annyira becstelenített Fejedelem, saját tettei', fenlévő törvényei', 's több hiteles írók', azok közt a' vele egykorú Albricus' tanúbizonysága szerint, Atyjának Lászlónak nem csak törvényes, hanem méltó követője is, nemzetének jóltévője, századának dísze vólt.

A' még csak mind hadban forgott nemzet, uralkodása kezdetében nem sokat várt tőle, minthogy, az akkori idők' szelleme, szokása ellen, ifjabb esztendeiben több kedvet látszott a' könyvekben, mint a' fegyver csörgésben találni; honnan, 's nem mintha elébb Thuróczi szerént (P. II. C. 62.) Pap lett vólna, adatott néki félig igazán, félig csúfságból a' *Könyves-* (Librifer) *Kálmán* név is. De ő csak hamar megmutatá, hogy a' tudomány', 's könyvek' szeretete, mint sokan hiszik, sem a' férfias bátorsággal, sem a' kormányzói ügyességgel nem öszveférhetetlen. Első alkalmat neki erre Horvátország nyitott. Alig hogy ide László' halála' híre eljutott: azonnal közönséges lázadás lett az általa Királyi székbe ültetett Almus ellen. Ez, a' milyen nyughatatlan béke' idején, oly félénk a' veszedelmek közt, nem késik országát, melyet mególtalmazhatni nem reménylt, Kálmánnak általereszteni. Kálmán, használván az alkalmat, nagy sereggel (1096) Horvátországba megy; a' lázadókat, miután vezérök *Péter* a' *Guozdanzkói* ütközetben elesett, lecsendesíti; sőt Tengermelyéki Horvátországot is, melyet akkor a' Byzantiumi Császártól a' Velenczeiek birtak, de óltalmazni a' vitéz Normannok ellen nem tudtak, elfoglalja, kivervén onnan a' Normannokat, 's a' fővárost *Belgrádot*, v. *Belográdot* (későbben *Biograd* és *Zára vechia*, deákúl *Jadera vetus*) meghódoltatván. Ezzel meg nem ér-

te; hanem hogy jövendőre is azt az egész tenger melyékét a' Normannok' háborgatási ellen bátorságba helyheztesse, ezeket otthon támadni meg haddal elhatározza. Seregeit tehát, Velenczei hajókon, Apuliába kiszállítván, *Brindisit* (a' régi Brundusium) és Monopolit elfoglalja' a' tartományt tűzzel vassal addig pusztitja, míg Rogerius Herczeg meg nem ígéri, nem csak hogy a' tenger partok ellen, 's az öbölben ezentúl minden ellenségeskedést megszüntet, hanem hogy elfoglalt városait is egy magyar Kapitány, 's Velenczei őrízet alatt hagyja; melyeket azomban ő, a' Magyarok elmenctelével, a' Velenczeieken a' Pisaiak' segítségével erőt vévén, nem sokára visszafoglalt.

Ettől az időtől fogva ura' vólt Kálmán egész Horvátországnak; de a' Horvátok nem soká viselték magokat csendesen. Nehezen szenvedték t. i. mind azt, hogy Kálmán magát közöttök meg nem koronáztatta, 's ezzel mintegy azt jelentette ki, hogy országukat nem mint különös, Magyarországtól megkülömböztetett országot, hanem mint annak egészitő részét tekinti, és így egészen magyar lábra vonni, magyar törvények szerént igazgatni kívánja; mind azt mi ama gyanújokat nagyon is látszék igazolni, hogy Kálmántól, régi szabadságaik' ellenére, szokatlan adókkal terheltettek. Miután tehát magokat az ellentállásra elkészítették, 1102-ben újabban feltámadnak. Kalmán nagy sereg-

gel siet ellenek, a' Dráván-, ők pedig, Kálmánnak elibe, a' Száván- általkelvén. E' bátorságukat látván a' Király, 's eltökélett erős akaratjoktól inkább, mint számuktól mérvén erejöket, mielőtt bizonytalan, minden esetre véres ütközetre hagyná menni a' dolgot, megpróbálja őket okos engedéssel, szép móddal megengesztelni. A' próba sikerült. Rövid alkudozás után megkészült az alku, mely szerént Kálmán a' Horvátoknak minden jogaik', szabadságaik', kiváltságaik sértetlen fentartatását, ezek néki 's követőinek örökös hűséget, engedelmességet, és, a' Dráváig magok költségén, azontúl királyi 'soldon, bizonyos meghatározott számmal mindenkor kész katonáskodást ígértek. Ezen egyesség mind két részről esküvéssel erősíttetven, Kálmán a' Horvátok kíséretiben Belgrádba megy, 's ott, a' nemzet' hódolói esküjét elfogadván, a' Spalatrói Érsek által Horvát ország — 's minthogy régen a' Horvát Királyok Dalmátiát is bírták — egyszersmind Dalmatia Királyának is koronáztatja magát.

Jógot formálván most az egész Dalmatiai tenger parthoz, melyet akkor a' Velenczeiek bírtak, egyenesen a' főváros Spalatró alá száll. Bezárt kapukkal fogadtatván, mikor már épen rohanással akarná a' minden ajánlásokra, fenyegetődzésekre siket, sőt határai' pusztításával sem gondoló megátalkodott várost megvétetni; ez magát, végső romlástól féltiben, önként felad-

ja. Kálmán a' városnak minden régi kiváltságait, szabadságait, igazgatása módját illetetlen hagyván, sőt újabban megerősítvén, semmit egyebet magának ki nem kötött; hanem hogy a' város, úgy a' Byzantiumi Császárok', mint a' Velenczeiek akármi névvel nevezendő felsőségi vagy óltalmazói jogát magára nézve ezennel megszűntnek nyilatkoztatván, esküdjék örökös hűséget a' Magyar Koronához; a' mi részt eddig a' kikötőjében megfordúlt külföldi hajóktól fizettetni szokott vámból a' Császárnak adott, adja azt ezentúl a' Császár helyére lépett Magyar Királynak; 's végre hódolása' jeléül engedjen egyik erősségébe magyar őrizetet szállíttatni. A' Király' ezen emberségét 's kívánati' egyenességét hallva, a' többi tengeri városok is, *Jádra* (másképen Zára), és *Trau* (Tragurium) követék Spalatró példáját. Ezek hasonló kedvezésekben részesíttetvén, a' Magyar uraság a' Dalmatáknak rövid időn nem csak tűrhető, hanem kellemetes is lett.

De alig hogy lábát kivonta közzűlök: a' Velenczeiek' izgatására elébb Jádra, azután ennek példájára a' többi városok is lemondtak az engedelmességről. Kálmán (1105) újra nagy sereggel indúl ellenek, 's elősször is a' lázadás fészke Jádra ellen. Bár a' Velenczeiek, a' keresztes hadak' szállításában hajós seregök távol lévén, segítségűl a' városiaknak nem lehettek: ezek, érezvén vétségöket, 's tartva büntetésétől,

oly erősen tarták magokat, hogy Kálmán hosszas, igen heves ostrommal sem bóldogúlhatott velök. De majd kik daczoltak fegyverével, meghódolnak emberségének. Békét, bocsánatot, minden vólt szabadságaik', jógaik' újabb megerősítését ígérvén nékik a' Király: kapuikat magok jó szántából megnyitják, 's kötelességökre visszatérnek. Ezt tették azután a' több felkelt városok is. Kálmán nem mint meggyőzött alattvalókkal, hanem mint magokat önként óltalma alá ajánlt barátokkal bánt velek; minden jussaikat, szabadságaikat meghagyta, egyedűl a' hajó vám' egy részét, 's némely kereskedői hasznokat tartván fel a' Magyar Koronának. Ezzel azt nyerte, hogy még az addig szabad városok is a' szigetekkel együtt néki magokat önként alája vetették, 's rövid idön, mindeneket lecsendesítvén, birodalmát megnevelve, nem csak mint Horvát és Dalmát országoknak, hanem mint az Adriai tengernek is ura tért vissza Magyarországba.

Épen a' mely időben a' Horvátok először feltámadtak, mindjárt uralkodása' első esztendejében (1096), akaratja ellen kedvetlen harczba ögyeledett Kálmán a' Szent Főldre Magyar Országon keresztűl útazó idegen Keresztes hadakkal.

Az első, mintegy 8000 főből, többnyire Francziákból álló csapat, *Walther* vezérlése alatt, keresztül az országon mindenütt Magyar vigyá-

zó seregektől kísérve, békével elment a' Száváig. Innen a' Magyar kíséret vissza-, Walther magáéival a' vízen által-ment: de Belgrádtól 16-an emberei közzül, vásárlás' örvivel, Zimonba, (Zemlin) mely a' Száva' innenső partján esik, viszszatérnek, ellenség' módjára rabolnak, erőszakoskodnak: míg nem a' béketűrésöket elvesztett lakosoktól mint rablók megtámadtatván, fegyvereiktől, gazdag zsákmányaiktól megfosztatva, szinte meztelen, visszakergettettek. Látásukra, első felindúlásában, fegyvert ragad az egész sereg, a' vízen átkelni, 's a' megbántók vérével akarván azonnal lemosni a' megbántattak' gyalázatját; ha mind nehezen is azomban, vezérei által csakugyan rá bíratott, hogy halasztaná legalább bosszúját.

A' második 40,000 főnyi osztályt maga, a' híres szarándok, kinek szent tüze gerjeszté e' szinte két századon keresztűl két világ' részét rombolt tüzet, *Remete Péter* vezeté. Ezeknek is a' Királytól szíves fogadtatásuk, 's útjok Zimonig elég békességes vólt. Itt meglátván kudarczot vallott társaiknak a' város' kapui előtt győzedelem jeléül, 's talán intő például halomba rakott fegyvereit, oly dühösségbe jöttek, hogy a' várost rohanással megvévén, nemre, korra tekintet nélkül, a' lakosokat felkonczolták, vagyonaikat, a' várost, az egész vidéket feldúlták, 's borzasztó kicsapongásaikat csak a' bosszúló Király' közelgetésének híre szünteté

meg, kitől féltökben a' Száván nyakra főre általkeltek. Az érdemlett büntetést azomban, melyet itt elkerültek, kevéssel odább megtalálták Nissánál (Naissus) Serviában: hol hasonló erőszakoskodásukért az egyesült Bolgár, Kun és Magyar csapatok által körülfogatva, 20,000 ember, és 2000 szekér veszteséggel adóztak nemzeti és baráti jógokat sértő esztelen merényökért.

A' Keresztesek' két ízbeli ily féktelen magok viseléte mellett is, a' 3-ik mintegy 15,000 főnyi, jobbára Német 's Godeschalk vagy Gottschalk Pap által vezetett csapatnak sem tiltotta meg a' hosszútűrő Király az általmenetelt: de midőn a' Mo'son mellett számukra mutatott első tábor állásukban mindjárt, a' helyett hogy kész pénzen fizetnék, mint tartá az egyesség, az oda bőven öszvehordott szükségökre valókat, elkezdettek vólna szanaszét rabolni, ölni, fosztogatni: Kálmán hirtelenében a' szomszéd megyei katonaságot, felültetvén, ellenek küldi; kiknek bosszúló fegyvere alatt csak hamar elhullott a' rendeletlen gyülevész sokaság, alig menekhetvén meg a' tizenötezerből háromezer.

Alig szabadult meg a' harmadik rabló csoporttól az Ország, érkezik a' 4-ik, Rhénusi Gróf *Emikó* alatt, minden elébbieknél számosabb, és zabolátlanabb, úgymint a' mely a' kíséretiben lévő asszonyok', apáczák', örömleányok' teméntelen sokaságán kivül, 200,000 gyalog és 3000

lovas vitézből állani mondatott, 's mindenütt előtte járt erőszakoskodásinak híre, melyeket kivált Kölnben, Trierben, Maynzban, Wormsban a' szerencsétlen 'Sidóságon, férfiakat, asszonyokat, gyermekeket, ok és tartózkodás nélkül ezrenként öldösve, elkövetett. Ezeket nem késett Kálmán előre eltiltani határitól, 's hogyha még is próbát tennének, Óvárt, Mo'sonyt 's a' szomszéd városokat, merre jönniek kelle, ellentállási állapotba helyheztetni. Elébb győzött a' tilalommal nem gondoló temérdek sokaság, 's a' Leithán Ovárnál, sok derék Magyar vitézek, ezek közt az Ország Nádorának *Gyulának* hólt testein fegyverrel nyitott magának útat: de midőn Mo'sont (Wieselburg) rohanással akarná megvenni, 's erős ostrom után a' falakat részint ledöntve, részint lajtorjákon meghágva, a' várost, a' győzedelmet már már magáénak tartaná: egyszerre oly elszánt bátorsággal támadtatott, 's veretett viszsza a' várbeli kevés, de vitéz őrizettől, hogy többé magát sem rendbeszedni, sem sokasága miá futással szabadúlni képes nem lévén, az űző Magyarság-, a' folyó-, 's mocsárok közzé szorúlva, nagy része vagy fegyverrel vagy a' vizekben elveszett.

Ezen gyülevész sepredék csoportok után következett most a' fő sereg, a' Keresztes hadaknak, nyúgot' népeinek színe, 90,000 gyalogság, 's 10,000 lovasság, magának a' Fő Parancsnoknak, az erős és bátor Lotharingiai

Herczeg *Bouillóni Gottfried'* vezérlése alatt. A' többiekhez mérétvén, ezeknek is megtiltatott a' Leithához érkeztökkel a' tovább jövetel. Érettebb megfontolás után, fegyverrel próbáljanak-é erőszakosan, vagy egyezkedés' útján szép móddal útat nyitni magoknak, az utólsót választák. Kálmán a' követek' beszédéből, még inkább magok viseletéből itélve a' Küldőkre; külömben is hírében már rég tisztelvén Gottfriedet, az Ellen-Császár Rudolf', 's Róma' győzőjét: bár panaszát, méltó neheztelését az elébb Országán keresztűlment, vagy keresztűl menni próbált Keresztesekre el nem hallgatta, mindjárt hajlandónak nyilatkozott kérésök' telyesítésére, csak a' mód 's feltételek iránti tanácskozásra kérette magához a' Fővezért. Gottfried' megjelenése, nyilatkozási, minden elébe tett illendő feltételekre, ezek közt arra is készsége, hogy testvérjét Bálduin Herczeget, 's nőjét kezesül adja, minden aggodalmát, ha még valami lett vólna is, tökéletesen megszünteték a' Királynak, 's a' hozzá Sz. Mártonba gyülekezett Ország' Nagyjainak. Az egyesség mind két részről az Evangyeliomra tett eskü által megerősíttetvén, Gottfried táborába visszatért, vele Kálmán a' kezesek' általvételére Bálduin idegen elébb bátyja' ajánlatát telyesíteni, de helyette azonnal magát ajánlván Gottfried, e' készséggel ellenzése meggyőzetett, 's feleségével együtt kezesül maradt Kál-

mánnál, míg a' Keresztesek minden csendességgel, a' legjobb renddel, senkit nem bántva, és a' Királytól előre tett szoros rendelések' következésében senkitől nem bántatva, Veszprém, Fejér, Tólna, Baranya Vármegyéken, 's Dárdánál a' Dráván, majd Zimonnál a' Száván által mentek. A' mikor Kálmán — ki a' Duna' bal partján, Pest és Bács vármegyén keresztül, a' kezesek', 's számos lovasság' kíséretében mindenütt utánok vólt, vigyázni, talán nem anynyira hogy valamit ne tegyenek, mint hogy valamiben szükséget ne szenvedjenek — Báldüint, 's hitvesét gazdagon megajándékozva, 's tőlök barátságosan búcsút véve, övéikhez, kik már a' vízen túl vóltak, visszaéresztette. Későbben 1102-ben egy hatodik, az asszonyi kíséreten kivűl, 260,000 főnyi Franczia és Német seregnek hasonlóul szabad általmenetelt engedett országán; 's velek semmi baja, országának pedig az egy ily temérdek sokaság által forgásba hozott pénzből nem kevés nyeresége vólt. —

Ezeket bővebbecskén előadni illendőnek találtuk, hogy kiki láthassa, mennyiben van igazuk, kik Kálmánnak a' Keresztesekkel bánását gáncsolják, kárhoztatják.

Ezen nem maga szerzette bajokat szerencsésen elhárítván Kálmán, nem soká egy oly más bajba keveredett, melynek valamint oka maga, úgy vége reá nézve egészen külömböző

's igen váratlan vólt. *Svetopolk* Orosz nagy Herczeg, birtokától rokona *Volodár* által megfosztatván, segítséget Kálmánnál keresett 1098-ban. Kálmán enged a' hívásnak, 's 8000 embert a' a' Nádorral felűltetvén, maga bemegy Orosz országba; Volodárt Przemyslbe szorítja (1099) Ez látván, hogy ellent nem állhat, hitvesét *Lankát* küldi kegyelemért esdekelni a' Magyar táborba. Kálmán az őtet, adott első tagadó felelete után is, esdekléseivel, sírásával ostromlani meg nem szűnő Herczegnét, ifjúi, de épen nem mentendő hevében, lábaitól eltaszítja. A' szégyen, bosszú a' meggyaláztatott asszonynyal fellármáztatják, honfiain kivűl, a' Magyarokkal háborgó szomszéd Kunokat is. Kevés nap alatt megszámlálhatatlan sokaság gyülekezik öszve a' megsértett asszonyi becsűletért fegyvert ragadó főld népéből, 's a' régi, nem egyszeres szennyet lemosni szomjúzó Kunokból. Ezek a' Magyar tábort, éjszakának idején több felől egyszerre, véletlen megtámadván, oly zavarba hozták, hogy a' Királynak szerencsésnek kelle tartania magát, hogy négy ezer bátor vitézeit az egyenetlen harczban, minden tábori készűleteivel, butyoraival elvesztve, az óldala mellett ketségbe esve harczoló Nádor', 's megmaradt hívei' segítségével magának a' szabadúlásra útat nyithatott. Ez a történet jövendőre tartózkodóbbá tette Kálmánt; 's bár a' hadat, hol azt szükség, vagy becsület

kívánák, ezután sem kerülte: mégis mindenkor inkább a' szelídebb, mint keményebb eszközökre hajolt ezentúl, 's talán a' következett Horvátországi és Dalmatiai zendülésekben imént már látott magamérséklésének is ez vala egyik indító oka.

Mondhatatlan fájdalommal hatott e' veszteség, még nagyobbal a' szégyen Kálmán' érzékeny lelkére; fájdalma' enyhülését az igazgatás' gondjaiban, az ország' belső jólléte' kettős igyekezettel előmozdításában keresvén, mindjárt haza jövetele után Országa' beútazásához fogott, figyelmezve különösen: mint szolgáltatnak ki a' törvények? mennyire illők azok az időhöz, népe' jelen szükségeihez? mint segitik vagy gátolják a' nemzeti, testi és lelki, erő' kifejtődzését? Mikor útazását elvégezte, végződvén épen a' század is, a' Magyar Nemzet' Királyok alatt lefolyt életének első századja, 1100-ban Ország-gyűlést tart, hogy a' régi törvényeket végig nézesse, észrevételeit, útközben tett tapasztalásait a' haza' atyjaival közölje. Itt, 's több későbben tartott országgyűléseken, melyeknek sem idejök, sem helyök tudva nincsen, hozattak azon törvények, melyek, a' mint azok akkori Pap *Albricus* által két könyvben öszveszedettek, hihetően nem egész épségökben, törvény-könyvünkben láthatók. Általok, valami a' régibb, Szent István, Béla, László alatt hozott, rendelésekből

még czélirányosnak ösmértetett, meghagyatott; sok nyilván újra meg is erősíttetett; sok, a' megváltozott körülményekhez képest, módosíttatott, a' büntetések nevezetesen — mi Kálmán' felvilágosodott szelid lelkét maga eléggé mutatja — átaljába lágyíttattak inkább, mint keményíttettek. Igy p. o. a' halálos büntetés csak nem egészen eltöröltetett; a' szólgaságot, test-csonkítást magok után húzó esetek kevesíttettek, helyökbe egyházi közönséges fenyíték, bezáratás, pénzfizetés rendeltetvén; a' férjtől elvétetett azon addig megvólt joga, hogy tisztátalan hitvesét a' tetten kapva megölhesse, 's ezentúl bírótól kellett ebben is várni; a' boszorkányok' vallatása, nyilván kimondatván, hogy *boszorkányok* *) *nincsenek*, megtiltatott, 's a' t. Az új rendelések leginkább az Ország' igazgatását; a' korona' és magánosok' vagyona', tulajdonosi és örökösödési joga' biztosítását illeték. A' nevezetesebbek ezek: minthogy a' Szent István által felállított Királyi Tanács, az Ország' közönséges dolgai által elfoglaltatva, a' magánosok' perei' ellátására nem igen ért reá; ezen kivűl a' perlekedő feleknek is, az Ország' távolabb eső részeiből pereiket mindenkor a' királyi udvar, 's tanács elibe vinni feljebb igen terhes és költséges vólt: minden

*) L. I. Cap. 57. De strigis vero, quae nullae sunt, nulla quaestio fiat.

(szám szerint 12) Egyházi megyében, a' Püspökből, Fő- és Al-Ispányokból, Szolga-Bírákból, 's más megyei kiválogatott személyekből álló, minden esztendőben kétszer, Májusban és Octoberben, rendesen öszvegyűlő Törvény-székek, vagy gyűlések (Synodus, Judicium synodale) rendeltettek, a' királyi Tanácséhoz egészen hasonló, 's a' körökben lakó minden főbb személyekre, magokra a' királyi udvari tisztekre is kiterjesztett hatósággal. Azomban, ha a' Király a' régi szokás szerint az Országot, minden megyében két maga mellé vett Szolga-Bíró' kíséretiben, látogatta, szabad vólt, a' kinek tetszett, azontúl is perét elibe vinni. A' tüzes vas, és forróvíz próbával élhetés, mely az előtt széltire majd minden Egyházban divatozott, a' Székes-Egyházakra, és csak két, a' Po'sonyi és Nyitrai Prépostságra szoríttatott. Különösen nevezetes, a' mi a' királyi adományok iránt rendeltetett. Minthogy a' közelebbi Királyok a' királyi vár-birtokokat — melyeknek, mint eredetileg az igazgatás' szükségeire szánt nemzeti köz vagyonnak tulajdonképen urai sem vóltak, és igy rólok rendelkezniek sem lehete, nem kelle vala — szerfeletti adakozóságukkal apródonként úgy megcsonkították, hogy Kálmán a' kívánt végekre elégtelenségöket közönségesen kijelenteni kénteleníttetett: először is különbség tétetett a' Szent István' adományai és a' későbbi Királyokéi kö-

zött, 's az rendeltetett, hogy amazok, csak ha mind a' két nem, ezek, mihelyt a' férfiág kihal, száljanak vissza a' koronára. Továbbá több, ugyancsak a' Sz. Istvánt követett Királyoknak az Egyház', Papok', Klastromok' számára, hasonlókép' a' királyi vár-birtokokból rendelt, leginkább felesleges malmokból, halas tavakból álló adományai egyenesen megsemmisíttettek, és régi rendeltetésökre fordíttatni parancsoltattak. — Mint a' kincstár' jövedelmei' biztosítására czélzó igen hathatós eszközt, megemlítjük azon rendelést is (L. I. C. 79) melynél fogva a' megyebeli adót Sz. Mihály napra Esztergomba be nem szállító Fő-Ispán (kinek, mint feljebb említénk, tisztességes fizetés, a' várbeli minden jövedelmek' egy harmada, vólt rendelve) a' hibázó résznek kétszeres megtérítésével büntettetett. Ezekhez még, mint nevezetességet hozzá adjuk, hogy a' 'Sidóknak lakni ugyan, csak Püspöki helyen, de földbirtokot szerezni, 's azt nem keresztyén szolgákkal miveltetni, azon kivül is akarhol megengedtetett.

Még egyet Kálmán' törvényeire figyelmeztetőleg. A' dolog' természete ugyan maga kénszerít hinnünk, hogy első Királyaink alatt (kik közt Kálmán az első, kiről egész bizonyossággal állíthatni, hogy irni és olvasni tudott) egyedül a' külföldről került Papok' 's néhány Urak lévén, kik deákul tudtak, 's tudhattak:

valamint minden polgári köz dolgok, tanácskozások átaljában csak magyar nyelven folyhattak, úgy ezen hozattak, ha bár azután deákul írattak is, vagy deákra fordittattak, törvényeink: de hogy ez valósággal igy is vólt, csak Kálmán' törvényeiből, nevezetesen abból bizonyítható, hogy öszveszedőjök *Albricus* — hihetően Olasz — ha valamiben hibázni talált, azzal menti magát előszavában, hogy a' (magyar) nemzet' nyelvében nem igen járatos, 's épen ezért *Seraphin* Esztergomi Érseket, kinek munkáját ajánlja, kéri ejthetett hibái' megigazítására. És igy már csak ennyiben is nevezetesek ezen törvények, hogy törvénykönyvünkben egyedül állnak, mint a' régi, eredetileg nem deák, hanem magyar törvényhozásnak — vajha nyelvnek is! — bizonysági.

Kálmánnak, mint hódoltatónak, mint Kormányzónak, 's különösen 'mint törvényhozónak is, eddig fényes óldalait előadván, következik, hogy ezekre némi homályt vető árnyékos óldalát is mutassuk. Feljebb említénk, hogy Álmus (Kálmán' atyja' testvérjének Lampertnek fija) Horvátországot, lecsendesíthetéséhez reménysége nem lévén, önként Kálmánnak engedte. Kálmán azért neki, adós maradni nem akarván, az Andrástól először adott veszedelmes példa után, Magyar Ország' harmadát adta Herczegi czimmel. Szinte 10 esztendeig az atyafiak közt, külsőképen legalább, szép bé-

kesség-, 's Almus a' cserével megelégedettnek-lenni látszék. De miután 1105-ben Dalmatiát Kálmán meghódoltatta: a' külömben is változó eszü Álmus tettét hihetően megbánta, 's felébredt benne azon kívánság, bár csak inkább a' most Dalmatiával nevekedett Horvátországnak lehetne Királya, mint bátyjának alattvalója. Kívánsága' telyesülésének más módját nem látván, Kálmánt minden koronáitól, 's életétől megfosztani törekedett. Folyamodott e' végre (1106) először a' császárságtól tulajdon édes atyját (a' sokat szenvedett IV. Henriket) megfosztott, 's azt hóltig üldözött V. Henrik Császárhoz. Ettől akkor meg nem halgattatván, bár útjának czélja titok nem vólt, hazajöttivel Kálmántól a' régi szívességgel fogadtatott. Nem sokkal azután, hihetően mivel, szándéka egyszer kinyilatkozván, a' tettetésnek többé sem helyét, sem hasznát nem látta, nyilván lép föl, az északi részeken nem megvetendő sereget gyüjtvén, a' — maga korával, nemzete' szokásaival, a' mellett a' Papsággal is öszve nem igen hangzó, átaljában inkább félt mint szeretett Király alatt — számos elégületlenekből. Álmus' készületeit észrevévén, Kálmán is fegyverhez nyúl; 's már a' két atyafi tábor, csak a' Tisza által választatva el, szemközt állának egymással Várkonynál. Míg mindenik a' másiktól várja az első megtámadtatást, a' hadnagyok a' veszteglést, bizonytalanságot

megúnván, tanácsot tartanak, 's hogy a' régi belső háborúk, melyek András és Béla, Salamon és Geisa alatt a' hazát rongálák, ismét elől ne kezdődjenek, mint akkor szokott dolgot azt határozzák: Isten tegyen ítéletet kettős viadallal a' két Fejedelem közt. Kálmán kész reá; Álmus, egész életében inkább a' játék', múlatság', mint az ily nyaktörő próbák' barátja, vonakodik tőle, 's mint-sem maga harczoljon, inkább bocsánatot kér, - 's nyér. A' Király, ön ereje' érzetében, leveszi gondját Álmusról; ez azt megsejdítve, újabb gonoszságot forral, III. Boleslàv Lengyel Herczeghez megy, az ettől nyert segítő seregekkel (1107) hirtelen beüt Magyarországba, az északi megyéket elfoglalja, 's Aba-Ujvárba akadály nélkül bémenvén, Kálmánt székét vesztettnek, magát Magyarország' Urának nyilatkoztatja. De a' viadalra mindég kész Kálmán a' vár előtt terem; 's kételkedni nem lehetett, hogy azt az első rohanással béveszi. Álmus ösmerve a' Király' nagy lelküségét, maga, minden kíseret nélkül, az ellenséges táborba lovagol, Kálmán' lábaihoz borúl, bocsánatért, felejtésért esdeklik, - 's ismét meghalgattatik. Fija születvén ezután nem sokára Álmusnak, ez régi gonosz feltételében még inkább megerősíté, 's a' dolog' siettetésére ösztönözé. Meghíván tehát az általa *Dömösön* (Esztergom vármegyében) épített pompás Klastrom és templom'

felszentelése' innepére Kálmánt, ez alkalmat néxi ki a' Királynak fogadott gyilkosok által megöletésére. Kálmán előre mindenekről tudósíttatva, megjelent ugyan, de Álmust, 's név szerént tudva lévő czinkos társát, mindjárt a' felszentelés' végbemenetelével, az öszvegyűlt vendégek' jelenlétében, kérdőre-, 's bár minden világos vólt, ismét kegyelmébe veszi; ekkor új egyességre lépnek, 's ezt mind ketten az Evangyeliomra tett esküvel pecsétlik. A' következett éjtszakán Álmus eltűnik, 's rövid időn számos Német, Cseh és Morva hadakkal rohan ismét (1108) hazájára, kíséretiben lévén maga a' Császár is V. Henrik. Ki, miután Po'sonyt 4 hétig hiába ostromolva, magát a' mindenfelől körülte gyülekező Magyar seregek miá veszedelembenn forogni látná: felejtve hódoltató szándékát, közbenjárói szerepet ölt magára, 's a' megbékéltetést, melyben neki egyaránt segítségül vólt Kálmán' nagy-, és Álmus' kis-lelküsége, minden nagy munka nélkül végrehajtja. Álmus — bűnén bánkódva, vagy a' szégyentől hajtatva, meghatározni nem merjük — akkor mindjárt fogadást tesz, hogy a' szent földre vándorol. Telyesíté is mit fogadott; de ő, Jéru'sálemből hazajöttivel is csak az, a' ki az előtt, az őtet 2 évi (1110—1112) távolléte után igen szívesen fogadó Király ellen újabb, igen messze ágadzó, irtóztató öszveesküvést csinált, mely felfedeztetvén, elfá-

rasztá végre Kálmán' békességes tűrését, 's őtet, épen mikor el akarta kerülni a' kegyetlenséget, a' legnagyobb kegyetlenségre vetemedteté. Álmus megérdemlette a' halált; Kálmán őtet, kíméléséből, nem akarta megöletni, csak ártalomra alkalmatlanná tenni; 's igy egy, csalódásában a' halálnál kissebbnek vélt, az akkori durva időkben, különösen a' Görög Császároknál, a' fejedelem és haza-árúlókra nézve szokott büntetést választ; élete helyett szabadságát, 's szemei' világát veszi el. De itt nem állapodott meg, hanem az atyáról következést húzva a' fiúra, ne hogy ez neki, vagy még kis korú fijának, Istvánnak egykor hasonló bajokat okozzon: többeknek bosszú- vagy félelem javalta tanácsára, a' még csak 5 éves, atyja' vétkeitől tiszta gyermeket hasonlóúl megvakíttatni, sőt, hogy a' nyughatatlan fajnak egyszerre magvát szakaszsza, nemző tehetségétől is — mitől azomban a' gyermeket gyilkosa' szánakozása megmenté — megfosztatni parancsolá.

A' mint ez embertelen tettet elkövette Kálmán, oda lett - külömben igen is érzékeny - lelkének nyúgalma, oda életének minden öröme; ereje szemlátomást hanyatlott; mondhatatlan fájdalmak szaggaták szüntelen fejét, mignem másik esztendőben élete' fonalát is megszakíták Febr. 4-kén 1144-ben. Igy tette — egyetlenegy igazságtalan tette, mondhatni, éle-

tébe, 's ha tekintjük, kivált a' régibbek' kíméletlen ítéletét, még több-be, 18 évi bölcs és igazságos uralkodásával szerzett szinte minden ditsősségébe került. Az újabb kor' igazságosabb, 's ez egy mocsok ellent nem állva, Kálmánt bátran a' magyar ég' fényes csillagi közzé számlálja.

X. FEJEZET.

II. István, 1114—1131.

ISTVÁN, mikor atyja', Kálmán' halálával a' királyi székbe ültettetett, csak 13 esztendős lévén, helyette 5 esztendeig az ország' nagyjai igazgattak, kiknek nem sokkal vólt több gondjok Kálmán' fija' nevelésére, mint erejök, ügyességök birodalma' megőrzésére. Alattok mindjárt elpártoltak a' Dalmaták. Ezek, bár a' magyar uraság épen nem vólt rájok nézve nyomó, inkább vonszódtak a' Velenczeiekhez, minthogy ezeknek virágzó tengeri kereskedése sok olyan hasznokban részelteté őket, melyek Magyar uraság alatt nem valának elérhetők. Ezen némi idegenkedés majd gyűlölséggé változott, miután (1115) a' Spalatrói magyar őrizet' parancsnoka, tapasztalva talán az idegenséget, 's következéseit megelőzni akarván, a' Kálmán alatt kötött egyesség' ellenére a' várost — bár, a' titkot észrevett, 's a' Trauiaktól is segített városiak' vitéz ellentállása mellett, sikeretlenül — erővel és árú-

lással elfoglalni, a' polgárságot lefegyverkeztetni próbálta. Ezekből, 's a' Király' kis korusságából is bátorságot véve a' Velénczei Herczeg Ordelaph, jól feĺkészült hajós sereggel a' Dalmatiai partoknál megjelenvén, Árbét, Belgrádot, Jádrát legkissebb ellentállás nélkül elfoglalja. Egyedül a' Jádrai vár, a' benne lévő magyarságtól vitézül oltalmaztatva, gátlá szándékát: de ezt is következő (1116) esztendőben nagyobb erővel megjelenvén, 's a' várbelieknek segítségül jött Horvátországi Bánt viszszavervén, feladásra kénszeríti; 's most, mindenütt előre hirdetve a' népnek minden régi és újabb (Kálmántól nyert) szabadságai, jussai' sértetlenül leendő fentartatását, ura lesz (Horvát és Dalmátiai Herczeg czim alatt) nem csak a' tenger parti városoknak, hanem a' belső tartománynak is. De urasága tartós nem lehete. Következett esztendőben (1117) ugyanis a' Dalmatia' visszavételére küldött magyar seregek, Ordelaphot meggyőzvén, sőt magát is az ütközetben elejtvén, mindent, valamit a' szárazról lehetett, akkor mindjárt, későbben pedig az egész tengermelyéki Dalmatiát is viszszafoglalják, úgy hogy 1124-ben már újra egész Dalmatia és Horvátország Királyának ösmérte II-dik Istvánt.

István ezenközben telyes kort ért; 's hogy magát atyja' méltó fijának, harczos ősei' méltó követőjének mutassa, ifjúi hévvel, legelébb is

az Aba alatt elvesztett Leithai tartományt, mely azólta Austriai Marchio Leopold' atyai igazgatása alatt igen virágzó állapotra jutott, tökéllé el magában visszafoglalni. Háromszor tett próbát e' végre, de mind a' háromszor szerencsétlenűl. Első és második izben (1117—1118) nagy kárával visszaverettetett; midőn harmadszor is (1119) próbát tenne, Leopold, nem érvén meg többé a' csupa visszaveréssel, Borivoy Cseh Herczeggel egyetértésben, maga Magyarországba ütött, kétszer győzött, Vasvárt megvette, lerontotta, 's ezzel további háborgattatásának végét szakasztotta.

Nem vólt szerencsésebb István Oroszországi háborújában is, melyet Wladimiri Herczeg Jaroslav mellett — ki, mint atyja Svetopolk egykor, birtokától megfosztatva, Magyarországon keresett pártfogást — 1123-ban Kievi Nagyherczeg Wladimir ellen kezdett. Mert midőn, tele azon kivánsággal, és édes reménynyel, hogy a' Magyar néven édes atyja alatt Oroszországban esett szennyet ez úttal lemossa, népe' ellenére, együtt Jaroslavval, és Lengyel Herczeg III. Boleslavval, Oroszországba bemenvén, Kievet megszállotta vólna: elébb is egy a' várbeliektől tett kiütés' alkalmával Jaroslav, vitézűl harczolva, elesett; azután a' Király, szégyentől és bosszútól ingereltetve, rohanást, *ha mindnyájan elvesznek is, rohanást, és a' vár' megvételét parancsolván*, tulaj-

don katonái' ellenszegülésével — mire példa még nem vólt — királyi tekintetét megtapostatva látni, 's bosszúját — övéi és az ellenség ellen — elfojtva, gyalázattal haza térni kénteleníttetett.

Igen hihetően ezen háború' alkalmával esmerte meg István, Jarosláv' társaságában, *Boricsot* (Boríchius), Jaroslav' testvérjének Predslavának, Kálmán — elküldött — 2-ik feleségének, elküldetése után csak hamar született, de Kálmántól soha el nem ösmért fiját; kit részint megkedvelvén, részint talán — mivel benne testvérjét hitte föltalálni — megszánván, 's már akkor, minthogy magának gyermeke nem vólt, követőjének nézvén ki, előbb Boleslav' leányával öszveházasított, azután — kedvezőbb jövendőkig — hogy legyen tisztességesen miből élnie, a' Szepességgel megajándékozott.

Későbben (1127) még egyszer pert osztani a' Przemisli vólt Fejedelem Wolodár' fijai közt Oroszországba bémenvén: nem csak védettjét Wladimirt előbbeni birtokába Svenigoródba viszszatette, hanem Przemislt 's a' tulajdonképen való *Haliciát* vagy *Galiciát* elfoglalván, az elsőt magának tartotta meg, a' másikat, külömben is Borics' nagy atyja Svetopolk' egykori birtokát, mint külön Herczegséget Boricsnak adta; ki majd mint Galiciai Fejedelem megkoronáztatván, 's ez alkalommal Istvánnak a' Sze-

pességet visszaeresztvén, ezért tőle újabban Przemislt kapta.

Hazajöttivel kezdett azokon, kik Oroszországi kalandjainak ellenzői, Kiev alatti megszégyeníttetésének okai vóltak, keménykedni. Keménysége, eddig folytatott puha életével, könnyelműségével ellentételben, sokakban annál nagyobb félelmet, többekben elégületlenséget, némelyekben zúgást fenyegetődző mozgással, mindenekben útálatot gerjesztett. Bizonyosan nem íratik, de hihetően Almus is, a' szerencsétlen vak Almus, az elégületlenekkel tartás' gyanújába esett; ez' okozhatta hirtelen megszökését Konstanczinápolyba. Istvánt boszszantotta a' szerencsétlennek nénjétől, Iréne császárnétól, 's ezért férjétől is a' Császártól szívesen lett fogadtatása; szinte fenyegetődzve kívánja haladék nélkül tovább űzettetését; kívánsága, mint előre várni lehetett, a' nagy lelkü Császárnál meghallgattatást nem talál; ezen indúlatba jön, 's felejtve mely szükséges a' tengeri erővel nem bíró Magyarországnak, a' maga Dalmatiai birtokinak a' Velenczeiek ellen mególtalmazására, Kelet' Császárjai' barátsága, 1128-ban, noha már ekkor a' harag' oka, Almus, meg is hólt, hadat kezd a' Császár ellen; beüt nagy sereggel Serviába, Belgrádot (Branizoba) megveszi, földig lerontja, 's annak hajókon elhordott köveiből majd *Zeugminum* (hihetően a' Keresztesek által feldúlt *Zi-*

mon) várát építteti meg; más felől lovassága' egy részivel nem csak Serviát, hanem Bulgáriát is rútul elpusztíttatja; a' Császárt több rendbeli hozzá küldött követségeivel, tunyának, félénknek, harcz-kerülő vén asszonynak nevezvén, minden lehető módon bosszantja. De ingerlő elhittsége nem soká maradt bosszúlatlan. Elébb is rabló csapatjait még abban az esztendőben Philippolitól visszavervén a' Császár, másik esztendőben (1129) nagy haddal jön Magyarország ellen. Jövetelének hirére II. István, minthogy elégületlen, a' sok szükségtelen hadakozást megunt Magyarjai sem egész kedvvel, sem szokott számmal nem követék zászlóit, Cseh Herczeg Sobeslavtól kérvén segítséget; 's minthogy maga Egerben betegen feküdt, felesége' testvérjét vagy atyjafiját *Steffaning* Grófot nevezvén parancsnoknak, erre bízza, a' Tisza' bal partja és Duna közt fogatván vele állást, a' Császáriaknak a' Dunán általjövetele' meggátlását. De a' Császár úgy mutatván, mintha *Harám* - vagy *Chramnal* (ott hol ma *Új-palánka* van) akarna általtörni: míg Steffaning minden figyelmét, erejét csak oda fordítja, az alatt más felől a' Dunán általkél, ellenségeinek hátul kerül, 's a' Temesi Bánátban *Karassó* (Krassó) vizénél, mind két részrül irtóztató vérontás után, mely a' közel folyó vizet veresre festé, rajtok telyes győzedelmet nyér; 's így, Harámot még elébb roha-

nással megvévén, Belgrádot vissza-, Zeugminumot el-foglalván, megboszúlva, nagy ditsősséggel tér haza Konstántzinápolyba. De eltávozta után azonnal, a' futásból magokat öszveszedett Magyarok az István' személyes vezérlése alatt Zeugminumot visszaveszik, Belgrádot ismét meghódoltatják; sőt az azon őszszel még újra nagy haddal megjelent, 's Belgrádot másodszor is visszafoglalt Császárt magát is nagy veszteséggel futva viszszavonúlni, majd békességre lépni kénszerítik, oly rájok nézve fontos föltétel alatt, hogy Magyarországot, valamikor a' szükség kívánándja, hajós seregével segíteni fogja a' Velenczeiek ellen. Békélni személyesen öszvejövén a' két Fejedelem, ezen alkalommal István nem csak a' Császárhoz, hanem, a' tőle hallottak után, a' bóldogúlt Álmushoz is tökéletesen megengesztelődött, annyira, hogy testét visszakívánván, Fejérváron királyi tisztességgel temettette el; fiját pedig vak Bélát, kit atyja' elszökése után Sz. Benedek' Pécsváradi Szerzetesei lappangtattak magoknál, udvarába hozatván, fijává és követőjévé nevezte, elmellőzvén; minthogy népének meggyőzhetetlen idegenségét látta, az elébb általa azon polczra szánt Boricsot.

A' mi kárt István sok, többnyire szükségtelen hadakozásaival népében okozott, némikép kipótolták a' Kunok, kik *Tatár* vezérök alatt, Bulgáriában, a' Petschenégek' társasá-

gában, Comnenus János ellen szerencsétlenül harczolván, szorultságukban seregestől Magyar Országra kéredzettek (1124), 's azon föltétel mellett, hogy az országot fegyverrel oltalmazzák, befogadtatván, némelyek szerént a' mai *Nagy-*, a' közönségesebb vélekedés szerént a' *Kis-Kúnságban* megtelepedtek. Rövid időn a' jövevények, kivált egésséges, vidor, szép aszszonyaik, a' könnyelméjü ifjú Király' egész kegyét megnyervén, a' külömben is függéshez, zabolához nem igen szokottak igen sok kicsapongásokra vetemedtek, melyek ellen midőn a' tős gyökeres Magyarok nem hogy orvoslást, de csak meghallgattatást sem találtak a' Királynál, magok vettek — mi többnyire illyenkor történni szokott — magoknak elégtételt: a' Király' halálos ágyba esésének hírére reájok támadván; 's belőlök sokakat, kik nékik boszszúságot, kárt okoztak, megölvén. A' mit midőn a' királyi udvarban hatalmas *Tatár* a' Királynak megpanaszolt, a' Király ezen nevezetes választ adta: hogy ha felgyógyul, minden megölt Kunért 10 Magyar fog vérzeni. De rettenetes ígéretét nem telyesítheté; mert kevéssel azután ifjúsága' bűnein bánkódó, törődött szívvel, szakadatlan fohászkodások és imádságok közt, 's hogy ezek foganatosabbak légyenek, magára még szerzetesi ruhát is öltve, kimúlt 1131-ben.

XI. FEJEZET.

II. Béla, 1131—1141.

II. vagy VAK BÉLA, István' halálával, némelyek szerént még életében, megkoronáztatván, országolt 10 esztendeig. Míg felesége *Ilona*, Urosius, Serviai Fejedelem' leánya élt, egészen ezen férfias bátorságu, uralkodni szerető asszony igazgatott helyette. Ez mindjárt eleinte irtóztató bosszút állott azokon, kik férje' vakságának okául tartattak. Ország-gyülés tartatván t. i. 1132-ben 1) Aradon, (a' régieknél Orod, nem messze a' mai Aradtól, hol most Glogovácz van) a' szokatlan nagy számmal öszvesereglett Rendek előtt 2 gyermekével, egyiket kezén, másikat ölében tartva, megjelen, 's miután férje' szánandó sorsát 's ennek okát, a' rajta, még gyenge ártatlan gyermeken, egykor elkövetett borzasztó istentelenséget rövid, de hathatós beszéddel előadta, a' Királyi székben ülő vak Király' látására már különben is mélyen megilletődött Rendeket rögtön szolgáltatandó igazságra, 's haladéktalan bosszúra szóllitja fel azok ellen, kik a' Király' 's ország' jelen szerencsétlenségének okai. Erre mind-

1) Pray megmutatta, hogy a' dolog ezen, és nem, mint a' köz vélemény tartja 1136-dik esztendőben történt. Bírunk egy igen jeles hazai mívet e' történetről is, mire nem állhatjuk meg, hogy ne figyelmeztessük a' hazai történetek' és költészet barátit: *Aradi Gyülés* hős költemény. Irta Czuczor Gergely, kiadta barátja Tóldi Ferencz. 1828.

járt többen fegyvert ragadván, 's többé magának a' Királynak sem kérése, sem parancsolatja által vissza nem tartóztathatván, 68 előkelő urat, köztök sok ártatlant is, gyanúból, vagy gyanún kivül is, csupa személyes gyűlölségből azon helyben felkonczolnak. A' szerencsétleneknek még feleségeik, gyermekeik sem kíméltetnek. Sokan örökre számüzetnek; sokan féltökben önként kifutnak; mindnyájoknak jószágaik elfoglaltatván a' Székes Egyházak közt felosztatnak; 's ezzel legalább a' hatalmas papi rend' neheztelését magától 's a' királyi háztól okosan elhárította a' bosszúját kielégített Királyné, de tette egyéb következéseit nem; mert lábat adott jövendőre a' különben is elég kísértő erővel bíró önkénynek és erőszaknak, 's fegyvert a' nemesség' kezibe, mely a' mint most mellette, úgy idővel ellene is használható vólt az uralkodónak; legközelebb pedig e' vérengző tette által a' koronához jussát tartó Borics' pártját igen megerősítette. Ki még azon esztendőben nagy Orosz és Lengyel sereggel Magyarországra bejővén, a' Szepességet elborítja. A' Király mentül elébb igyekezvén elnyomni, sietve ellene indúl; midőn a' Sajó vizéhez ért, némely gyanúsoknak hitt nagyok' gondolkozása' kitudására, 's a' ne talán történhető árulások' eltávoztatására, felesége' tanácsából újabb erőszakos eszközhöz nyúl. Öszvehívatván t. i. a' főbb embereket, hadna-

gyokat, 's oly formán nyilatkozván előttök, mintha nem csak a' haddal felhagyni, hanem országát is Boricsnak engedni kész vólna, ha hogy ez Kálmán' fijának lenni bebizonyittatnék: ezt a' kérdést teszi elejökbe: igaz fija-e Borics Kálmánnak? Legtöbben erre vagy félelemből vagy meggyőződésből tagadva feleltek; találkoztak mindazáltal olyanok is, kik Predslava' házassági hűségét, 's igy Borics' törvényes ágyból születésit pártolni merék. Ezekre, a' már előre tett egyesség szerént, a' Király' közelében lévő hívei rájok esvén, mindnyájokat, valakik hirtelenében el nem futhattak, nyomban irgalmatlanúl agyon verik. Ez még inkább nevelte a' Király iránti gyűlölséget, anynyira, hogy a' Boricsnál menedéket keresett Magyar nagyok közzűl egy, Gróf *Sámson*, a' két tábort egymástól elválasztó Sajón általúsztatván, sebes nyargalva a' királyi táborba jött egyedűl, 's mindenek' hallottára a' Királyt *nyomorult kutyának* nevezvén, felszóllította, hogy a' királyi széket többé nem bitangolván, engedje azt törvényes urának Boricsnak. De a' helyett, mint reménylé, hogy ezen közönséges meggyaláztatása után a' Királynak, kik eddig hozzá ragaszkodtak is, el fognának tőle állani: találkozott egy, ki hamarjában lóra kapván, a' szitkozódónak utána eredt, 's mielőtt az övéihez által úsztathatott vólna, magában a' folyóban láncsájával keresztülszúrta. Azom-

ban e' történetből következést húzva a' Boricscsal tartó Magyarok' elkeseredésire, jobbnak ítélték Béla' hívei ütközetre nem hagyni menni a' dolgot. Mindjárt tehát követeik által értesítik a' Boricsot segítő Lengyel vezéreket, hogy a' Magyar nemzet Boricsot valamint Kálmán' törvényes gyermekének, úgy Királyának sem fogja soha elismerni, hanem állhatatosan ragaszkodni a' köz akarattal választott Bélához; harczuknak tehát semmi sikerét nem várhatván, kímélnék meg a' hasztalan vérontást. A' Lengyel vezérek ezeket hallva, kinyilatkoztatják, hogy nem fognak harczolni; 's ezzel Boricsot is szándékával felhagyni kénszerítik. Következő (1133) esztendőben újra nagyobb erővel visszajött ugyan Borics, de Bélától 's ennek sógorától, a' vitéz Austriai Alberttől kemény viadal után tökéletesen megverettetvén, Magyarországot másodszor is oda hagyni kénteleníttetett. Ezen győzedelemmel meg nem elégedvén Béla, hogy magát Borics ellen anynyival inkább bátorságba helyheztesse, Borics' ipát, 's eddigi pártolóját Boleslavot, Sobeslav' Cseh herszeg' közbenjárására magának megnyervén, arra bírta, hogy Borics' további segítésiről végképen lemondott. Nem sokára azután Borics (1135) Holicsi (Galiciai) fejedelemségét is elvesztette, megfosztatván attól Wladimirko Svenigródi Herczeg által; 's ezentúl, Ipának is szeme hunyván, ország és haza

nélkül, bujdosva, többet Konrád Német Császár' udvarában, töltötte napjait. Igy ezen félelemtől megszabadulván Béla, csendességben uralkodott egész haláláig. Turóczi szerént, miután felesége Ilona 1139-ben meghalt, igen nagyon a' bor italnak adta magát, de erről a' régibb Kéza hallgat. A' feljebbi szomoru példák előtte lévén, halála előtt 3 fija' örökségét ekként határozta meg: hogy a' legnagyobbra Geisára szálljon Magyarország a' hozzá kapcsolt Horvát és Dalmat országokkal; a' közbülső László bírja Bosniát vagy Rámát (Bosna, Ráma folyóvizek), melyet (elébb Servia' egy részét) Béla feleségével Ilonával kapott vólt; végre Istváné, a' legkissebbé, legyen a' Szeremség.

XII. FEJEZET.

II. Geisa 1141—1161.

II. GEISA, midőn atyja' II. Béla' helyét elfoglalta, még csak 10 éves, darab ideig gondviselők által, azután maga, mind öszve 20 esztendeig, bölcsen és szerencsésen igazgatta az országot. Sok nyughatatlansága vólt Borics és kissebb testvérje István miá, kik mind ketten a' koronára vágytak. Borics újra több hatalmas pártfogókra talált, 's mi nevezetesebb, az Austriai Henrikben, a' Cseh Ulászlóban és Konrád Császárban, kiket közelebbről vagy távolabbról mind vérség vagy sógorság kötött Geisához.

Ezek közzül Geisa a' Császártól tartván leginkább, hogy ezt a' magyar dolgokba avatkozástól elvonja, a' vele különben is ellenkezésben lévő vitéz *Welfet*, Bajor Herczeg Henrik' testvérjét pénzzel segíti, 's általa annyi bajt okoz a' Császárnak, hogy az Borics' segítésiről nem gondolkodhatott. Austriai Henriket eltartóztatta a' Regensburgi Püspökkel folytatott háborúja. Borics mind e' mellett is, Austriában, mindenünnen öszvekért pénzen, szedett katonákkal, bízva talán az *Aradi*, 's *Sajó* melyéki mészárlásokat még el nem felejtett Magyaroknak a' királyi ház iránti gyülölségében is, 1145-ben béüt Magyarországra, 's Po'sont véletlen elfoglalja. De Geisa rövid nap nem csak a' várost visszaveszi, hanem mivel Henriknek tudta Boricscsal titkon egyetértését, következő tavaszszal (1146) 82,000 főnyi seregével a' Leithán által kelvén, Austriát megtámadja, Henriket véres harcz után, mely a' foglyokon kivül többet elvitt 7000 Austriainál, keményen megveri, Bécsbe futni, 's a' Boricscsali czimboráskodásnak jövendőre békét hagyni kénszeríti, és úgy tér haza ragadománynyal és dicsőséggel halmozva.

A' következett (1147) esztendőben Konrád 270,000 Keresztesek' kíséretében Magyarországon útazván keresztül 2) a' szent földre,

2) Érdekes, mit a' Császár' társaságában vólt Otto Frisingensis (Freysingeni Püspök) mint szemmel látott tanú az ak-

Geisa ezen alkalommal igen nagy szívességet mutatott a' Császár eránt, ki azon kivül is nagy summa pénzt fizettetett magának a' Királylyal, 's zabolátlan népének mindenféle kicsapongást megengedett. A' Császárt követte nem soká VII. Lajos Franczia Király, 's vele Borics. Ezt megtudván Geisa, kérte Borics' kiadattatását; mit bár Lajos nem cselekedett, Borics, tapasztalásból tudva már, mely könnyen változó a' Királyok' kegyelme, jobbnak látta mentül elébb Konstanczinápolyba elszökni, hol tartózkodott mind addig, mignem 1155-ben, a' Görögök mellett harczolva a' Magyarok ellen, elesett. A' Kereszteseknek ezen, pusztító sáskaként, keresztülmenetelét, mellesleg emlitve, oly szükség követte az Országban, hogy a' miá következett télen több ezeren éhen vesztek el; mire nézve a' szent földről két év' multával visszatérő megmaradtak kéntelenek vóltak Magyarország helyett a' Hadriai tengernek venni útjokat.

Ezenközben (1148) Geisa a' törvényes időt, 18 esztendőt elérvén, az Ország' nagyjai' ta-

---

kori Magyarokról (de gestis Friderici Libr. I. C. 31) ír: Cum vilissima in vicis, vel oppidis, ex cannis tantum, rara ex lignis, rarissima ex lapidibus habeantur habitacula, toto aestatis vel autumni tempore papiliones (pavillon; sátor) inhabitant. *Ad curiam regis sui singuli ex primoribus sellam secum portantibus conveniunt*, ac de suae reipublicae statu pertractare et discutere non negligunt, hiemis algore in domiciliis, qui habent, id ipsum facientes etc.

nácsából házasságra lépett Orosz Nagy-fejedelem Mstislav' (Minoslai) leányával Euphrosynával, hihetően, hogy ezzel is új gyámolt szerezzen magának az orosz származású Borics ellen. Ezt el is érte, de épen ezen házasságnál fogva másfelől, az egymással örökös háboruságban élő Orosz Fejedelmek közzül hol egyiktől, hol másiktól segítségül hívattatván, sok szükségtelen háborúba ögyeledett, melyek, bár szerencsésen folytatva, sok pénzbe, emberbe kerűltek, a' nélkül, hogy hasznot legkissebbet is hajtottak vólna az országnak.

Oroszországi háborúival öszvefüggésben, azoknak némikép' következése vólt a' Görög Császárral *Manuellel*, Kalo János' és Irene' fijával (Sz. László' unokájával) több esztendeig folytatott háborúja. Wladimirko, ki Geisa' felesége' testvérjével Isaslávval örökös veszekedésben vólt, az Isaslavot pártoló Magyar Király' győzedelmes fegyvereinek ellent nem állhatván, Mánuel' óltalma alá adta magát. Ez maga elég ok lett vólna a' mindenfelé terjeszkedni vágyó Császárnak, hogy a' Magyarokba belekössön, ha soha újabb más okot nem szolgáltatott vólna is Geisa az által, hogy a' Császár' hatalma alól magát kivont Serviai fejedelmet, *Bachinust (Csudomil)* ki neki az anyjáról Ilonáról atyjafija vólt, segítette. Manuel kapva ezen alkalmon, miután Bachinust (1151) erővel engedelmességre hajtotta, következő

(1152) esztendőben, mikor Geisa épen Oroszországban hadakozott, Magyarországra üt, a' Tiszántuli részt feldúlja, 's Zimont és a' Szeremséget elfoglalja. Hiában próbálta következő esztendőben az elvesztettet visszavenni Geisa; sőt, hogy a' Császárral megbékélhessen, az osztályban Lászlónak esett Bosniát is, bár tovább is Magyar felsőség alatt, *Borizza* Herczegnek (kit némelyek Kálmán' házasságon kivül született fijának gondolnak) kénteleníttetett engedni. A' háborúnak ezzel vége nem lett; megújult az több ízben, 's folyt változó, többet még is Manuelnek kedvező szerencsével, mignem 1156-ban állandó béke köttetett, oly feltétel alatt: hogy a' hadban nyert préda 's foglyok kölcsönösen visszaadatván, Geisa ezenkivül Manuelnek az egész háboru alatt elhullott lovai helyett, melyeknek száma többezerre ment, országa' nem kis megerőltetésivel, ugyanannyit adjon. Ezután is mindazáltal titkon soha sem szűnt meg Manuel Geisa 's a' Magyarok ellen dolgozni.

Ezen háboru alatt történt, hogy Geisa' testvérje, a' királyságra vágyó István, titkos áskálódásai kitudatván, nyilván az ellenséghez szegődött, követőivel együtt, 's hazája ellen harczolt. Melyért haza' ellenségének hirdettetvén, majd Manueltől is az 1156-ki béke után, nem annyira a' kötésre való tekintetből, mint a' Siciliai had által lett nagy elfoglalta-

tása miá segedelmet nem reménylhetvén, a' nyúgoti vagy Német Császárhoz I. Fridrikhez (*Barbarossa* vagy Veres szakálu) folyamodott (1157), kiről tudva vólt, hogy Magyarország' birtokára igen vágyik. De Geisa az e' részről fenyegető veszedelmet is szerencsésen elfordította, részint István' hálátlan, istentelen magaviselete' felvilágositása-, részint a' Császárnak küldött gazdag ajándék által. Itt sem boldogulván István, visszament Konstanczinápolyba, hova vette vólt magát kevéssel az előtt testvér bátyja is László, úgy látszik, inkább hiuságból, a' Császári udvar' kegyében testvérjével együtt osztozhatás' vágyából, mint egyenes vétkes szándékból hazája, vagy Királya 's testvérje ellen, ki valamint Istvánt, úgy őtet is jótéteményeivel halmozta. Mind ketten csak Geisának azután nem soká történt halálával (1161) tértek haza, hűtlenségöknek László épen semmi, István csak annyi hasznát véve, hogy feleséget a' Császári házból nyert.

Ennyi külső belső ellenségtől környékeztetve nem kis érdeme Geisának, hogy az országot épségben megtartotta; érdemeit neveli az, hogy népe' számát, még pedig igen munkás, hasznos tagokkal, szaporította, Flandriai 's Német, leginkább Alsó Saxóniai (honnan a' *Szász* nevezet) gyarmatokat telepitvén mindjárt uralkodása' kezdetén 1143-ban mind Ma-

gyarországon a' Szepességre, mind Erdélyben a' Moldvából beütött Kunok által elpusztított vidékekre, a' mai *Szászok'* földére, mely időtől fogva a' Magyaroktól addig elmellőzött bányászat életre, majd, az ország' nagy javára, virágzásba jött.

Törvényei, valamint két megelőzőjének is, nincsenek; a' törvénykezés alatta változott annyiban, hogy a' Sz. István által felállított Királyi Tanács régi hatóságába visszatétetett; a' Kálmán által rendelt Egyházi-kerületi Törvényszékek (Judicia Synodalia) pedig megszűntek, legalább Geisán innen sehol többé nem említtetnek. A' hazai régiségek' kedvellőiért megemlítjük azt is, hogy az Esztergomi Kanonokoknak Geisa által 1156-ban adott kiváltsági levél az első, eddig tudva lévő, legrégibb példája a' Királyainktól használni szokott arany pecsétnek, vagy úgy nevezett *Bulla Aureának*.

XIII. FEJEZET.

III. István, II. László, IV. István; ismét III. István
1161—1173.

II. Geisának, több leányain kivűl, három, némellyek szerént négy fija maradt. Ezek közzül a' legnagyobb, III. ISTVÁN, ki maga is alig vólt 12 éves, kevés nappal atyja' halála után megkoronáztatott: gondviselők, ezek közt az Esztergomi Érsek, *Bánfi Lukács*, egy közönségesen tisztelt, bátor és egyenes lelkü

férfi, rendeltetvén, kik a' gyermek Király helyett az országot igazgassák. Alig hogy ezt meghallotta Manuel, mindjárt nagy sereggel megindul, előre küldvén követeivel a' nála tartózkodott, 's mint látánk, családjába is házasodott (IV.) Istvánt, III. István' atyja' testvérjét, 's azon szines okon, hogy a' magyar örökösödési törvény szerént, hívatkozva több példákra, a' meghalt Királynak nem fiját, hanem testvérjét illeti a' korona, kedvenczének királylyá tételét kivánja: igy akarván Magyarországot, mire igen vágyott, elébb óltalma, pártfogása, majd telyesen hatalma alá, 's birtokába keríteni. A' Magyar Rendek a' Császár' szándékát általlátva, mindenre készebbek vóltak inkább, mint a' már elébb haza' ellenségének nyilatkoztatott herczeget a' Császár' kezéből királyuknak elfogadni; azért, midőn sem ezt nem akarnák, sem III. Istvánt nem reménylenék, hogy a' hatalmas Császár' pénze 's fegyvere ellen a' királyi székben, legalább terhes hazafi háboru nélkül, megtarthassák: Lászlót (IV.) István' bátyját, 's már ennyiben is nála elébbvalót, ültetik a' királyi székbe. Manuel, minthogy következetlenség nélkül ellene úgysem szólhatott, csak III. Istváné ne legyen a' korona, ebben is megegyezett, megígértetvén a' nemzettel, hogy László' halála' esetére csakugyan (IV.) Istvánt fogná Királyának ismerni, addig pedig, mint szokás a' császári ud-

varban a' Korona-örökösöket, *Uram* (a' Görög íróknál κρυμ; κυριος) czimmel tisztelni.

László, ezen a' néven II-dik, minthogy a' tántoríthatatlanúl III. István mellett álló Bánfi nem csak az hogy megkoronázni nem akarta, de még átok alá is vetette, a' Kalocsai Érsek által megkoronáztatván, 6 hónap múlva, elébb mintsem valami érdemet szerezhetett vólna, kimúlt, természeti, vagy testvérje által siettetett halállal? nem bizonyos, 1162-nek az elején.

László halálával azok is, kik ő értte III. Istvánt elhagyák, újra ennek részire állottak, kinek, hogy királyi rangjához illőleg élhetne, Po'son' vára, 's vidéke vólt országosan általengedve. Ide vonult most a' nemzet' színe, az urak' 's Püspökök' nagy része. Azomban IV. István igéret, pénz, fenyegetés, kivált a' Manuel' bosszújával ilyesztés által csakugyan oda vitte a' dolgot, hogy 4 hétre László' halála után, ugyancsak a' Kalocsai Érsek által fejére tétette a' koronát: de azt addig sem birhatta, mint bátyja. Mert határtalan kevélységével, majd az Országnak az által lett megcsonkításával, hogy a' Szerémséget Manuelnek engedte, csakhamar tulajdon párthíveit is anynyira maga ellen ingerelte, hogy Manuelhez vólt kéntelen segítségért folyamodni. A' Görög seregek' közelgetése' hírére lecsilapult ugyan a' zendűlés, de eltávoztokkal újra nagyobb erővel kiütött, melyet IV. István midőn fegyver-

rel akarna elnyomni, óltalmára mindég kész Görögjeivel együtt megverettetvén, a' koronát 5 hónapi bitangolás után, III. Istvánnak hagyni, maga is menedéket futással keresni kénteleníttetett, 's bár futtában vetélkedő-társának kezire került, tőle, a' nagy lelkü *Bánfi'* inkább nemes, mint hasznos tanácsára, szabadon bocsáttatott, szavát adva elébb, hogy soha többé lábát a' magyar földre bé nem teszi.

Igy III. István egy év' lefolyta előtt a' királyi méltóságot visszanyervén, uralkodott még szinte 11 esztendeig, a' reá, 's országára fenekedő IV. István 's Manuel miá szakadatlan nyughatatlanságban. IV. István t. i. mihelyt magát szabadnak látta, csak bosszúállásról gondolkozva, Manuelnek azt ígéri: Magyarországot, ha segítségével visszanyeréndi, oltalma és pártfogása alá fogja adni, 's maga azt csak mint a' Császár' védettje igazgatni. Ezt hallván Manuel újabban telyes erővel pártjára kelt, de midőn az egész nemzetnek meggyőzhetetlen idegenségét látná, erőltetni a' dolgot tanácsosnak nem ítélvén, IV. István' pártolásával felhagyva, más módon próbált régi feltett czéljához jutni, következő ajánlást tévén a' magyar Rendeknek: 1) leányát Máriát III. István' testverjének Bélának adja feleségül; 2) minthogy magának fija nem vólt, Bélát fijának, örökösének fogadja, 's ily czélból neveltetni Konstanczinápolyba viteti; 3) Bélának atyjától

rendelt öröksége, a' Szeremség és Bosnia (vagy némelyek szerént Tótország) haladék nélkül a' Császár' igazgatása alá adassék. A' feltételek közt vólt az is, hogy Istvánnak a' császári udvarban tisztességes tartásáról az ország gondoskodni, a' Császár pedig az ő további titkon vagy nyilván pártolásával végképen felhagyni fog. Ezen alkuban a' Császárnak czélja a' vólt: hogy III. István' halálával, ha néki gyermeke nem marad, vagy ha maradna is, a' testvér, az eddigi példák szerént, a' fiúnak elibe tétetvén, következésképen III. Béla a' Görög császárságot a' Magyar királysággal öszvekötvén, így, ha mindjárt nem is, idővel Magyarország a' többi Görög birtokokkal egy testté olvasztatnék; addig is pedig a' Béla' örökségiben általvett Tótországi birtok által útat és alkalmat szerezne magának Dalmatia' rég óhajtott elfoglalására. A' magyar Rendek ez utólsóról nem is gondolkodva, 's csak a' fényt, mely a' királyi ház' ily megtiszteltetéséből reájok is fogna áradni, tartva szemök előtt, a' Manueltő ajánlt feltételeket elfogadják. De mindjárt közelebbi eszteudőben (1163) IV. Istvántól nagy görög haddal támadtatván meg, 's ebből újra arról győződvén meg, hogy a' Császár' szavához nincs mit bízniok, miután IV. Istvánt nagy veszteséggel visszaverték, Béla' már általeresztett örökségét is visszafoglalják. Ebből újabb háború, a' háborúra megint béke hasonló felté-

telek alatt mint elébb, a' békére ismét háború következik, mely alatt Zimonban 1165-ben meghal IV. István. A' had azomban tovább is teljes erővel folyván, a' magyarok elébb Zimont, 's az egész Szerémséget másodszor is elfoglalják; de majd Manuel, feljülfordulván, nem csak azt visszaveszi, hanem Horvátországot is, Dalmatia' nagy részével, mint Bélát illető örökséget hatalma alá hajtja, nem sokára elveszti, ismét meghódoltatja. Melyeket mielőtt visszavehetett vólna, talán ezen való búvában is, mások szerént Manueltől adatott méreg által, III. István, gyermek nélkül ugyan, de feleségét Austriai Ágnest terhesen hagyva, kimúlt 1173-ban.

XIV. FEJEZET.

III. Béla 1173—1196.

Szerencséjére Magyarországnak 1170-ben Manuelnek, várakozásán kivül, fija született. Ettől fogva ez, 's nem Béla vólt a' Birodalom' örököse; sőt Bélától Mária is, a' közel atyafiság' színe alatt, elválasztatott, 's hogy még is a' barátság, szövetség vele fel ne bomoljon, a' Császárné' testvérje adatott néki hitvesül. Ez által megszabadulván a' Rendek azon méltó félelemtől, hogy a' közös uralkodó alatt országuk' függetlensége, önállása veszélyeztethetnék, annyival hajlandóbbak lettek a' Manueltől is hatalmasan pártolt III. Bélához. De so-

kan vóltak, kik elébb elvárni akarák az ifjú Királyné' szülését; sokan, kik a' szemök előtt nőtt, nevekedett kissebbik királyfit, Geisát vagy. Githárdot, vagy Gothárdot (mások szerént Árpádot) inkább akarták, mint az elgörögösödött vagy annak hitt Bélát. Az első pártnak Bánfi, az Esztergomi Érsek, a' másiknak az öregebb (anya) királyné Euphrosyna vólt feje. Utóbb is, miután III. Istvánnak várt örököse vagy meg sem született, vagy születésiben meghalt; Geisa pedig kézre kerülvén, fogságra tétetett: Béla lett a' nyertes, 's minthogy a' rendíthetetlen Bánfi még a' Pápa' intésére sem akarta felkenni, a' Kalocsai Érsek által, a' Pápa' meghatalmazása, és az Esztergomi Érsek' koronázási jogának jövendőre nyilván fentartása mellett, megkoronáztatott 1174-ben. A' csendesség mindazáltal teljesen helyre igy sem állván, kéntelen vólt anyját Euphrosynát Görögországba eltávoztatni, öccsét Geisát, ki módot talált a' kiszabadúlásban, újra befogatván, szorosabb (15 évig tartandó) fogságra tétetni, 's néhány, az ő elszöktetésében részes, fő embereket példáson megbüntetni.

Megcsendesitvén az országot, annak kivül belől nevelése vólt fő czélja. Valamig Manuel élt, eránta különös tisztelettel viseltetett. Ebből esett, hogy 1176-ban Kis Á'siában az Iconiumi Sultán ellen inditott háborújában, válogatott Magyar és Horvát vitézekből álló sere-

get küldött néki segítségül, kiknek köszönhette kiváltképen a' Császár, hogy a' Zybrikai szorosok közzül, hol seregei' nagy része elveszett, maga legalább, rakva sebekkel, megmenekhetett. Ezen tiszteletből esett az is, hogy Manuelt az általa ravaszúl elfoglalt magyar birtokokért nem háborgatta, 's elvárta előbb, hogy szeme hunyjék. Mihelyt ez 1180-ban meglett, azonnal mind Horvát mind Dalmatországot, 's ennek nem csak Görög kézen maradt részét, hanem azt is, melyet a' Görögöktől a' Velenczeiek elvettek, a' szigeteken kivül, visszafoglalta, 's a' Velenczeiek' minden erőlködése mellett is, hosszas harcz után (1180—93) megtartotta. Hasonlóképen visszavette a' Szerémséget is és Tótországot, sőt Serviának is egy részét meghódoltatta.

Következett nem sokára Halics' elfoglalása. A' Halicsiak, több testvér fejedelmek veszekedvén birtokuk felett, midőn sem a' Lengyel Király Kasimir által nyakukra tolt Romanust, a' Lengyel járomtól féltökben, sem az elébb nyertes, most elűzött Wladimirt vagy Lodomeriust, vad természetéért, nem akarták uroknak, hogy mind kettőtől szabadúljanak, III. Bélához folyamodtak, kissebbik fiát, a' legfeljebb 11 éves Andrást fejedelmöknek adatni, egyszersmind Lodomeriust, ki maga is Bélánál keresett oltalmat, hogy zavart ne csinál-jon, letartóztattatni kérvén. Béla enged kéré-

söknek, Lodomeriust fogságra tételi, a' tartományt (1186), kivervén Romanust, elfoglalja, 's András' nevibeu egy Magyar Kormányzó által igazgattatja. De Lodomerius, megvesztegetvén őrzőit, kiszabadul, 's pártoltatva Kasimirtől, kit a' Magyarokra irígykedés néki ellenségéből barátjává tett, Andrást még 1188-ban fejedelemségétől megfosztja, 's annak a' Béla és Kasimir között kötött alku szerént is birtokában marad: bár Béla, jogáról le nem mondva, czimjei közt a' Halicsi királyi czimet ezután is állandóul megtartotta.

Következő esztendőben (1189) ismét egy 150,000 főnyi Keresztes had ment keresztül Magyarországon, I. Fridrik Császár' vezérlése alatt, ritka jó rendtartással, 's a' Királytól szívesen fogadtatva. Ennek következése lett a' Császár' fija és Béla' leánya Constantia közt kötött házasság. Már elébb másik leányát III. Bélának, Margarétát, a' Görög Császár Angelus I'sák jegyzette el, kinek kedvéért Béla a' Manuel' halála után elfoglalt Serviai (Belgrád és Viddin közt eső) egész birtokot visszaeresztette, de a' melyet veje a' császári jármot lerázott Serviaiak és Oláhok ellen szerencsétlenül folytatott háborúban többel együtt elvesztett; azomban a' Serviai fejedelmek igy is későbben csakugyan a' Magyar korona' védettjei lettek.

Az ország' igazgatásában nem kevesebbek,

mint kivül szerzett érdemei Bélának. Az ő országlását megelőzött belső zürzavarok alatt igen lábra kapott az egész országban a' lopás, fosztás, útonállás: ő e' rosszat czélirányos rendelésekkel egészen megszüntette. Egész az ő idejéig minden ügyes bajos, helyre, időre tekintet nélkül, maga adta elő, szóval, a' mint tudta, panaszát a' Királynak, 's választ is reá szóval vett. Béla ezen mind a' királyi pólcz iránti tisztelettel, mind a' köz dolgok' igazgatásával, 's magával az igazság' kiszolgáltatásával sokképen öszveütköző mód helyett, a' Konstanczinápolyi udvar' hasonlatosságára, azt a' szokást hozta be, hogy minden panasz írásban adassék be, írásban adassék ki a' végzés is, különös tisztviselők rendeltetvén, kik az esedező leveleket általvegyék, 's az írni nem tudók helyett megírják, azután pedig a' feleletet az illető feleknek ugyancsak írásban kiadják. Minek az a' mellesleges haszna is vólt, hogy az írás, ez által is szükségesebbé tétetvén, terjedt az addig igen írás-tudatlan Magyarok közt. Az írás' és tudomány' terjesztése lehetett fő czélja abban is, hogy atyja Geisa által az Országba béhozott *Cistercitákat*, szint' azon kiváltságokkal, melyekkel Frencziaországban birtak, megajándékozta. Az Egyház eránt alig vólt királyaink közzül egyegy adakozóbb, mint Béla: a' nélkül, hogy Apostoli királyi jogait, nevezetesen a' papi tisztségek-

re kinevezés', 's érdemetleneknek le is tehetése' jogát (*Jus patronatus*) legkissebbé is megcsonkíttatni engedte vólna a' Pápa által. Nevét azzal is felhagyta, hogy I. László Királyt a' Pápa által a' Szentek közzé számláltatta, és hogy Sz. István Király' napját — mi II. András alatt törvénykönyvünkbe is belement — különösebben megűletni, 's a' kegyesség' szokott munkáin kívül, a' Király vagy Nádor által, egyenesen az igazság' kiszolgáltatására fordíttatni rendelte. Halála előtt kevéssel fogadást tett, hogy sereget vezérel a' sz. földre; meggátoltatván a' halál által, fogadása' telyesítését nem koronáját öröklő nagyobbik fijára — hihetően, mivel általlátta, hogy a' fejedelem' hosszas távollétében csak veszthet, de soha nem nyerhet a' nép — hanem kissebbikre Andrásra bízta, kinek, esmerve külömben is nyughatatlan természetét, 's a' közös országlásnak régibb szomorú példáit is maga előtt tartva, herczegséget nem, de pénzt a' szent útra 's hadra annál többet hagyott.

XV. FEJEZET.

Imre és III. László 1196—1204—1205.

IMRE, kit atyja még életiben megkoronáztatott, alig vette által az igazgatást, ellene támadt öccse András, nehezen szívelvén, hogy a' régi szokás' ellenére neki semmi rész sem az országból, sem az országlásban atyjától

nem hagyatott. Bosszúja' 's nagyravágyása' kielégítésire igen jó módot szolgáltatott a' Keresztes hadra atyjától kapott nagy summa pénz. Melyen, a' tudva lévő czél' örvivel, 's így legkissebb gyanu gerjesztés nélkül, nagy sereget gyűjtvén, azon felül még Austriai Leopoldtól is segíttetve, hirtelen megtámadja, 's mielőtt Imre ellent állhatna, elfoglalja Horvát, Dalmat és Ráma vagy Bosznyákországot 1196-ban; majd előmentivel nevekedvén vágyai, bátyját királyi székétől is megfosztani törekszik. Imre elébb, látva hogy sem fegyverrel, sem a' Pápa' ellene kieszközlött menykövével nem bír vele, megerősítette (1198) az elfoglalt tartományok' bírásában, oly móddal, hogy a' Magyar korona' felsőségi jogát megesmerje: de midőn ezzel András meg nem elégedve, újabban nyilván elárúlta vólna koronára törő szándékát: reá támadván (1199) egész erővel, 's meggyőzvén, országaitól megfosztja, 's földön futóvá teszi. A' béke azomban ez úttal is, az új Keresztes hadhoz készülő külföldi, különösen Német fejedelmek' közbenjárására, köztök könnyü bajjal megkészült (1200), az elébbi feltételekhez csak az járulván: hogy mind ketten sereget vezéreljenek a' szent földre, távollétökben az ország' igazgatása Austriai Leopoldra bízattatván, 's Imre' halála' esetére András a' királyság felől előre biztosíttatván. E' kötés után nem sokkal fija születik Imrének. Ez a'

két testvért ellenségesebb állásba teszi egymással', mint vóltak valaha. Imre méntül elébb, még mielőtt Palaestinába indúlna, igyekszik fiját Lászlót népével Királynak ösmértetni, folyamodván e' végre III. Incze (Innocentius) Pápához, kinek a' Magyar Érsekekhez, Püspökökhöz küldött levelére, nem csak ezek, hanem a' több ország Rendei is nagy részint, a' kisded László' hűségére megesküsznek. Ez már magában is igen sajnosan esett Andrásnak; 's hozzá még az is járúlt, hogy Imre néki az elvesztegetett pénz helyibe mást adni Palaestinai útjára, avagy csak abbeli féltében sem akart, hogy a' pénzt ismét ellene teendő készületekre fordítja. Ebből újabb háború következett 1203-ban, melyben midőn a' két testvér, Imre, seregei' szinének (sógora Cseh Király Ottocar' védelmében) távolléte miá, igen csekély 's készületlen, András ellenben jól felkészült, 's hasonlíthatatlanul nagyobb sereggel, a' Drávánál egymással már szemközt állanának, 's a' királyiak, az egyenetlen csatától féltökben, közül akaratul csak hátrálást, csak futást javalnának: a' király hallatlan, 's szinte hitel felett való dolgot tett. Mikor t. i. már hadi rendbe állítva, szinte öszvecsapni akarna a' két sereg: letévén fegyvereit, pánczélját, pai'sát, 's csak egy vesszőt vévén kezébe, maga egyedül, lassu lépésekkel megindul az ellenséges tábor felé, 's nagy felszó-

val, hogy mentül többen hallanák, koronként ismételve ezen szavakat: *"majd meglátja, lessz-e Magyar, ki Királyára tenni merészli kezeit?"* az ellenséges csapatok' tisztelettel megnyilt sorai' között, egészen testvérje' sátoráig halad; azt onnan kézen fogva, mindenek' szeme láttára, a' nélkül hogy egy kar, vagy csak egy szó kelne oltalmára, kivezeti, 's azután táborában fogságra tétetvén, *Kheene* nevü Tótországi várba záratja. Ezzel bé vólt végezve a' háboru, megnyerve a' győzedelem, melynél szebbet király pártos jobbágyain soha még nem nyert. A' lázadók' egész serege, fegyvereit önként elhányva, harcz helyett bánat és bocsánat kérés által igyekezett magának büntetetlenséget szerezni; 's a' győző, 's győzni méltó király, népe' érzéseit méltányolni tudva, boszszút az elmultakért azzal kívánt állani, gyámolt, oltalmat jövendőre székének azzal keresni, hogy mindnyájoknak nagy lelküen megbocsátott.

Mig a' belső zürzavarok folytak, az alatt, véletlen, rablóként meglepve elfoglalák (1202) a' Velenczeiek a' szent főldre készülő, 's épen Velenczei hajókon szállított Franczia *Keresztesek'* segítségével Jádrát. A' Pápa nem annyira magán a' rabláson, mint a' rablás által a' *Keresztesek'* meggyaláztatásán, a' pogányság ellen vett fegyvereknek Keresztyének ellen lett fordíttatásán felindúlva, azonnal átok alá ve-

tette a' rablókat: de Jádra csakugyan a' Velenczeiek' kezén maradt, épen akkor Imre király más haddal lévén elfoglalva, mely által meggátoltatott Dalmatia' védésében. E' vólt a' Serviai háború, mélynek következésében az addig is résziut Magyar koronától függött Servia egészen Magyar birtok, a' Serviai fejedelem *Magyar védett*, 's Imre első *Serviai Király* lett. Ugyan ő vett fel, Bolgárország' egy részét elfoglalván, *Bolgár királyi czímet* legelőször, melyet, valamint a' Serviai királyi czímet is, azután utódjai is viseltek.

Öccsével folytatott hosszas háborujában gyakran szorulván Imre a' Pápa' segitségére: igen természetes dolog volt, hogy alatta a' Pápának az Egyház', sőt az Ország' dolgaiba is sokkal nagyobb befolyása lett, mint vólt annakelőtte. Igy, mintha csak a' Pápáé lett vólna a' magyar korona, nem csak a' koronázás, hanem még a' korona' hol és kik által őriztetése is a' Pápa' határozatától függesztetett fel. Imre alatt találhatni első bizonyos nyomára annak is, hogy a' Magyar Egyház a' Sz. Széknek, bár igen kis mértékben, adózott.

Kimult Imre, mikor épen, öccse' legyőzésével, nyúgodalmasabb esztendőket reménylene, 1204-ben: halála előtt kevéssel öccsét Andrást fogságából kiszabadítván, 's miután vele megbékélt, fijának, a' még csak 3 éves

de már megkoronázott Lászlónak, 's országának kormányzójává nevezvén.

III. László helyett, Imre' vég rendelete szerént, általvévén a' kormányt András, noha a' Pápa által is, kinek megegyezésével történt László' megkoronáztatása, hathatósan serkentetett adott szava' 's kötelessége' teljesítésére, csak hamar kimutatá, hogy a' néki szánt pólczczal nem szándékozik megelégedni. Először is a' királyfi' 's özvegy Királyné' Arragoniai Constantia' tartására rendelt pénzt, nagy részint elfogván, maga hasznára, párthívek' szerzésire fordította. Ehez egyéb megkeseríttetése is járulván a' királynénak, 's ebből végre nyilvános gyülölség 's ellenségeskedés származván: a' maga 's fija' bátorságáról gondoskodó királyi özvegy, több papi és világi nagyok' tanácsából, majd kíséretiben, fijával 's a' koronával titkon Leopold Austriai Herczeghez (ki dicső tetteiért *Dicső — der Glorreiche —* szokott neveztetni) menekszik (1205). András előbb szépen, követei által, visszakívánja a' szökevényeket; a' szép szónak foganatja nem lévén, fenyegetődzik; erre Leopold had-izenéssel felel, 's jól felkészült seregével hirtelen a' magyar széleken teremvén, épen mikor ütközethez készülne, veszi a' hírt Bécsből, hogy László meghólt; melyre, nem lévén többé ok a' háborúra, Andrással megbékél, a' koronát visszaadja; Constantia hazájába visszatér, hol

4 év mulva Siciliai Király, majd Német Császár II. Fridrikkel újabb házasságra lép; András előtt, mire oly régen vágyik, nyitva az út a' királyságra.

XVI. FEJEZET.

II. vagy Jeru'sálemi András. 1205—1235.

III. Lászlót követte II. ANDRÁS, egy minden czégéres vétek nélkül, igen hibás, a' legjobb akarat mellett sokat ártott, könnyelméjü, változó eszű, sem az igazgatáshoz, sem az uralkodáshoz nem értett fejedelem. Alig, hogy megkoronáztatott, helyette mindjárt nője Gertrud, Tyrolból, a' Meráni Herczeg' leánya, egy nagyravágyó, parancsolni szerető, azt, a' mit egyszer magában feltett, makacs megátalkodottsággal követő, átaljában bátrabb, mint okosabb asszony, vevé által a' kormány' gyeplüit, 's mig élt, férjének, az oly nyughatatlanul várt, 's végre hosszas törekvés után elért királyságból nem sokkal hagyott többet a' csupa névnél. Gertrudnak semmi annyira szívén nem feküdt, mint külföldi atyjafiait jövedelmes fő hívatalokra emelni, részint természeti vonszódásból. részint, hogy hatalmát, az Ország' dolgaiba befolyását ezzel is nevelje, biztosítsa. De épen ezzel sietteté uralkodása' sőt élete' végét is. Különösen botránkoztató vólt, mit egyik testvérjével, Bertholddal cselekedett. Ezt elébb Kalocsai Érsekké (1206), mikor még

ezen hivatalhoz megkívántató sem kora, sem tudománya nem vólt, 's ugyan azért a' Pápától soká meg sem erősíttetett; majd Horvát- és Dalmatországi Bánná (1209); utóbb (1212) még Erdélyi Vajdává, és Bácsi Fő-Ispánynyá is téteti. Nevelte a' botránkozást a' fennhéjazó fiatal királyi kedvencznek kevély, goromba magaviselete, az Esztergomi Érsekkel az elsőség felett szakadatlan, keserű vetélkedése. Ebből közönséges lett az ingerültség, közönséges a' megunt asszonyi járom' kivetésének kívánsága, 's ennek következése titkos öszveesküvés a' nagyok közt, melynek czélja vólt a' királynét 's társait kióltani, a' királyt letenni, 's a' szerencsétlen Geisának, III. Béla' öccsének Konstánczinápolyban tartózkodó fijait hívni be 's helyheztetni a' királyi székbe. Az öszveesküvés idejében kitudatván, 's meggátoltatván, ez a' királynét 's felekezetét nem hogy vigyázóbbá, sőt bátrabbá, de ugyan ez az elégületlen részt is jóval elkeseredettebbé, elhatárzottabbá tevé. Történt azomban, hogy a' Halicsiak, már egyébiránt is függésben III. Béla ólta, a' Magyar koronától, belefáradva a' belföldi fejedelmek alatt, irigység-, tor'salkodás-, függetlenség-szülte örökös belső háborúságokba, András' 2-dik fiját, Kálmánt, választották királyuknak. András maga kiséri el 5 éves kis fiját 1213-ban, hogy azt megkoronáztassa. Távollétét elhatározák hasznukra fordítani az

őszveesküdtek; 's először is a' Kalocsai Érseket támadják meg, de ez, jókor észrevévén, futással elkerüli a' veszedelmet. A' kezdet nem sikerülése, mint szokott lenni, kétkedést, haladást okozott; 's talán már egészen is elhaladt vólna a' nagyobb, a' királyné ellen czélba vett bosszú, ha a' hamu alatt lappangó közönséges gyűlölséget egyen esett hallatlan méltatlanság egyszerre lángra nem fújta vólna. A' Királynénak épen akkor nála mulató, ifjabb testvérjei' egyike az udvarban mindennapos ifjú Nádorné — Magyarország' akkori legszebb asszonya — iránt vétkes szerelemre gerjed. Esdeklési meghallgattatást nem találván, ez éleszti inkább, mint csilapítja a' felgerjedt buja lángokat; 's az egyaránt esztelen és erkölcstelen királyfi eltökéli magában, akármibe kerüljön, diadalmaskodni a' tiszta erkölcsön, 's kielégítni istentelen kívánságát. Ily erős eltökélés mellett, talán a' Királynénak magának is tudtával és egyetértésével, épen ennek szobájában, egyedül, segéd és védelem nélkül meglepetve, martalékja lőn az ártatlanság a' bűnnek. A' meggyaláztatott, menyjét vesztett asszony, miután férjét (kinek közönségesen *Bánk Bán*, vagy Banko Bán neve) a' borzasztó tettről értesíté: ez bosszut és halált esküvén az asszonyi erény', 's házassági örömei gyilkosira, az öszveesküdtekhez áll; meghatározzák a' királyné' megölését; szándékjokat közlik

az Esztergomi Érsekkel is, 's ennek a' régi jóslók' — oraculomok — módjaként rejtvényesen adott feleletét 1) úgy magyarázván, mint czéljok hozá magával: bosszúra vagy halálra elszánt lélekkel reárohannak a' királyi palotára; 's ott némelyek szerént maga a' Nádor saját kezeivel, mások szerént társai, kik közt Bihari Gróf vagy Fő-Ispány *Péter*, a' királynét felkonczolják; a' királyi szülötteket mindazáltal ily dühökben is megkímélik, 's kiket kímélni nem szándékozának, gyűlölségök' 's dühöségök' többi tárgyai, a' királyné' útált faja, hamar futással menekednek, köztök a' közönségesen gyűlölt Berthold, még e' sietségében sem felejtkezve meg a' rablásról, 's vivé magával azon két ezer márk értékü ezüstöt aranyat 's drágaságokat, 2) melyeket Gertrud gyermekei' számára gyüjtögetvén, az ő (Berthold) tudtával egy Fejérvári polgár' házánál tartogatott. Mely elrabolt kincset azután sokat követelt rajta András, a' Pápához is folyamodván iránta, de siker nélkül.

---

1) Reginam occidere nolite, timere bonum est; si omnes consentiunt, ego non, contradico: de ugyanezeket igy is lehete venni: Reginam occidere, nolite timere; bonum est; si omnes consentiunt, ego non contradico.

2) 1 Márk ezüst ér 24 forintot, egy márk arany 80 aranyat; de ha csak, mint közönségesen számíttatik, 4 forintot teszünk is egy (nehéz.) márkra, 's 72 forintot egy márk aranyra: mely nagy summa ez abban az időben, a' mikor Amerika' kincse még felfedetlen, a' pénz szük, 's a' legszebb ökör egy pár forinton megszerezhető vólt.

A' Királyné' megöléséért hívei, a' mint az első ijedtségből magokhoz jöttek, legközelebbi éjszakán több öszveesküdteknek, köztök a' Bihari Fő-Ispánynak, megölésével állottak bosszút: csak az öszveesküvés' fejinek, a' hatalmas és tetemesen megbántott Bank Bánnak nem lett sem általok, sem a' Halicsból nem sokára azután haza jött királytól, semmi bántódása. A' királyt ezen kímélésre az is nagyon hajlandóvá tehette, hogy már ekkor a' szent főldre készült; hová (házasságra lépvén előbb (1215) az Auxerre-i (Antissiodorum Burgundiában) Gróf, később vele (Andrással) a' Konstanczinápolyi Császárság felett vetélkedett, 's ezt a' Pápa' pártfogásával csakugyan elért, de igen szerencsétlen véget ért *Péter'* leányával *Jolantával*) el is ment 1217-ben, 10,000 Magyar lovas, és sok mindenféle idegen sereg' kíséretiben, útját Tót, Horvát, Dalmatországokon keresztül a' Hadriai tengernek, Cyprusnak, *Acco*nak (*Acre* vagy *Ptolemais*) véve. Itt seregeit a' szárazra kiszállítván, egyesűlve a' Cyprusi és Jeru'sálemi királyokkal, megindult a' Jordánon tul fekvő Saracenok ellen, kiket midőn, szakadatlan hátráltokban, derék ütközetre bírni sehogy nem tudna, megmosódván seregestül együtt Jordán' szent vizében, Capernaumon által Acréba visszatért. Miután a' 'sákmányt, mit útközben szerzettek, magok közt elosztották, újra kiindúltak

az egyesült seregek az ellenségnek Acretől mintegy 5 órányira eső, igen erős, 's azon vidéket örökös nyughatatlanságban tartó *Tábor-hegyi* vára ellen. A' mely oldalon András' Magyarjai 's Austriai herczeg Leopold harczoltak, a' várból kiütött ellenség nagy veszteséggel visszatolatott, 's már szinte bizonyosnak tartá András az erősség' megvételét, midőn a' több Keresztes seregek' irígység vagy árúlás szülte hirtelen visszavonúlásával, a' győztes magyarság is magát visszavonni, 's a' vár' ostromával felhagyni kénteleníttetett. Igy e' szándék sem sikerülvén, hogy a' gyalázatot lemossák, a' Phoeniciai Musulmanok ellen tettek Keresztteseink ujabb próbát: Itt a' szorosakat elfoglalt Arabsokon és Törökökön kivül, egésségöknek igen ártalmas, szokatlan dérrel 's irtóztató égi háborúval harczban, még szerencsétlenebbül jártak, 's alig hitték, hogy Acreba visszajöhessenek. Ragály, éhség ott sem szűnvén meg őket üldözni, hadi tanácsot tartanak, 's seregeiknek a' tartomány' különböző részeiben szétosztását határozzák. András, hogy a' megunt gyalázatos csoporttól szabaduljon, a' legtávolabb eső Tripolist választá, hol valamely beadott mérges ital' következésében szinte meghalt. Mihelyt felgyógyult, hallva kivált a' Serviai és Magyarországi zürzavarok' hírét, kijelenté megváltozhatatlan akaratját hazájába visszatérni. Melyért, ámbár

a' Jeru'sálemi Patriarcha által, minden vele haza készülőkkel együtt, átok alá vettetett: azzal ő, Magyar Püspökjei' bátorítására, semmit nem gondolva, Syrián, Kis-Á'sián, Görög- és Bolgárországon keresztül, sok erekjékkel megrakodva, csakugyan hazajött 1218-ban, 's ezen sz. főldi útjától lett a' *Jeru'sálemi András* neve.

E' szerént az egész háború sikeretlen-, a' magyar név' becsűletére mindazáltal igy is kedvező hatásu vólt. Legjobban megítélhetni ezt abból, hogy András' barátságát, szövetségét vetekedve keresték a' Keleti Görög Fejedelmek. Igy először is az Armeniai Király, Leo, követeket küldvén hozzá Antiochiába, leányát 's vele országát ajánlá András' 3-dik fijának, ugyancsak Andrásnak. Azután, hogy Bithiniába ért, Theodorus Lascaris, kit a' Görögök, a' Konstanczinápolyi Császárságnak a' Nyúgoti Keresztesek által (1204) lett elrontatása után, Nicaeában Császárnak kiáltottak, hasonló tisztességben részeltette őtet, leányát Máriát, András' első szülöttjének, Bélának adván feleségűl, ki azonnal, rendeltetéséhez illő nevelés végett, el is hozatott Magyarországra, a' Császárnak nem kevés örömére, ki ezen szövetségben reménylte egyik legerősb gyámolát feltalálni Császári székének, úgy a' Nyúgoti Keresztyének, mint a' Saracenok ellen. Végre Bolgárországon keresztül útaztában, az odavaló Király Asan vagy Assán csaknem erővel

csikarta ki tőle, hogy legnagyobbik leányát Máriát nőül vehesse; mít hogy könnyebben megnyerhessen, azt is kész vólt megígérni, hogy semmit egyébiránt a' Görög Egyház' hitén és rendtartásin nem változtatva, a' Római Pápát Krísztus' Helytartójának fogja ismerni. Nevezetes az is, mi, midőn Bithinia felé útban vólt, történt vele, t. i. hogy az Iconiumi Sultan fényes követség által idvezletét, 's azon maga elhatározását jelenté, hogy ő, ha a' Király' leányai vagy rokonai közzül egyet feleségül nyerénd, keresztyénné lesz. András, a' Pápa' híre nélkül semmibe ereszkedni nem mervén, szántszándékkal igen határozatlanul felelt, 's igy a' dologból semmi sem lett.

De ezen bár mennyi dicsősséget igen drágán vásárolta meg András. Mert nem említve azon vitézek' több ezerre telő számát, kik éltöket a' sz. főldön veszték: az ezen hadra pazarlott sok kőltséggel, azonkivül hogy országát kimerítette, oly temérdek adósságba verte magát, hogy azt egész életében, népének nagy sanyargatásával sem győzte lefizetni. Mindennél több vólt pedig az, hogy — mi a' fejedelmek' hosszas távollététől elmaradni soha nem szokott — országa, mint annyi sok más országok, e' szent düh származtatta háborúk alatt, míg oda járt, szinte vég romlásra jutott. A' kincstár kipusztítva; a' szegényebb néposztály a' tehetősebbek által mindenéből kifosztva; min-

den törvény, jog megtapodva; minden rend felforgatva; mi több, az ifjú Király Béla, kire vólt időközleg az ország' igazgatása bízva, a' büntetéstől rettegett hatalmaskodó nagyok, papok által, szántszándékkal atyja ellen támasztva, ezzel a' bűn, gonoszság mintegy nyilván felhatalmazva, jogosítva; egyszóval, az egész Ország fenekestül felfordulva vólt. Más felől Kálmán, a' Novgorodi Orosz fejedelem Mstislav által koronájától megfosztva, Halics elvesztve. Úgy hogy András, haza jöttivel, azt sem tudta, mihez fogjon, az elvesztettet próbálja-e visszavenni? vagy a' veszőfélen lévőt oltalmazni? Egyikhez úgy, mint a' másikhoz pénz kívántatott-, e' mellett adósságit is, melyekért naponként erősebben sürgettetett, fizetni kellett- vólna. Ily kínos helyzetben, csak magán ideig óráig segíthessen, a' jövendővel 's azzal, szabados-e, illő-e, mit cselekszik, nem sokat gondolva, némely, a' köz romlásból magoknak hasznot hajtani kész, hűtlen tanácsosok' indításából a' királyi várakat, korona jószágokat, részint örök árron el- részint haszonbérbe-adva, egymás után elvesztegeti; népét törvénytelen, szokatlan terhes adóval sanyargatja; rosz pénzt veret, 's annak, értékén feljül, erőltetett becset szab. Az ekként, nagy ügygyel bajjal öszveszerzett pénzen sereget gyüjtvén, Halicsot következő (1219) esztendőben visszaveszi, de másikban ismét elveszti, se-

rege részint levágattatván, részint fogságra jutván, még pedig Kálmánnal és feleségével együtt. Kiket hogy kiszabadíthasson András, kéntelen vólt, Kálmán' jogát feláldozva, Halicsnak legkisebb fijára Andrásra szállíttatásában oly móddal megegyezni, hogy ez Mstislav' leányát feleségül veszi, 's mig az megtörténhetnék, Mstislav igazgatja a' tartományt. Ezen egyességet, mint kénszerítettet, azután a' Pápával megsemmisíttette ugyan András; de Halics sem egyik, sem másik fijáé nem, hanem, az Orosz menyasszony meghalván, Mstislavé lett. Andrásnak, vólt birtoka jelentésére, 's jogának jövendőre fenntartására, csupán neve maradván meg, több királyi czimjei közt, a' *Galliciai és Lodomeriai Királyságnak*.

Azonközben András, szorultsága mind nevekedvén, többről többre vetemedett. Imre király' özvegyének, 's akkor II. Fridrik Császár' hitvesének Constantiának törvényes úton szerzett, 30,000 márkra menő, magános vagyonát erővel lefoglalja, 's visszaadását, a' Császárné' pártjára kelt Pápa ellenére is, addig húzza halasztja, hogy a' per' folyta alatt a' Császárné meghal, 's akkor, mintha ezzel a' ragadomány ragadomány lenni megszünt vólna, még csak kötelesnek sem tartja magát többé a' megtérítésre. De hátra vólt még a' legbotránkoztatóbb. Miután népe' szeretetétől, melyet, ha birt vólna is, lehetetlen lett vólna ily önké-

nyes tettei által el nem vesztenie, semmit többé nem várhatott, a' nyomást tartva még olyan egyedüli eszköznek, melylyel legfőbb fokra hágott szükségében magán talán segíthet, a' nyomás legtalálósabb, legkitanultabb mestereinek pedig a' Persiából szakadt, 's Muhamed' vallását követő Ismaelita vagy Saracen kereskedőket és 'Sidókat: ezeket teszi a' sóaknák', érczbányák', vámok', harminczadok', 's a' még el nem vesztegetett korona-jószágok', királyi minden jövedelmek' igazgatóivá, 's igy, mondhatni, az egész hazán úrrá. Kik, hogy a' Király' bizodalmának is megfeleljenek, magok, természettel velek született, vagyon-szomját is kielégítsék, megkettőztetett buzgósággal 's hallatlan szemtelenséggel űzvén szokott mesterségöket, rövid időn az egész hazát lázadásba hozták. A' panasz egymást érte ellenök, de, minthogy a' szorult Királynál mindenkor kész pártolásra találtak: minden újabb panasz csak újabb győzedelemre 's büntetetlenségökről meggyőződésre való alkalom vólt reájok nézve. Igy neki bátorodva, már nem tarták elégnek, csak vagyonán, csak földi javain dúlni a' földnépének, mi közben gyakran, a' köz-szükség' fedezése' szine alatt, az Egyházak' kincseit sem kimélék; hanem undok ágyas házaikat keresztyén leányokkal tölték meg, 's seregestől téríték a' megfélemlett vagy pénzen megnyert családokat magok' hitére Muhamed' és Mózes' min-

denteheti követői. Midőn végre e' gyalázatos és botránkoztató forrás is apadni kezdett, a' Király, szükségei' kielégítése' újabb eszközeiről gondolkozni kénteleníttetvén, a' távollétében elidegenített korona-jószágok' birtokosit fogta perbe. Ezek óltalmat Bélánál kerestek, ki azonkivül hogy az egyszer megszokott királyi hatalmat nem örömest bocsátotta ki kezei közzül, igen fel vólt ingerülve szeretett hitvesének, a' feljebb említett, 's már meg is koronázott *Máriának* tőle, atyja' parancsára, erőszakosan lett elválasztatásán, 's üldöztetésén csak azért, hogy az, a' neki igért jegypénz', és jövedelmek' megcsonkíttatását nehezen szenvedte, 's talán mivel szerencsétlensége vólt András' 2-dik feleségétől Jolantától, épen mivel országszerte mindenektől kedveltetett, gyűlöltetnie. Most András nem csak mint Király, hanem mint atya is, igen szomorú napokat ért; mert fija nem csak ellene, hanem ellenfeleinek feje, ezektől nyilván Királynak ösmérve, királyi czímmel és tisztelettel illetve, 's igy maga a' hütlenség, engedetlenség, hűség' és kötelesség' színébe öltöztetve valának. Hiába emelte fel szavát a' Pápa, tudósíttatva a' Püspökök által, e' hallatlan zürzavarok ellen, hiába szórta menyköveit azoknak szerzőire; hiába keménykedett a' Király, most törvény' útján, majd kiküldött gyilkosok és gyújtogatók által űzve bosszúját ellenségein.

Ily körülmények közt, hogy a' vég veszélyt fejéről 's országától elfordítsa, minthogy a' gonosz' eredete a' részint hijános, részint megavult, elhagyott igazgatás-formában látszott fenekleni, általános igazítás, 's a' rosszak' gyökeres orvoslása végett, hívei' hosszas unszolására 1222-ben ország-gyűlést tartván: itt mind két Királynak, és az Ország' Rendeinek köz megegyezésével hozatott ama híres, a' rajta lévő arany függő pecséttől *Aranyfüggő-Levél* — *Bulla Aurea* — név alatt esmeretes, 's 31 czikkelyből álló törvény, melyen alapul főképen, mind a' mai napig, a' Magyar nemesi szabadság, 's melylyel érdemelte András, a' „*Magyar szabadság' védő* — *Assertor libertatis Hungaricae* — nevet. Alapul ebben is Szent István' rendeleti vétettek; elébb is tehát minden tőle engedett szabadságok, kiváltságok helyreállíttatván, megerősítetvén, úgy hozattak ezeknek nyomain a' következő nevezetesebb határozatok, melyek szerént a' *nemes ember* 1) *Semmi vétségéért törvényes idéztetés és kihallgattatás nélkül sem el nem fogattathatik, sem meg nem büntettethetik.* 2) *Ment örökre minden vagyonaival együtt minden adótól, mindennémü szállásolástól.* 3) *Maga költségén katonáskodni csak az ország' határán belül, azon kivül, épen mint a' megyei katonaság, csak királyi 'sóldon tartozik.* Ezeken kivül határozatba ment: hogy egész megyék, országos hivatalok senkinek

örökség szerént ne adassanak, de a' mit valaki érdemmel nyert, soha tőle el ne vétessék; a' mag nélkül meghalt nemesnek, csak, ha sem vég rendelete, sem atyafiai nincsenek, száljanak javai a' Királyra; idegenek az ország' megegyezése nélkül hívatalokra ne emeltessenek; birtokok az országon kivűl lakóknak ne adattassanak, ha adattak, ár megtérítés mellett, tőlök hazabeliek által visszavétethessenek; *Kamarai, Bányászi, Só és Adószedő Tisztviselők csak Nemesek lehetnek, Ismaëliták és 'Sidók épen nem.* Végre a' Király még annak törvénybe iktatásában is kéntelenittetett megegyezni: hogy, *ha ezen rendelkezést maga vagy utódjai közzül valaki megrontaná: a' Püspökök, Ország' Nagyjai és Nemesek, hütlenség vétke nélkül, akármely időben, közönségesen, vagy egyenként, bátran ellenszegűlhessenek és ellent mondhassanak.* Mely, minden józan igazgatási elvekkel, 's a' társasági függéssel egyenesen öszveütköző határozatát a' Rendeknek, csak egy oly maga kényét követő, sem törvényre, sem okosságra nem ügyelő királynak, mint András vólt, magaviselete, és a' mellőzhetetlen szükség menthetik némiképen.

Ez a' törvény, mely a' Magyar Aristocratiának a' királyi hatalmon nyert első elhatározó győzedelme, 's melyre, mint a' nemzeti (nemesi) szabadság' Palladiumára Királyainkat koronáztatásukkor megesketni több századoktól

fogva ma is fennálló szokás 3), hét párban leíratván, egy tétetett a' Pápa', másik a' Király', harmadik az Esztergomi Érsek', negyedik a' Kalocsai Káptalan', ötödik a' Jeru'sálemi Szent János' Vitézei' (későbben Rhodusi, majd Máltai Vitézek'), hatodik a' Templariusok' 4), hetedik a' Nádor' levéltárába: hogy, „*ez utólsó különösen mindenkor szeme előtt tartván ezen oklevelet, sem maga az abban megirttaktól soha el ne térjen, sem a' Királyt vagy Nemességet, vagy másokat eltérni ne engedjen.*

Ezen nem egy tekintetben hijános ország-törvénybe azon határozat is (Art. 18.) bele menvén: *hogy minden Nemesnek szabad légyen a' Király' engedelmével fijához Bélához (a' nagyobbtól a' kissebbhez) folyamodni, birtokának veszedelmeztetése nélkül; 's hogy a' kit egyszer az ifjú Király megitél, vagy perébe belé ereszkedett, annak dolgába többé szóllója az öreg Királynak ne lehessen; ugyanez megforditva Bélára is értetvén:* ezen határozat maga újabb, sokkal veszedelmesebb zűrzavarokra, visszálkodásokra nyújtott alkalmat. Mert a' különben is

---

3) Mikor kezdődött, nem bizonyos. Hogy Nagy Lajos még koronáztatásakor reá meg nem eskettetett, nyilván látszik Decr. §. 4. De hogy Verbőczi előtt, és igy legalább is a' XV-dik Század' utólsó felében már meg vólt, az is világos. P. II. Tit. 14. §. 12.

4) Más értelmet nem tulajdoníthatni helyesen a' *Hospitale* és *Templum* szavaknak: tudva lévén, hogy mind a' *Hospitalariusok*', mind a' *Templariusok*' Rende Magyarországon már akkor igen nagy tekintetben állott.

nem nagy tekintetü, 's bár még csak 47 esztendős, igen határozatlan, munkakerülő Andrásnak, az ifjú 17 éves, igen munkás, lelkes Béla mellett, természettel nagyon leszállította becsületét, Mit amaz nem szenvedhetvén, fiját ismét üldözőbe vette, azon újabb oka is lévén a' reá neheztelésre, hogy az, feleségét Máriát, kit atyja tőle erővel elválasztott vólt, a' Pápa' jóváhagyásával, szinte győzedelmi pompával házába visszavitte. Ezen András nem várt tűzbe jött; minek kirontásától féltiben Béla, feleségével 's meghittjeivel Austriába szalad 1223-ban. A' Pápa, mint előre várni lehete, pártját fogja, 's nem csak a' Magyarországi Püspököket, hanem a' szomszéd Cseh Királyt is, és Austriai Herczeg Leopoldot felszóllítja az üldözött királyfi' védelmére. Ezt látva András, kéntelenségből inkább, mint szívből, fijával megbékél, 's elébb, hogy hozzá közel ne essék, Dalmat- és Horvátországoknak, majd ezeket kisseb fijának Kálmánnak engedvén, Erdélynek és a' Tisza' bal partjáig eső Magyarországnak kormányát bízza reá: hihetően, mivel a' Moldvai Kunok, hogy az őket háborgató Mongolok ellen legyen mihez támaszkodniok, magokat ez időben Magyar felsőség alá adván, itt vólt az erővel, tűzzel teli királyfira legnagyobb szükség, 's talán azért is, mivel ezen a' részen vévén különösen űzőbe az elidegenített korona-jószágok' birtokosit, fiját akarta inkább, mint

magát, a' károsultak' 's veszélyben forgók' gyűlölségének 's bosszújának kitenni. De ezek egyik úgy mint másik ellen bosszút forralva, öszveesküvének (1229) mind kettőt megölni, 's az országot magok közt felosztani. Az előleges osztályon meg nem egyezhetvén, később II. Fridrik Császárt határozák a' királyi székbe ültetni: de követjök az útban elfogattatván, szándékjok világosságra jött. Azomban, épen mivel sokan és hatalmasok vóltak, érdemök szerint bánni velek András nem mervén, megérte azzal, hogy nehányat közzűlök számůzött, másoknak birtokit fogadott gyújtogatók által feldúlatta. Ezen közben az Ismaëlitákat is és 'Sidókat ismét pólczra ülteté, ezekre bízván újonnan minden Kamarai, Bányászi, Só és Adószedő tisztségeket, az egy Kamarai elnökséget kivéve, melyet Keresztyénnek ugyan, 's Magyar nemesnek, egy *Sámuel* nevűnek adott, de ki minden körülmetélteknél gonoszabb, és ezekkel, 's pártolójokkal *Dienes* Nádorral szövetségben vólt. Most újra még szenvedhetetlenebb húzavonát, erőszakoskodást követtek el ezen keresztyén és nem keresztyén 'Sidók, mint elébb; az arany Bulla erejéből kivetkeztetve, megtaposva, az ország végső szétbomlás' veszedelmében vólt. A' Király tehát kénteleníttetett újonnan ország-gyűlést tartani 1231-ben, az Arany Bullát részint megerősíteni, részint pótolni, világositni, a' többek közt külö-

nösen megígérni: *hogy Ismaëliták, 'Sidók semmi hivatalba nem tételnek; a' vétkeseknek találtak ellen gyűjtögatók nem küldetnek; a' rangjokat, jószágaikat törvénytelenül elvesztettek azokba visszaállíttatnak.* Nevezetes, hogy az *ellentállást* jogosító záradék ezen új törvényből 5) kimaradt; hanem a' helyett, András és Béla, mind ketten esküvel kötelezvén magokat annak szentül megtartására, azon esetre, ha azt megrontanák, az Esztergomi Érseket hatalmazták meg, hogy rájok átkot mondhasson.

De hogy András csak időt akart nyerni, valósággal pedig szándékában sem vólt szavát, esküjét megtartani, megmutatta azzal, hogy sem *Dienest*, sem környülmetélkedett társait helyeikről el nem mozdította; mi által azokat természettel még sokkal szemtelenebbekké, vakmerőbbekké tette. Így történt, hogy az Esztergomi Érsek, a' Pápa' engedelmével, miután több ízbeli intései, fenyegetődzései sikeretlenek vóltak, az egész Országot átok (*interdictum*) alá vetette (1232), szorosan megtiltván az egész hazában nem csak a' közönséges Isteni-tiszteletet,

5) Ez az oklevél megvan eredetiben a' Pápa' Levéltárában, melyből kiadta 1790-ben Kovachich: Vestig. Comitior. p. 98. végin (p. 122.) nyilván mondatik: Datum anno ab incarnatione Domini millesimo ducentesimo *trigesimo primo*; de utána mindjárt ez van: regni nostri *vigesimo nono*, mely 1205-től számlálva András' uralkodását, 1234-re mutat. A' kettőt megegyeztetni nem lehetvén, mi a' közönségesebb értelem szerént 1231 mellett maradtunk.

harangozást, templomba járást, hanem a' kisdedek' keresztelésén, a' haldoklók' gyóntatásán, úrvacsorában 's utólsó kenetben részeltetésen kivül, minden szentségek' kiszolgáltatását is. A' Királyt magát megkímélte ugyan, de hűtlen tanácsosit egyenesen megátkozta, ezek közt név szerint a' Nádort, több gonosz tettei közt nyilván említvén, hogy Papokat, azonkivül hogy jószágaiktól megfosztott, meg is botoztatott, vagy maga megpofozott. Az Érsek' bátorságán megdöbbenve, 's népe' nagy elkeseredését látva András, háromszor küldötte fiját Bélát az Érsekhez, hogy átka' visszavételére birhassa. Midőn hajthatatlannak látta, magához a' Pápához fordult. Kitől két követet (legatus) nyervén a' közte és Papi rend közt fenn forgó visszálkodások' eligazítására: ezekkel 's az ország' nagyjaival és Bélával egyetértőleg (1233) újabb oklevelet adott ki (Kovachich supplem. in vestig. Comitior. Tom. I. p. 10.) melyben a' többek közt: *a' Keresztyének és Körnỳülmetélkedettek közti házasságok felbontatni; a' Papság egyedül a' birtok feletti kérdéseket véve ki, világi biróság alól* (mely alá a' megharagudott *Dienes* Nádor által vettetett vólt) *felmentetni; a' házassági perek* (melyeket ugyancsak a' Nádor, hogy az Ismaëlitákon és 'Sidókon könnyítsen, világi Birák elibe adott) *a' Papoknak visszaadatni* rendeltettek. E' két utólsó a' Papságnak kedvező pontot meg is tar-

totta a' Király; minden egyéb, újabban adott királyi szava' 's esküje' ellenére is, a' régi lábon, Dienes a' kormányon, az Ország zürzavarban maradt, egész haláláig, mely szerencséjére az országnak nem sokára azután elkövetkezett 1235-ben, miután halála előtt kevés hónappal harmadik házasságra lépett Estei Áldrovandi Márkgróf' leányával, Beatrixxal, ki, férje' halálával terhesen maradván, szülte Istvánt, ki maga nem, de fija (III.) András, mint alább meglátjuk, a' királyi székbe jutánd.

XVII. FEJEZET.

IV. Béla. 1235—1270.

IV. BÉLA 18 esztendeig látta atyja' oldala mellett, miként vetkeztethet ki valakit, mind a' mellett, hogy korona fején, királyi pálcza kezében, character- és lélek gyengeség, határozatlanság, habozás és munkakerülés, királyi méltóságából. E' méltatlanság' 's ön ereje' érzetében, ő elhatározá magát király lenni, 's hogy ezt megérdemelhesse, épen ellenkezőt tenni, mint atyja tett vólt, semmi bajtól, fáradtságtól nem irtódzni. Első gondja vólt, bár még 1217-ben megkoronáztatott, 's azólta folyvást nem csak a' királyi czímnek, hanem a' hatalomnak is többet vagy kevesebbet részese vólt, magát megkoronáztatni, hihetően, hogy a' pártokra szakadt országban annyival kevésbé lehessen egyiknek vagy másiknak ürügye

törvényes hatósága ellen kifogni. Koronáztatása' ünnepén testvérjével Kálmánnal vitette maga előtt a' hatalom' czímerét, az ország' kardját; 's a' Halicsi fejedelemmel, Romanovitsch Dániellel — kit Mstislav' halála után András segített azon pólczra — vezettette, mint a' Magyar korona' alattvalójával (vasallus) királyi ménjét. Ezen előjeleket majd tettek követék, melyek nyilván hirdeték a' leendő Királyt. Atyja' hűtlen tanácsosit, az Ország' romlásának, az atya és fiú közötti keserü örökös veszekedésnek okait, perbe fogván, némelyeket számüzött, másokat örökös fogságra vettetett, vagy meg is öletett. Dienest pedig, a' Nádort, mint a' gonosz' fejét, hogy élő példája lenne királyi kemény igazságának, 's rettentője az istenteleneknek valahol megforduland, szeme' világától fosztatta meg. Azután, hogy az atyja alatt igen alászállott királyi tekintetet emelje, tudva a' külső jeleknek, kivált miveletlen népben, a' sokaságra hatását, és semmit, a' mi erre valamit tehetne, kicsinységnek, megvetendőnek nem tartván, azt rendelte, senki az ország' nagyjai közzül, a' legfőbb hívatalbelieket 1), Érsekeket és Püspököket kivéve, a' Király' jelenlétében leülni ne merészeljen; 's ennek következésében székeiket, melyeket azok,

1) Roger. Miser. Carm. C. IV. exceptis suis *Principibus*, Archiepiscopis et Episcopis. Palma (Notit. Rer. Hung. P. I. p. 661.) az elsőn a' királyi vérből való Herczegeket érti.

mint Otto Frisingensis után feljebb megjegyzénk (lásd XII. Fej. Jegyz.), magokkal szokták hordani a' királyi Tanácsba, mind megégettette. Következett a' 'Sidóknak és Ismaëlitáknak a' királyi jövedelmek' igazgatásától elmozdíttatása; a' korona jószágoknak, valami nem igaz úton módon került magánosok' kezire, valamit vak kedvezés, kedveskedés ajándékoztatott el, ha mindjárt szent végekre is, Eldődeivel, visszafoglalása. Mit bár, a' királyi önkény' kizárása', 's ennek még csak gyanújának is elhárítása' tekintetiből, törvény' útján, megyénként e' végre kirendelt bírák által vitetett véghez: még sem kerülhette el igen sokaknak neheztelését, kik kárt vallván e' viszszafoglalás által, a' dolgot, mint szokott lenni, csak a' magok' haszna', nem az igazság', és közjó' szempontjából tekinték. 'S főképen ennek következése lett, hogy sokan mindjárt a' következő esztendőben (1236) Austriai Herczeg Fridriket kínálták meg titkon a' királysággal. De Béla az öszveesküvést idejében kitudván, Fridriket, ki kapva ezen alkalmon 30,000 emberrel bejött az országba, készen várta, 's nem csak nagy veszteséggel visszaverte, hanem Bécsig űzvén, 's tartományait elpusztítván, békességet kérni, 's hogy azt megnyerhesse, nagy summa pénzt fizetni kénszerítette. Az ellenségen nyert győzedelemnél nagyobb vólt az, mellyet magán vett, az öszveesküdteknek, mind-

nyájoknak, nagylelküen megbocsátván. Ezzel midőn némikép már megengesztelődni látszottak az elidegenedett indulatok, csak hamar újabb botránkozás' kövei lettek a' Kunok. A' dolog így történt:

A' Mongolok (Mogol, Mungal) miután a' híres *Dschingiz-Chan* (legnagyobb, legfőbb Chan) alatt (1206—1227) az Altai hegyháttól kezdve, déli és nyúgoti Á'sia' nagy részén kiterjesztették birodalmukat: Dschingiz-Chan' fija *Oktai* alatt egész erővel, a' már addig is háborgatott Europára, nevezetesen az Orosz Nagy Herczegek' birtokira, ezek' meghódoltatása után pedig az *Uzokra* vagy *Kumanokra* vagy *Kunokra* rohantak, kiknek országa (*Kis* vagy *Fekete* és *Nagy* vagy *Fehér Kumania*) a' Dunától és a' Pruth', Maros' és Olt' eredetétől szinte az Ural v. Jaik vizéig nyúlt. E' roppant kiterjedésü tartománynak fő parancsnoka akkor időben, *Kuthen*, a' mai Moldvában, hol birodalma' széke vólt, megtámadtatván *Batu*-Chántól, Octai' testvérje' fijától, kétszer ezt visszaverte; harmadszor maga tökéletesen meggyőzettetvén, miután darabig a' Moldvai hegyek közt lappangott, mintegy 40,000 családdal, sok kincscsel és marhával Magyarországba kéredzett, örökös hűségre, és a' keresztyén hit' bévételére kötelezvén magát, ha övéivel együtt polgári jogot nyerénd. Béla ennyi bátor erős férfival szaporíthatni országát nem kissebb nyereségnek tekintvén, mint

dicsősségnek azt, hogy egy nála kevéssel azelőtt sokkal hatalmasabb fejedelemnek ura lehet: Kuthen' kérését, a' nélkül, hogy azt az ország' Rendeivel közlötte vólna, telyesíti. Jövetelét hallva, maga az ország' határáig nagy pompával elibe megy; megérkeztével (1239) különös szívességgel fogadja, 's Pestig vezetvén, magát ott, népét pedig a' körül belül eső királyi földeken telepíti meg. Ez elébb csak némi irígységet szült; az irígység majd gyűlölséggé vált, miután a' Kunok számos marháikkal a' nékik kimutatott helyeken szorosan férvén, Magyar szomszédjaiknak részint akarva, részint nem akarva is gyakran kárt és bosszúságot okoztak; ezenkivül régi vad erkölcseiket a' szelídebb keresztyén hit' felvételével egyszerre le nem vetkezhetvén, nem egy magyar szűzet tettek fajtalan indúlatjok' áldozatjává. Béla a' köz gyűlölséget tapasztalván, hogy ennek kirontását megelőzze, az ország' Rendeivel, 's a' Kunok' fejeivel tartott tanácskozás után, az új vendégeknek meghatározott, és szorosan kitűzött lakhelyet rendelt, a' Körös', Maros' és Temes' addig nagy részint lakatlan melyékét, melyből lett a' *Nagy Kunság*, így neveztetvén, minthogy akkori kiterjedésében nagyobb helyet fogott el, mint a' feljebb (lásd 10 Fej.) említett Kunok által megült Duna' és Tisza' közi (*Kis Kúnság*). Kuthen tovább is Pesten tartózkodott; a' több Kun fő

emberek pedig, hogy annál kevésbé lehessenek ártására a' Magyar népségnek, a' vármegyékre osztattak széljel. De a' két nép közötti idegenségnek így sem vétetett eleje, 's a' Király a' Magyaroknak sem nyerte meg, a' Kunoknak is elvesztette jó indúlatját; mert ezek fejeiknek tőlök lett külön szakasztatását, a' Magyarok az idegeneknek a' Királytól ezentúl is megkülönböztetve kegyeltetését forgaták csak szemök előtt.

Azonközben a' Mongolok (Tatárok) Kumániát (Oláhország, Moldva, Bessarabia, és Európai Tatárország), Orosz- és Lengyelországot, 's Silesiát feldúlván már, Magyarországhoz közelítettek, előttök jővén irtóztató pusztításaik', 's hallatlan kegyetlenségők' híre. Soha az Ország készületlenebb, egy hatalmas ellenség' elfogadására, nem vólt, mint épen most. Mert a' vári vagy megyei katonaság, *(Jobbagiones Castri)* a' Királyok' szakadatlan ajándékozgatása által, hitel felett megkevesedvén, sok vármegyében alig vólt ember, ki a' Fő-Ispány' zászlóját követné. Béres katonaság' tartását szinte lehetetlenné tevé a' kincstárnak András alatt telyes kiürűlése. E' mellett a' nemesség, Jeru'sálemi kalandja ólta semmi nagyobb harczban nem forogva, puha, csak maga' gyönyörűségét, hasznát vadászó; az egész nép Királyától elidegenedve, a' köz jó iránt meghidegülve; 's férfi, ki seregek' vezérléséhez, had' igaz-

gatásához értett vólna, csak egy sem vólt. A' Király ugyan semmit el nem múlasztott, hogy a' veszedelmet elfordítsa; az egész Nemességet fegyverre, *Fridrik* Austriai Herczeget azonfeljül segítségre fölszólította; maga az északi 's keleti részeket beútazta, az országba vezető szorosakat megvi'sgálta, a' gyengéknek találtakat megerősítette; a' Nádort Hédervári Dienest a' Máramarosi hegyszoroshoz rendelte, útát állni a' berontani akaró ellenségnek: de a' Nemesség lassan gyülekezik zászlója alá; a' Nádor' kisded serege, rövid, de nemes harcz után (12-dik Márt. 1241) útat engedni kéntelen, hólt testei' halmain, a' temérdek sokaságu ellenségnek; Fridrik csak igen kevesektől kísértetve jelen meg, úgy látszik, nem annyira Bélán segítni, mint a' közös ellenséggel, annak hadakozása' módjával ismérkedni, a' minthogy egyszeri, az ellenséges elócsapattal Pest alatt lett megpróbálkozása után, melyben ő vólt a' nyertes, honába visszatért, szövetségeseinek egyebet annál nem használva, hogy a' külömben is vad ellenséget még jobban felingerelte. Mindennél nagyobb veszedelem pedig az vólt, hogy sokan azon, bár alaptalan, hirt terjesztvén el, mintha a' Kunok titkos egyetértésben vólnának a' Mongolokkal, sőt hogy az Országba, két év előtt, lett békéredzésök is nem egyéb lett vólna előre kicsinált cselnél: a' mindég 's mindenütt könnyen izgatható, 's itt most

izgatás nélkül is ingerült, titkon már régen bosszút fóraló sokaság, kapva kapván ezen alkalmon, a' szerencsétlen Kuthenre rohan, 's az őtet szabaditni kívánó Király' rendelései' ellenére, övéivel együtt irgalmatlanúl felkonczolja.

A' Kunok, kik e' közben, a' Király' felhívására, öszvesen fegyverben, Pest felé épen útban, 's a' városhoz már nem messze vóltak, hallva Királyuk' borzasztó végét, rövid tanácskozás után visszafordúlnak. Honn bosszút esküve ellenségeik' fejére, romlást a' hűtlen házára, feleségeiket, gyermekeiket, ingó vagyonaikkal együtt, magokhoz veszik; azután lakhelyeiket felgyújtván, irtóztató öldöklések és pusztítások közt általkelnek a' Dunán, hogy a' vad Mongol, Tatár csoportokkal egyesülve, majdan vetélkedve dúljanak az ön fijaitól is elhagyott szerencsétlen Magyar hon' kebelén.

A' Király az alatt minden figyelmét arra fordította, hogy az ellenség a' Dunán által ne jöhessen. Végre nagy nehezen öszvegyűjtvén mintegy 100 ezer embert, jobbára a' legtermékenyebb, leggazdagabb vármegyékből került, henyélést, puhaságot megszokott, erőtlen, lelketlen sokaságot; noha maga, mi, úgy hisszük, jobb is lett vólna, úgy szándékozott, hogy Pest alatti erős táborából addig ki nem mozdúl, mig az ország' többi részeiből is seregei mind öszve nem gyülekeznek, 's akkor egyszersmind tá-

madja meg több felől a' Mongolokat: a' Kalocsai Érsek' sürgetésére, szinte pirongatására, elhatározá magát a' majd öt annyi számú, 's anynyi tartományok' feldúlása után, győzedelmében ittas ellenséggel 2) megmérkőzni. Előre tehát minden esetre feleségét, Máriát, gyermekeivel, féltőbb kincseivel Austriába szállítván, megindul hadaival. Mihelyt Batu Chán a' Király' jövetelét megértette, színlett félelemmel oda hátrál, hol megütközni magára nézve legjobbnak ítélte. Midőn a' Sajón, Borsod vármegyében, keresztülment, ő túl a' vízen egy sűrü erdőben, innen a' Magyarok táborba szállanak, 's most, minthogy a' Király nem akart, Batu lessz a' megtámadó. Első csapatjai, minthogy szándéka egy általszökött Orosz által elárultatott, készen váratva a' Magyarok' egy részétől, a' hídról nagy veszteséggel visszaverettek. De alig érték a' győzők táborukba, fennyen hírdetve győzedelmöket, midőn az ellenség, az éjszaka' setétségében, újra nagyobb erővel a' hídnak esvén, 's kevés számú őrzőit levágván, a' vízen szerencsésen általkelt, 's viradtakor már az egész Magyar tábor körülszárnyalva, 's egyszerre mindenfelől megtámadva látta magát a' Mongol seregektől. Késő estig tartott az ütközet, melyben a' mieink elei-

2) Csak maga Batu 450 ezer emberrel ütött be Magyarországra, azon kivül vólt a' más két, Erdélybe rontott csapat.

tölfogva nem a' győzedelemért, csak szabadúlásukért, utóbb osak az egy Királynak, magának szabadulhatásáért harczoltak, kit csakugyan álruhá', 's erős karjaik' óltalma alatt kiragadtak a' veszedelemből; de a' sereg' nagy részét megemésztette vagy a' harcz, vagy a' futás. Az utólsók közt vólt Kálmán is, a' Király' testvérje, ki ezen a' napon, rakva sebekkel, 's dicsősséggel, keresztül vágta ugyan magát, de rövid nap, Dalmatia felé vett útjában, sebei' következésében meghalt.

Egy része a' harcz-kímélte Magyaroknak Pestre, akkor nagy német városba vonulván, a' Mongolok elébb is ezt rohanással megveszik, mindent, valami benne élő vólt, kardra hánynak; azután az Erdélyt dúló csapatok is hozzájok érkezvén, ezekkel és a' Kunokkal egyesülve, rablás és pusztítás után látnak, 's kevés idő alatt egész Erdélyt és Magyarországot a' Duna' bal partjáig egy nagy temetővé és omladékká rombolják. Csak a' magos hegyek maradtak kímélve dúlongásaiktól; ide, az erdők' rengeteibe, a' hegyek' és kősziklák' üregeibe, vagy elhagyott vár-omladékokba vonult az elszakadt föld' népe.

Bételvén végre a' rablással, 's miután mindent elpusztítottak, már már szükséget kezdvén látni, 's jövendőre még nagyobbtól tartván e' rabló csoportok: hogy legyen legalább kikkel letakartatni, beszüreteltetni, ily ravasz-

ságot gondoltak ki a' széljelfutottak' vissza-csalására, 's a' távolabb vidékek' ne talán még el nem széledt lakói' othon tartóztatására. Megtalálván történetből a' hóltak' fosztogatása' közben az Al-Kanczellárnál a' királyi pecsétet, ezzel meghitelesített következő tartalmu leveleket 3) küldöztek a' Király' nevében, az egész országban szélyel: „Ne féljetek a' vad kutyák' dühösségétől, lakhelyeitekből ki ne mozduljatok; mert bár némi vigyázatlanság miá táborunkat, sátorinkat elhagytuk, Isten' segedelmével azokat visszaveszszük, egész erővel újra kezdvén a' harczot. Ti csak imádkozzatok, hogy a' könyörülő Isten engedje ellenségeink' fejeit általunk öszvekalapácsoltatni." Kevés napok alatt telve vóltak ismét a' faluk lakókkal; Mongolok, Tatárok, Kunok és Magyarok, magoktól választott Mongol Hadnagyok alatt, békével éltek egymás között, mig takarásnak, szüretnek vége lett. Ekkor mindenünnen férfiak, asszonyok, gyermekek, ajándékokkal, a' kerületbeli Mongol Fő-Bírák' eleibe parancsoltatván, az ajándékok tőlök elszedettek, magok mindenökből kifosztattak, többek' adására kénszeríttettek, kínoztattak, vagy megölettéttek, csak a' legerősebb férfiakat, legszebb asszonyokat kímélvén meg, hogy majd, azok saját véreikkel, rokonaikkal csatákban, mindenütt elöl

3) Lásd Rogerii Carmen Miserabile. C. XXXI.

harczolni kéntelenittetvén ellenök-, ezek a' bűn' és fertelem' ölében, kedveseik' 's honuk' gyilkosi' karjai között, végezzék ezer halálnál kínosabb, megbecstelenített életöket. De legfelsőbb fokra embertelenségök akkor hágott, midőn Á'siából vett azon hírre, hogy Oktai Nagy-Chánjok meghalt, vezéreik osztozni haza sietvén, magokat már külömben is kiszítt honunk' végkép elhagyására határozák az 1242-diki őszön. Seregestől hajták most el mint barmokat, együtt barmaikkal, a' lakosokat; a' mit magokkal nem vihettek, azt tűz vagy fegyver emésztette meg. Erdélynek, 's a' Kunok' földének a' Pruth felé vévén útjokat, az Erdélyt Moldvától elválasztó hegyek közt egy nagy része a' szerencsétlen foglyoknak módot talált az elszabadúlásban. Ezek közt vólt Váradi Kanonok, később Spalatrói Érsek, születésére Olasz, *Rogerius*, kinek *Carmen Miserabile* czímü munkájából, mint leghitelesebb kútfőből merítjük hazánk' ezen siralmas állapotja' leírását.

Mig az Ország igy szenvedett, azalatt hontalan bolygott a' Király, mind üldöztetve szerencséjétől. Először Austriában keresett menedéket, semmit nem kételkedve, hogy Fridrik herczeg, bár eddigi magaviselete, charactere épen nem vólt bizodalmat gerjesztő, benne királyi rangját, szerencsétlen sorsát, 's a' vad népek közt is szent vendégi jogot legalább

tisztelni fogja, annyival inkább, mivel Po'sonba maga elibe menvén, önként ajánlotta vólt neki barátságát, óltalmát. De majd szomorúan tapasztalni kénteleníttetett, hogy megengesztelődött ellenségnek hinni, 's embertől, kinek szívében fészket vert a' telhetetlenség, bár mi szent kötelességgel öszveütközésben ön haszna' megtagadását várni, bolondság. Alig hogy őt hatalmában látá Fridrik, azonnal emberségről, illendőségről, adott szaváról, mindenről a' mi ember előtt szent, felejtkezve, azon ürügy alatt, hogy magát az 1236-diki maga kereste szerencsétlen háborúban Bélának fizetni kellett (7 vagy 10 ezer mark) summáért kármentesítse, ezt utólsó reménységétől is, mit maga az üldöző szerencse is megkímélt, véle lévő kevés kész pénzétől, drágaságaitól, útonálló rabló' módjára, megfosztja; ezenkivül, a' szomszéd Po'son, Moson és Sopron vármegyék' általengedésére is kénszeríti, melyeket haladék nélkül el is foglalt, és megerősítvén, a' Tatárok ellen szerencsésen mególtalmazott. Mind ez nem vólt elég, hanem embertelen, önkény szabta számvetése szerént, igy is még 2 ezer márk hija lévén a' követelt summának, ebbe a' királynétól elébb már hűségére bízott arany, ezüst edényeket, és ára szabhatatlan drága köveket letartóztatja, kinyilatkoztatván, hogy nem is szándékozik visszaadni, 's hogy ennyivel megéri, mint különös kedvezést tekintetni kívánja. A' sze-

rencsétlen Király, csak szabadulhasson a' tőrből, melybe szinlett barátság, ön könnyenhívősége, 's az emberi szív' örvényeiben járatlansága ejték, kéntelen vólt mindenre ráállani, 's magát még, hogy igy is megszabadúlhatott, szerencsésnek, rablóját nagy lelkünek vallani.

Igy mindenéből kifosztva, szinte meztelen, országába visszajővén, rövid itt múlatása után, midőn a' Pápához, és II. Fridrik Császárhoz segítség iránt küldött követségnek semmi sikerét, az ellenség' kiverésének semmi módját, magát, a' befagyott Dunán Pestnél áltáltört egyik Mongol vezér *Kajuk* miá, mind nagyobb veszedelemben forogni látná: a' Dráván által Horvát-, majd Dalmatországba-, ide is nyomon űzetve Kajuktól, a' szigetekre vonult; hova, hajói nem lévén, minthogy nem követhette, Servián keresztül visszatért, irtóztató öldöklések és dúlások közt az ellenség.

Meghallván a' Mongolok' elmenetelét Béla, következő (1243) tavaszszal, sok Magyar és Dalmat uraknak, ezek közt a' Frangepanoknak 4) és Jeru'sálemi Sz. János számos vitézeinek 5) kíséretiben sietett haza Magyaror-

---

4) A' *Frangepánok* — Platinánál *Fregipanes* — híres Római család, mely nevét vette *a fracto pane;* az éhség' idején kiosztott kenyértől. Wagner Collect. Genealog. Dec. II. p. 25.

5) Nem Rhodusi vitézeknek, mint Rogerius' (nyilván későbbi) kiadója hibáson nevezi őket; mert Rhodust csak 1309-ben foglalták el.

szágba. Minő látás atyai szívének! hatvan 's több mérföldnyire, széltiben hosszában, nem vala az országban egyéb látható, mint üszkök, omladékok, csontok, félig elsenyvedt hólt testek, seregestől járó farkasok, és más ragadozó állatok, emberi kép épen nem. Későbben, kik az ellenség' eltávoztának, 's a' Király' jövetele' hírére, a' sok szenvedés, koplalás által kimerített életerővel, fennjáró halottakhoz, mint élő emberekhez hasonlóbbak, rejtek helyeikből elővánszorogtak, azoknak is egy nagy része amaz elsőt csoportosan kísért újabb csapások, éhség, ragály, vad állatok által megemésztetett. A' mi keveset az ellenséges fegyvertől megkímélt, 's lakhelyeikből ki nem riadt honfiak, munka' és félelem' kettőzött véres veréjtéki között vetettek, munkáltak, semmivé tette a' sáska. A' szomszéd tartományoknál, hol hasonlóul éhség, drágaság uralkodott, semmi vagy kevés segedelem. Innen a' mondhatatlan, hitelt alig találó inség, melyben sokakat, miután megemésztettek mindent, mi enni, és nem enni való vólt, végre övéik felkonczolásához nyúlni, 's bóldogtalan életöket ezek' húsával tengetni, ember húst piaczra vitetni, nyilván árúltatni, 's e' borzasztó embertelenségekre Bírákat, Elöljárókat emberiségből szántszándékkal szemet hunyni, lehete látni. A' dolgok, ily állásukban, egy nem csak legjobb akaratu, legmegvilágosodottabb értelmü, hanem a' legnagyobb,

legerősb lelkü, rendíthetetlen characterü férfiút, egy igazi *Camillust* kívánának; ilyen vólt, 's ezze lett országának, népének Béla.

Mihelyt, mi legsürgetőbb vólt, az éhséget, messze tartományokból teméntelen költséggel és bajok közt szállított élettel és marhával, elhárította, országa' beútazásához fogott, hogy maga szemeivel látva sebeit, szükségeit, annál jobban megválaszthassa, szerencsésebben alkalmaztathassa orvosló szereit. Hozzákezdett azután az újá-teremtés' nagy és nehéz munkájához; 's kezdte ezt az egyház' rendbeszedésén: minthogy a' hazát közelebbről ért csapást is főképen Isten és vallás iránti hidegségből, 's ezt követett erkölcstelenségből származottnak ítélé. Tehát a' megölt Püspökök' helyibe újakat, mind a' legérdemesebb férfiakat, nevezett; a' lerontott templomokat megépíttette; külföldről részint az Evangelium' hirdetésére, részint az ifjúság' tanítására, tanult Papokat, Barátokat hívott be. Azután, hogy a' pusztaságokat megnépesítse, a' földmivelést, mesterségeket feléleszsze, a' szomszéd Cseh-, Morva-, Német- és Olaszországból, nagy jutalmak és különös engedvények által, új lakosokat édesgetett be; vélek nem csak városokat, hanem, hogy többé hasonló szerencsétlenség ne történjék, várakat is, (ezek közt a' Visegrádit és Budait 1267-ben) építtetett, eléggé meggyőzettetvén ezeknek hasznos és szükséges vóltáról avagy csak

a' hazai, Székes-Fejérvári, Esztergomi várak', és Szent Mártoni Klastrom' példájából, melyek, erős kőfalaik, 's az ellenségnek ezek' ostromában járatlansága által, szerencsésen megmenekedtek a' köz romlásból. Midőn új lakosokról gondoskodott, a' régiekről sem felejtkezett el, elvesztett leveleik' helyibe újakat adván, melyek úgy egyeseknek, mint egész közönségeknek, testületeknek kiváltságaikat, jogaikat bátorságba helyhezteték. Minthogy pedig az e' végre különösen kinevezett országos biztosságok' legjobb akaratja, legnagyobb részrehajlatlansága mellett is, óhatatlan vólt, hogy sok jószágok olykor olyanoknak ne ítéltessenek, kiknek azokhoz semmi igaz joguk nem vólt: ettől az időtől fogva jött divatba az Adományos-levelekbe bele tenni: *más jogának sérelme nélkül — salvo jure alieno, sine praejudicio juris alieni.* A' Kunokat is, mind azokat, kik Bulgáriába kivándoroltak, mind azokat, kik Magyaroktól, Mongoloktól egyenlő féltökben, a' hazában szerte széledtek, bocsánat, 's régi szabadságaik' megajánlása mellett, elébbi lakhelyeikbe visszahívta, rendbeszedte, Fő-bírájokká a' Nádort rendelte. Későbben, hogy az engesztelődésnek semmi hija ne legyen, 's talán hogy a' szerencsétlen *Kuthenen* elkövetett igazságtalanságot is némiképen helyrehozza, ennek egyik leányát vagy rokonát, a' ritka szépségü *Er'sébetet*, fijával, a' már

Királynak koronázott, 's az uralkodásban maga mellé társul vett *Istvánnal* feleségül vetette.

Az Ország' és Egyház' újászülésében ekként foglalatoskodó Királyt meghábor ították némely Papok, kik a' Tatárok' eltávozta után, használván a' zürzavart, a' királyi kincstárnak, a' papi jószágokból, jövedelmekből, addig szokott járandóságait elfogták; ezenkivül magoknak (mint a' Veszprémi Kanonokok 1245) azt a' szabadságot is vették, hogy Püspököt választottak, 's azt az Esztergomi Érsekkel megerősíttették, a' Királynak híre nélkül, mi több, ellenére. De Béla mind két jussát, IV. Incze Pápától is pártoltatva, megmentette, az ellenszegülőket engedelmességre hajtotta.

Gondját ezután a' Fridrik Austriai herczeg által elrabolt vármegyék' visszaszerzésére fordította. Miután tehát szép szóval nem bóldogult, szövetséget kötvén *Vencellel*, a' Cseh Királylyal, 's *Bernhard*, Carinthiai herczeggel, meghatározzák Fridriknek három felől megtámadását. A' szövetséges fejedelmek elébb, magokban, Bélát meg nem várva, próbát tévén, megverettettek 1245-ben: de majd Béla jól felkészült sereggel Austriába béütvén, 's Neustadtnál Fridrikkel megütközvén, ez, midőn a' futást tettető Magyarokat űzné, ezektől hirtelen körülfogatva, a' vitéz *Frangepan*' boszszús karja által elesett, 's benne kihalt az Austriát birt *Bábenbergi* ház 1246-ban. Hólt

testét katonái az ellenség' kezéből kiragadták: de Béla igy is czélját érte; mert megbüntette a' rablót, 's az elvesztett három megyét visszafoglalta. Sőt Fridrik' birtokinak egy részéhez is hozzájutott, t. i. *Stiriához*, hol fija István Herczegnek választatott, de ki hosszas küzdés után is magát meg nem tarthatván, Stiriát (1259) ugyancsak *Ottocár*nak, a' Cseh Király' fijának, ki már elébb Austriát is elfoglalta, kéntelenittetett engedni. Ottocár, későbben a' hatalmas Habsburgi *Rudolffal*, a' Császárság felett vetélkedni merészelvén, 's ettől (1278) megölettetvén, *Austria* a' hozzá tartozandókkal együtt, a' Német Rendek' megegyezésivel, Rudolf' családjáé, a' most dicsőségesen uralkodó *Habsburgi*, vagy *Austriai* házé lett.

Kevésbbé kedvezett a' szerencse Béla' fegyvereinek Galiciában és Lodomeriában. Ide, Kálmánnak, a' Sajói ütközetben kapott sebeiből következett halálával, a' maga vejét, egy kivándorlott Orosz Herczeget, *Rostislavot* tette be 1243-ban, mint Magyar korona' védettjét: de ezt a' feljebb említett *Romanovitsch Dániel* megverte. Próbálta ugyan Béla Rostislavot visszaállitani, de a' Mongolok' újabb jövetele, 's Fridrik' mozgolódása' hírére szándékával felhagyni, útjából visszatérni kéntelenittetett. Mire Romanovitsch, bátorságot vévén, a' Pápa' jóváhagyásával magát 1246-ban, Béla' híre, megegyezése nélkül, Déli Russia' királyának koronáztat-

ta. Rostislav mindazáltal megtartotta a' Holicsi Herczegi, birtok nélkül üres, czímet; nem sokára pedig azután Ipától, a' III. Béla ólta Magyarországhoz tartozott Északi (Morava és Drino közötti) Serviából akkor (1247) állított Machovi Bánságot kapta némi kárpótlásul.

Egy gond nyughatatlankodtatta még különösen a' Királyt. Midőn szorultsága a' Mongolok miá a' legfőbb fokra hágott, Váczi Püspök, Vancsa István által Országát a' Császár II. Fridrik' védelmébe ajánlotta vólt, oly feltétellel, ha azt a' rablók' kezeiből kiszabadítani segítend. A' Császár, Olaszországi bajait vetvén okúl, segítséget ugyan épen nem adott, de a' hódolási esküt mind a' mellett is letétette a' Püspökkel. Ez, noha, természet szerint, kötelező nem lehetett: aggódott még is, 's nem ok nélkül, Béla, esmervén a' Császár' nyughatatlan, nagyravágyó, erőszakos természetét. Hogy hát magát jobban biztosítsa, 's a' Császárnak a' Magyar Koronához nem jussa, de csak színe se maradjon a' jusnak: folyamodott a' Pápához, kit, mint az Anyaszentegyház' fejét, a' közvélemény még mind felibe helyheztetett mindennemü világi uralkodóknak. A' Pápa IV. Incze — miután e' méltóságot elérte, a' bátor, eszes, lelkes Császárnak épen oly megesküdt ellensége, mint az előtt hív pártolója — nem késett, mint külömben is hozta magával az igazság, mind az ajánlatot, mind a' hódolási esküt, miután a' fel-

tétel, melyhez kötve valának, nem telyesíttetett, erőnélkülvalónak nyilatkoztatni, 's Bélát minden köteleztetéstől felmenteni.

E' szívét hegyként nyomott gondtól is megszabadulván, egész tűzzel, 's az Ország' szerencséjére, ha a' feljebb említett Stiriai háborút kiveszszük, szinte háborítatlan folytatta több esztendőkön által országa' kivül belől virágoztatására elkezdett dícséretes munkálatait: mignem csak hamar egymás után, újra megzavarák országa' 's lelke' nyúgalmát a' Mongolok, és fijának Istvánnak ellene támadása.

Épen Bécsben vólt Ottocárnál, a' Stiria iránt kezdett alkudozások' bevégzésire (1261), midőn veszi a' hirt, hogy a' *Kaptscháki* Al-Chánok, *Nogaj* és *Telebug*, egy Tatárokból, 's meghódított Oroszokból álló véghetetlen csoporttal, miután Sandomir', Krakko' tájékát feldulták, beütöttek Magyarországra. Minek hallására a' Király rögtön, éjszakának idején, Ottocártól még csak búcsút sem véve, Austria' fővárosát odahagyván, sietett elibe az ellenségnek, 's az ezen esetre mindég készen lévő seregei' vezérlését személyesen általvenni. Hamar maga elhatározását, okos előrelátását, érdemlett jutalom, a' legfényesb győzedelem követte, melyen nem csak Magyarországnak, hanem az egész keresztyén világnak is nagy vólt öröme. A' csata többet megemésztett 50 ezernél; a' töb-

bi vad csoport mondhatatlan veszteséggel, nyakra főre kergettetett ki az országból.

E' vitéz tett után csak hamar, visszasietvén a' Király Bécsbe, megkészült közte és Ottocár közt (1262) a' kettős szövetség, melyeknek egyike Béla' unokáját, Rostislav' (Radislaus) leányát, a' szép Kunigundát, másika Stiriat Ottocár' birtokába juttatá. Istvánnak már ekkor Er'sébettől megszületett — a' régen óhajtott korona-örökös — László fija; annyival keservesebben hatott atyai szívére Stiria' elvesztése. Úgy látszott mindazáltal, hogy a' kéntelenségen megnyúgodott; csak azt kívánta, hogy Stiriai elvesztett jövedelmeiért kárpótlék, 's mint ifjabb Királynak, férjnek, 's már több gyermekek' atyjának, háza' tartására, illő bizonyos jövedelem adattassék. Bélának jelenleg kissebb fijáról is Béláról, ki — anyjának, Máriának, különösen kedveltje — már Slavoniai herczeg, 's Ottocár' húgával, a' fényüző Kunigundával jegyben vólt, gondoskodni kelletvén, szűkebben méré-ki évi jövedelmeit Istvánnak, mint ez, ifjúi mértékletlen vágyaiban, óhajtotta, várta vólna. Ebből harag, majd háború lett az atya és fiú között. Az első öszvecsapás megtörténik, 's ebben az ifjú Király a' nyertes; de az öreg el nem csüggedve, újabb nagyobb harczhoz készül, bár kissebb, de annyival elszántabb, urához híven ragaszkodó hadával. István jobban gondolóra vévén a' harcz' kimenetelét, 's talán

lelkiesmérete is feltámadván, midőn a' két sereg újra szemközt állna egymással, atyja' táborába siet, lábaihoz borúl, ígéri, hogy a' tartozott fiúi tiszteletet többé meg nem sérti, csak atyja is telyesítse, mit atyai tiszte hoz magával. Béla mélyen megilletődvén e' nem várt gyengéded érzésén fijának, örömmel megbocsát, 's mit eddig erővel kicsikartatni magától nem engedett, késznek nyilatkozik országát, hatalmát önként megosztani az eszire, a' kötelességre visszatért fiúval. Erre mind két fél követeket nevezvén ki, megkészült az alku Posonyban (1262), melynek nevezetesebb, a' következő esztendőben hittel is megerősített feltételei ezek: 1) István birja Erdélyt, 's a' Tisza két melyékét, a' Füleki várral, és Nógrád egy részivel, atyjától egészen függetlenül; Slavonia legyen az ifjabb Béláé, az ország' többi része atyjoké, az István' birtokában eső ércz- és só-bányák' fele jövedelmivel; 2) az elmultakért senki számadásra ne vonattassék; a' hadban vallott károk ellenben viszont kipótoltassanak; 3) egyik Király a' másik' alattvalóit el ne kecsegtesse, se, ha önként mennének is, be ne fogadja; 's minthogy mindenikőjöknek vóltak jobbágyaik, kik a' másik félen is birtak, ezeknek kölcsönösen fenn fogják tartani, 's tartatni jogaikat.

De, bár ezen feltételeket kölcsönös eskü is pecsétlé, 's a' megszegőre átok határoztaték: a' hatalomnak, mely osztályt természettel nem szen-

vedhet, ekként lett megosztása tartós békét nem szülhetett. Csak hamar ismét annyira ment a' két Király közt a' visszálkodás, hogy szinte egymásra támadának (1264), István számos Kun hadakkal atyjára, ez ő reá bérbe fogadott Livoniaiakkal, és más északi segítő seregekkel. Negyedik Orbán Pápa' közbenjárására eleje vétetett ugyan ez úttal is a' hazafi vérontásnak: de Orbánnak kevéssel azután történt halálával, annyival nagyobb erővel rontott ki (1267) harmadszor az elfojtott neheztelés. A' szerencse az ifju Király' istentelen fegyvereinek látszék most is elébb kedvezni; de majd az öreg Királyhoz pártolt — 's vele azonnal István' seregeinek is egy része — saját Canczellárja, több nagyoktól kísértetve. Végre Pataki erős vára is, 's benne felesége, gyermekei, győzedelmes, megbántott atyja' kezibe esvén; a' szerencse' ezen változásán meghökken; annyival inkább, mivel az vólt híre, hogy atyja, az ő, 's maradéki' kizárásával, kisebb fijára, Bélára szándékoznék általtetetni az első szülöttség' jogát. Megalázódva veti hát újra magát atyja' lábaihoz; ez annyi megbántatása, keseríttetése után is nem érzéketlen az esdeklő' könyjeire; csak hamar felejtve, megbocsátva lőn minden ellene elkövetett bűne fijának; 's ez napságtól fogva semmi többé békességöket meg nem zavará.

Fijával ekként megbékélvén, az Országot megcsendesítvén, egy nagy ország-gyűlést tar-

tott 1267-ben Béla, melyen fijainak is Istvánnak és Bélának jelenlétökben, hozatott amaz, esmeretessé csak az újabb időkben lett, 's még Törvény-könyvünkben ugyan nem, de Kovachichnál (Vestig. Comitior. p. 134) olvasható országos-végzés (Decretum), melylyel a' nemességnek Sz. Istvántól adott szabadságai, kiváltságai újabban megerősíttettek, szinte azon módon, mint II. András' arany függő-levelében; 's már csak mint ennek, több pontokbann, világosítója, pótléka is, nem kevés figyelmet érdemel. Különösen nevezetes benne, mi art. VII. mondatik: hogy a' nemesek, új tartományok' foglalásáért, kivül az Ország' határán katonáskodni ne kénszeríttessenek. Ez az Arany Bullában még igy vólt: *„magok' költségén"*, és igy királyi költségen kellett, most ezen új czikkel, ezen kötelesség alól is felmentetett a' nemesség.

Most a' Bolgár háború foglalatoskodtatta Istvánt, 's talán ennek köszönhette az ország csendessége' meg nem háboríttatását főképen. A' Serviai és Bolgár Király Constantin, vagy, mint némelyek nevezik, Svetislav, sokat háborgatta az új Machóvi Bánt, Mihályt, Rostislav' fiját; utóbb magát a' Magyar határt sem kímélte. Hogy ezt megbosszúlja, nagy sereggel általkél (1268) István a' Dunán; Widdint (Budinum), 's magát a' fő várost is Ternovát megveszi, a' tartomány' nagy részét elfoglalja,

Királyát a' Magyar Felsőséget is elismérni kénszeríti; 's ez oka annak, hogy István *Bulgaricus* nevet, 's miután Magyar Királylyá lett, több-bi királyi czímjei közt *Bolgár Királyi* czímet is vett fel.

Következő esztendőben (1269) újabb véletlen csapás érte az öreg Királyt. Öregsége' vígasztalása, öröme, Béla herczeg meghalt. Mélyen meghatva lelkében e' veszteségtől, követte maga is kevés hónap múlva szeretett fiját, a' sírba 1270-ben (Maj.), életének 64-dik, viszontagságokkal és dicsősséggel teljes uralkodásának 35-dik esztendejében, érdemesítve magát nem csak kora, hanem minden jövő századok' tiszteletére is, valamig a' Magyarnak verni fog honáért, verni a' mostoha sors' csapásain felülemelkedett erényért kebele.

XVIII. FEJEZET.

V. István 1270—1272; *IV. László* —1290.

ISTVÁN, atyja után csak 2 esztendeig uralkodott, többet Ottocárral a' Cseh Királylyal harczban. Erre neki több okai vóltak. Testvére Anna, férjének Rostislavnak halála után, atyja Béla' udvarában tartózkodván, ennek részint tudtával, részint tudta nélkül is, igen nevezetes részét a' királyi drágaságoknak kezire kerítette, 's titkon vejihez Ottocárhoz küldötte. Ugyan ő hozzá pártoltak több fő nemesek, kik, Bélának egykor megkülönböztetve

hívei, most, az ifjú indúlatos király alatt bosszúnál egyebet nem várhatának fejökre. István, miután sem az elidegenített kincsnek, sem a' pártosoknak kiadattatását, többszöri sürgetésére is, meg nem nyerhette, kapott az alkalmon, hogy Stiria' egyébiránt is gyűlölt rablóján bosszúját töltse. Béüt tehát Austriába 1270-ben, a' midőn Ottocárt Salzburgi Fileppel Carinthia felett épen hadban hazulról távol lenni hallotta; de Ottocárnak, más úton, mint a' lesbe álló Magyaroktól váraték, rögtön haza tértivel, csak hamar, bár rakodva prédával, 's irtóztató pusztítások közt, visszavonulni kéntelen. Másik esztendőben (1271) Morvát támadván meg sokkal nagyobb erővel, harczának vége ez úttal még szerencsétlenebb lett. Mert Ottocár az alatt, a' pártos Magyar uraktól is segíttetve, óltalom nélkül hagyott hazánkra ront, Po'sont, N. Szombatot, Nyitrát, Győrt elfoglalja, ezzel Istvánt saját országa' védelmére hirtelen visszatérni, majd békességre lépni, 's ebben, hogy elvesztett városit viszszanyerhesse, nem csak Stiriához, hanem az Anna által Csehországba lopott drágaságokhoz való jogáról is végképen lemondani kénszeríti. Következő esztendőben (1272) kimult István, alig birva 2 évig a' koronát, mely után oly jókor, oly mohon kapa istentelen kezekkel; 's igy benne tökéletesen bételt, mit a' koronás Bölcs mond (Péld. XX. 21,) *„a' mely*

jószág először hirtelen gyüjtetik, annak vége meg nem áldatik."

Halálának oka, körülményi sokkal érdekesebbek, mint sem elhallgathatnók. Horvátországi Bán Pektari Joachim, híve 's mindenható tanácsosa Istvánnak, megesküdt ellensége Ottocárnak, ura' tudta 's megegyezése nélkül, annak másod szülöttjét, a' még igen gyermek Andrást, kézre kerítvén, ragadja magával Bécsbe, hogy ott közte, és a' már akkor is igen hatalmas Rudolf Habsburgi gróf' leánya közt kötendő házassággal, nem annyira hazájának óltalmat, mint Ottocárnak romlást, veszedelmet szerezzen. A' megrémült atya, kedves fija' véletlen esetén, magán kivül, a' legrekkenőbb melegben, utána nyakra főre a' vélt rablónak; atyai aggodalom, felhevülés, fáradtság, lábáról leejtik, 's kevés nap mulva, kora' legszebb virágában (34-dik évében) magát sirba, az országot árvaságba, végetlen inség- fejetlenségbe döntik.

Istvánt követte fija LÁSZLÓ, kit honi történet-íróink, kik kisded Lászlót Királyaink' sorából kihagyják, III-dik, kik nem, IV-dik, 's a' Kunok eránti különös hajlandóságáért, rendesen *Kun Lásszlónak* szoktak nevezni. Darab ideig helyette, minthogy még 12 éves sem vólt egészen, anyja, a' Kun származatú Er'sébet igazgatta az országot. Ez alatt belül zürzavar, szakadatlan tor'salkodás a' kórmányra vágyó, 's ezen megegyezni nem tudó

nagyok közt; kivül háború Ottocárral, kihez pártoltak több elégedetlen urak, hűségök' zálogáúl vívén magokkal Po'son', 's több óltalmukra bízott várak' kúlcsait. Innen a' példátlan elkeseredés a' hadat folytató felek közt, a' kölcsönös pusztítás, melyet most a' Magyarok Ottocár' birtokaiban, majd Ottocár' hadai Magyarországon, egymással vetekedve, miveltek: mig nem végre a' teljes életiben nyughatatlan Ottocár, Habsburgi Rudolf — most már Német Császár — ellen feltámadván, ettől, 's az ennek pártjára kelt Magyaroktől két tüz közzé szoríttatva, megújított hosszas, 's kétségbeesett harcz után országát 's életét veszté (Zistersdorfnál 25 Aug.) 1278-ban. László, ki ez alatt a' törvényes időt elérte, 's a' hadban maga személyesen jelen, 's 20,000 válogatott Magyar, 's számos Kun vitézeivel a' veszélyteljes elválasztó napon, az idővel oly hatalmas Habsburgi ház' egész jövendőjét keblében rejtő győzedelemnek elhatározója vólt, nem csak elvesztett városait visszanyerte ez alkalommal, hanem azon feljül gazdag ragadománynyal, sok ellenséges zászlókkal, 's a' Császár' barátságával megtisztelve tért haza.

Ottocar' elestével, most egyszerre kivül belől megnyúgodván az ország, bóldog jövendőket vára, 's méltán várhata erőteljes ifjú fejedelme alatt. De épen a' nyúgodalom — mely már annyiszor hadnál nehezebben súlyosodott

a' nemzetekre — fejté ki, 's érlelé meg ifjú Királyunk' szívében a' gonoszt, melynek magvait jókor elszórá a' gyermekkori kényeztetett nevelés; 's botránkoztatóbban élt-é ezentúl, vagy uralkodott László, nehéz vólna meghatározni. Mert nem vólt elég, hogy az Ország' gondjával egészen felhagyott, hanem törvényt, illendőséget tapodva, mindent, mit kénye, kedve hoza magával, tartózkodás nélkül mivelt. Feleségét, Izabella Siciliai, igen tiszteletre méltó, herczeg asszonyt megvetvén, tiltott szerelmek, különösen a' szép Kun asszonyok után vetette magát, ezeknek kedvéért ősi magyar köntösét, 's ezzel magyar érzéseit is levetvén, Kun módra öltözködött, 's majd tettei szomorúan igazolák új ruhájával lelkének igen is szoros egybehangzását. Kunok valának egyedüli kedvenczei; ezekkel vólt elárasztva udvara, ezek alkalmaztattak a' legfőbb, legjövedelmesebb hívatalokra. Hiába panaszlák országos sérelmöket, saját hátratételöket a' Magyarok; hiába küldé hozzá a' Pápa feddő levelét 's követét: ha kis korig látszék is kijózanodni, csakhamar nagyobb mértékben visszaesett régi hibáiba; rettentően éreztette bosszúját mind azokkal, kik jóra inték; annál szorosabban szövetkezett a' Kunokkal, kik magokat ebben elbízván, nyilván harczban az eddig is csak kéntelenségből szívelt Keresztyénség és Magyarság ellen, szint azt mivelék már orszá-

gunkban, mit II. András alatt Ismaël' és Abrahám' fijai.

A' dolgok' ily állásában, az ország' nagyjai, nem látván más módot az országnak, 's magának a' királyi háznak — mert még nem vólt örökös — a' kora pusztúlástól visszatartóztatására, a' Királyt tisztességes őrízet alá teszik, feleségével együtt lakásra kénszerítik; udvarából a' Kun ágyasokat, a' Kunokat a' kórmánytól, melyet megragadának, eltávolítják; a' keresztyén hittől elszakadtakat ennek ismét felvételére erőltetik. Azok ezen boszszújokban csapatostól hagyták oda az országot, hogy azt majdan Ólt melletti rokonaikkal egyesülve megtámadván, vas vesszőjök, 's szolgai járom alá hajtsák. Seregeik, már Erdélyben vóltak, midőn a' Magyarok, az ő jövetelök' hírére, Lászlót, (ki mint ellene is intézettet, úgy tekinté ezen árúlást) szabaddá 's régi harcztüzéért vezérökké tévén, elejökbe sietnek; Kolosvárhoz közel, a' Hód tavánál velek megütköznek, 's bár számra sokkal gyengébbek, teljes diadalt nyernek (1282); a' meggyőzötteket futni, vagy magokat a' győző' tetszésére bízni kénszerítik. Az elsők közt vólt *Oldmur*, az Ólti Kunok' fejedelme, ki égve szégyen és bosszú miá, felbizgatja a' szomszéd Nogaj-Tatár Chánt, 's 1285-ben újra sokkal számosabb, Neugar, Tatár, Oláh és Kun csordákból álló sereggel oly véletlen rohan

Erdélyen által Magyarországra, hogy Pestig épen nem lehetett mód feltartóztatásukban. Innen éhség, ragály, 's várvívó készületek' hiánya miá kéntelen visszafordulván, az alkalmatlan út, mocsárok, vízáradások, majd az üldöző Magyarság' bosszús fegyverei által nagy részint megemésztettek; a' többek elfogattattak. Kiket le kelljen-e vágni, vagy kihajtani?, vagy — mit magok esdekelve kértek — az Országban, mint szabad pólgárokat megtelepíteni? nagy kérdés vólt. Csakugyan azon Kunoknak, kik a' Magyarokkal együtt harczoltak, kérésére, 's talán azon kilátásból is, hogy egykor még néki a' Magyar nagyok ellen védfalul szolgálhatnak, befogadta őket László, 's megtelepítette részint Máramaros' erdős, hegyes vidékén, részint Bihar és Szathmár vármegyékben, a' rólok későbben úgy nevezett *Tatáros', Tatárfalva', Tatárszentmiklós', Tatárszentgyörgy'* környékén.

Két esztendő mulva a' Nogaji Tatárok Lengyelországra rohanván, a' Krakkói és Sándomiri herczeg Lesco — kit már egyszer, midőn a' Masoviai Konrád által országából kihajtatott, László ültete vissza székibe — most újra hozzá folyamodott. Ebből újabb háború, melyben a' Magyarok a' Tatárokat meggyőzvén, Al-Kánjokat 's vezéröket *Telebugot* levágván, sok kincscsel 's foglyokkal tértek meg 1287-ben. A' hadnak ekkor ezzel vége vólt; nem

a' tor'salkodásnak. Mert a' Tatárok, hogy a' kölcsönt visszaadják, több ízben számos hadakkal kísérték meg a' Szepességet: de mind annyiszor nagy veszteséggel visszaverettetvén, végre békét hagytak.

Ezen közben meghalt (1285) László' Ipa, a' Nápolyi és Siciliai Király, *Anjoui Károly*. E' tartalék sem lévén többé, most hágott még legfelsőbb fokra László' kénye, féktelen buja indúlatja. Feleségét, a' házasság' bóldogító örömeiben eddig is igen gyéren részesültet, az igen sokat szenvedettet, elüzvén, 's a' Nyúlak-szigetebeli Sz. Mária Apácza Kolostorba záratván, a' szép Kun *Eduát* nyilván feleségül veszi: de ki maga is — kecsei' minden hatalmával sem képes a' testiségbe merült, a' mindég ujat, mindég tilost vadászó Királyt leláncziolni, vágyait kielégíteni — majd kéntelen vólt több rendbeli Kun, sőt Tatár, Neugar ágyasokat maga mellett megszenvedni, ezen feljül férjének a' királyi lakon kivül is számtalan alacsony kicsapongásaira szemet húnyni.

A' Király' ily botránkoztató, ily a' királyi méltóságot lealacsonyító magaviseletének természetes következése, minden társasági rend', függés' felbomlása, nem maradhatott el. Mindent tet, mit kénye tartott, 's ereje engedett tennie. A' nagyok felkeltek fejedelmök ellen; a' nagyok ellen jobbágyaik. Az egész ország pártokra szakadt; egy úr helyett számtalan lett.

Igy *Trencsini Máté* Felső- a' *Güssingi* (Német-Újvári) grófok Dunántúli-Magyarországnak csak nem egészen, mások más részeknek független uraikká teszik magokat. Nem vesztegelnek azomban a' Kunok, Tatárok, nem a' szomszéd népek, Fejedelmek. Austriai Albert, a' Güssingi grófoknak elébb szövetségese a' Király ellen, majd azoknak ellensége, az általok bitangolt Po'sont, Sopront, 28 más helységgel együtt; a' Velenczések' tengermelléki Dalmatiát; Serviai fejedelem Milutin Bosniát Machóvval; mind a' többi szomszédok is, Oroszok, Lengyelek, ki mit ért közelebb, közül akaratul elfoglalják, rabolják. Az ország e' közben oly inségre jutott, úgy kipusztult nevezetesen az igavonó marhákból, hogy a' lakosok magok kénteleníttettek marhájok' helyét, tisztét pótolni, magok két kerekű, egyenesen e' végre készült, 's szerzőjökről, csufság', 's örök emlékezet okáért, közönségesen *László szekereinek* neveztetett, szekérkéiket tolni.

A' büntető igazság úgy akarta, hogy a' kiknek kedvéért hírét, országát igy megvetette, fejedelmi, 's emberi méltóságát igy levetkezte, épen azok által érjen véget, undok tetteihez méltó véget László. Magok a' Kunok — mert vagynak a' tűrésnek is, valamint a' háládatosságnak határai — meg sokallák végre asszonyaikkal, leányaikkal szakadatlan fajtalankodásait a' királynak; meghatározták elvesztését,

's egy éjjel Bihar vármegyében, a' sebes Körösnél eső *Kereszt-szeg* (helyesebben *Kere's-* vagy *Körö's-szeg)* mellett, midőn köztök magát legnagyobb bátorságban lenni gondolná, tulajdon sátorában irgalmatlanul felkonczolták 1290-ben. A' kezeiket királyi vérrel megszentségtelenített gyilkosoknak azomban igy sem maradt tettök büntetés nélkül. A' Nádor *Myze* vagy *Mozes* — ki, Nogaji Tatárszületés, 's elébb Muhamedúgy azután Krisztus-követő, László által emeltetett a' Magyarok' nem kevés botránkozásával ezen fő méltóságra — irtóztató bosszut állott ura' 's jóltévője' megölettetéséért az öszveesküdteken. Edua, maga is részesnek tartatván, megfojtatott; a' tettesek felnégyeltettek; egész nemzetségök a' csecsszopó gyermekekig kiirtatott.

XIX. FEJEZET.

III. András 1290—1301.

László semmi maradékot nem hagyott; egyetlen férfi testvérét Andrást, Sclavonia' herczegét, kire nézett legközelebb az uralkodás utána, féltvén töle országát, régen számüzte, sőt, ha a' Lengyel íróknak hihetni, ő maga vólt, ki azt, kevéssel azelőtt, hogy maga is erőszakos halált szenvedett, bérbe fogadott gyilkosok által Lengyelországban megölette. Egyetlen egy életben lévő férfi, Árpád' tör'sökéből *III. András* vólt, *II. András'* unokája, fijától *Istvántól*, ki, számüzetve hazájából, minthogy

anyja Olasz vólt, Olaszországban nőtt, nevekedett; később Velenczében, az igen gazdag *Maurocena* házból való *Thomasinát* nőül vévén, ezen házasságból nemzette az emlitett III-dik (születése' helyéről *Velenczei)* Andrást. Ez, nem tudni melyik esztendőben, még László' életében, talán nem annyira ennek, mint az Ország'-Rendeinek akaratjával Magyarországba hivattatván, 's herczegi czímmel tiszteltetvén, darab ideig békével élt. Utóbb, félvén, nehogy László, mint saját testvérjével, vele is akként bánjék, Austriába Albert herczeghez vonúlt. Innen, értesittetvén László' haláláról, haza sietett; 's győzedelmeskedvén minden akadályokon, melyek a' pártokra szakadozott országban többek által útjába vetettek, a' nemzet' nagyobb, jobb részétől Királynak ösmértetett, 's annak módja szerint az Esztergomi Érsektől meg is koronáztatott, László megölettetése után 18 nappal. De alig ült be székibe az erre minden tekintetben érdemes, 's csendesebb időkben az körül bizonyosan fényt és bóldogságot árasztándó férfiú: midőn egyszerre, kivül, belül, mindenfelől terhes fellegek vonúltak öszve feje felett. Először is az elégületlenek egy, magát László testvérjének, a' megölt Andrásnak hazudó *Ál-Andrást* tettek néki ellenébe; de kit csakhamar meggyöztek, 's futtában elöltek a' Király' hivei. Most a' külföldiek, hárman egyszerre, lépnek föl ellene. A' külömben jogot, igazságot tisztelő, de most a' fény- hatalom-vágytól — melytől annyiszor annyi más fejedelmek — megvakitott *Rudolf* Császár Magyarországhoz, a' IV. Béla által II. Fridriknek tett, de, mint láttuk, telyesedésbe nem ment ajánlatnál fogva, just formálván, azt, a' Német Birodalomtól függés' feltétele alatt, császári hatalmánál fogva, fijának, a' többször emlitett *Albertnek* adja, 's készületeket tesz jogának, ha a' Magyarok önként engedni nem akarnának, fegyverrel is kivivására. Másfelől Kun László' testvérje, *Mária*, Nápolyi Király' Sánta vagy II. Károly' hitvese, a' Ma-

gyar királyi széket üresnek nyilatkoztatván, fiját *Martell Károlyt* igyekszik abba ültetni. Harmadik, és talán a' Magyar Papságra való nagy hatásánál fogva, legveszedelmesebb ellenség a' Pápa vólt, ki, mire annyi eldödjei törekedtek, de soha rá nem mehettek, eltökélé országunkat e' zürzavarok közt a' Sz. Szék' urasága alá hajtani. A' két utólsó csakhamar egyesité érdekeit; Martell Károly, minthogy a' Sz. Szék' követelt felsőségi jogát elismerni késznek nyilatkozott, viszont a' Pápától Királynak ismérteték, 's Nápolyban nagy pompával, maga a' Sz. Szék' Küldöttje (Legatus) által megkoronáztatik. A' Pápa, látván Károly' készségét, még többet cselekszik; ir mind Rudolfnak, mind Albertnek, kéri: szünjenek meg Magyarországot követelni, mint a' mely régi időktől fogva a' Sz. Szék' óltalma-, pártfogása alatt áll; rajta következésképen más, mint kit az akar, az választ, nem uralkodhatik. Írt egyszersmind az Esztergomi és Kalocsai Érsekeknek is, részint feddődzve a' hire és tudta nélkül történtekért, részint parancsokat osztogatva, milyeket czélja' elérésére, 's III. Andrásnak a' koronától megfosztására legalkalmatosabbaknak itélt. Mire a' Magyar Szentegyház ezen buzgó fejei, egyszersmind hü polgárok is, 's lelkiesméretes férfiak, törvényes királyuknak tett esküjöket, 's a' Pápának egyenesen a' magyar alkotmányi-jogba ütköző kivánatit egyaránt méltánylani tudván, halgatással feleltek, 's a' Pápa' fenyegetéseivel semmit nem gondolva, Andráshoz álhatatosan ragaszkodtak. Rudolf és Albert semmivel sem vóltak hajlandóbbak a' Pápa' kivánságát telyesiteni, a' vélt gazdag ragadományt más akárki' kedvéért elbocsátani. De az e' részről fenyegető, a' szomszédságnál fogva legsürgetősebb veszedelmet majd bátor szivvel, karral elháritja András. Mert miután itthon a' csend' fenntartására szükséges rendeléseket megtette; hiveit, kit mivel tudott, 's ki mint érdemlé, magának újabban és erősebben lekötelezte; édes anyját, temérdek kin-

csek' birtokosát, Velenczéből elhozatta, udvara' tartásáról királyi módon gondoskodott: hirtelen beüt 80,000 emberrel Austriába, 's Albertet készületlen-, saját népeit ellene fegyverben találván, rövid harcz után oda vitte a' dolgot, hogy Albert nem csak jogáról lemondott, hanem a' László' idejében elfoglalt Güssingi egész birtokot is visszaadta.

Ez alatt a' Pápa, mit az Érsekekhez intézett levele által hiában próbált, Magyarországra küldött Követe (Legatus) által véghezvitte, hogy többen a' Magyar urak közzül András Királytól elállottak. Kikkel egyetértésben Martell Károly Dalmatiába ütött (1292) 's akadály nélkül Zágrábig nyomúlt. Ide elibe siet András, vele megütközik, 's győzedelmeskedvén ez úttal az igaz ügy, vetélkedő társát igen könnyü bajjal Dalmatiából ki — 's Nápolyba, honnan jött vólt, vissza — kergeti.

Egy kis pihenést nyervén most, minden idejét, gondját a' közelebbi eldődje alatt zavarba jött ország' rendbeszedésére, a' sok fájdalmasan vérző közönséges sebek' orvoslására forditotta. Országát ily czélból több izben maga béútazta; mindenütt jó szivének, forró erény- és igazság-szeretetének számtalan bizonyságait hagyta. De ezen magában dicséretes, 's a' körülmények által parancsolt bánás módjával csak ellenségei' számát, makacsságát nevelte. Kik, miután Martell Károly — talán nem boldogulhatásán való búvában — korán elhalt (1295), annak 10 esztendős fijához, az atya' jogaival a' Sz. Szék' pártolását is öröklött Robert Károlyhoz nem kevesb, sőt annyival nagyobb indúlattal ragaszkodtak, minél bizonyosabb reménységet látszott annak gyenge kora a' hosszas fejetlenségre, 's büntetlen zabolátlanságra mindnyájoknak nyújtani.

Fő szerencsétlensége ezen közben Andrásnak a' vólt, hogy a' derék *Lodomerius'* (Vladimir) elhunytával (1297) a' ravasz, 's épen oly határtalan nagyravágyó, mint merész *Gergelyt* — elébb Erdélyben Fejérvári Prépostot,

azután Al-Kanczellárt — engedte az Esztergomi Érseki székbe ülni. Kinek, e' pólczon ülve, a' Pápától — — — — — —, valamint legjobb modja, úgy legelszántabb akaratja vólt, nyilván, titkon, alá ásni András' uraságának, hogy annál elébb felépitse Róbert Károlyét.

András előtt nem vólt titok a' veszedelemnek sem nagysága, sem szerzője; egyetlenegy orvosságát az elmérgesedett sebnek országgyülésben reménylé feltalálhatni; ezt hirdettet hát elébb 1298-ban Pestre a' Minoriták' templomába, következő esztendőben (1299) sokkal számosabbat a' honi történetirás', és törvényhozás' évkönyveiben későbben oly nevezetessé lett Rákos' mezejére. És ez az első nemzeti nagy gyülés, melyet őseink e' hires sikon a' szabad ég alatt tartottak. Gergelyt már ekkor a' Pápa, a' hires VIII. Bonifácius Apostoli Nuntiusának nevezte vólt Magyarországon; annál kevésbé hitte magát kötelesnek engedelmeskedni a' Királynak és az öszvegyült Rendeknek. Többszöri felszóllitásra is tehát nem csak az, hogy egyik gyülésen is meg nem jelent, hanem az ott megjelent Püspököket is, mindenféle mennyei és földi büntetésekkel fenyegetődzve, szétoszlatni, 's a' vele tartó lázadók' gyülhelyére, Veszprémbe vonni igyekezett, bár sikeretlenül. Igy a' szakadás csak nyilvánosabb, nagyobb lett, melyet sem a' Pesti gyülésen hozott, Kovachichnál (Supplem. ad vestig. Comit. 1: 49; 53; 98—192) olvasható, magokban gondoltatva igen dicséretes*) és czélirányos végzések, sem a' Rákosi gyülésből Gergely ellen a' Pápához tett folyamodás (Appellatio) meg nem orvasolhattak. Gergely szorosabban szövetkezett ezentúl régi czinkos társaival,

*) Különösen nevezetes a' 70-dik Czikkely, melyben a' parasztoknak, jobbágyoknak — kiket régi törvényeink ugyan sehol sem, de uraik zsarnoksága földhöz kötött — szabad költözködés, 's tudtunkra itt legelőször, engedtetik „justo ac consveto suo terragio persoluto."

újakat szerzett rablókból, mindenféle gonosztévőkből, nyughatatlanokból, kiket eldödje, 's több Megyés Püspökök az Egyházból kirekesztettek elébb, ő pedig most, hogy pártját általok erősitse, az átok alól felóldozott. Midőn igy is látná, hogy, ha erőre kerül a' dolog, vesztenie kell, gyülöltetve minden jó hazafiaktól, 's félve ezek' bosszújától, a' Dráván túl, Horvátországba vonúl; a' Pápához egy, András és kórmánya ellen, panaszszal telyes levelet ir, melyben a' legfeketébb színekkel festvén az Országnak, Egyháznak végső pusztúlásra lett jutását, a' több öszveesküdt urakkal együtt hamari segedelemért, 's Királyért, ki a' fejetlenségnek végét szakaszsza, esedezik. Ennek egyenes következése a' lett, hogy a' Pápától ö maga, mint Apostoli Nuntius újra nagyobb hatalommal ruháztatott fel; Róbert Károly pedig Királynak nyilván kineveztetett, 's következő tavaszszal (1300) a' részén lévő uraktól Dalmatiába béhozatván, Zágrábban, még azon őszön, a' választott, de mind eddig meg nem erősitett Esztergomi Érsektől, Gergelytől, bár nem a' magyar koronával, meg is koronáztatott.

András, ki ekkorig semmi lépést nem tett, mivel vagy maga méltóságát, vagy országa' függetlenségét veszedelmeztethetné (értjük — mit annyi, korona után sovárgó királyok tettek az ö helyén — a' Pápához megalázódva, hizelgéssel, és kecsegtető igéretekkel folyamodást) most is, történjék akármi, eltökélé magát, csak férfias bátorsággal menni szembe a' veszedelemmel. Hiveit tehát — kik még mind igen jeles számmal vóltak, köztök a' papság', nemesség' legnagyobb része, több Zászlós urakkal — következö tavaszra fegyverbe parancsolja. Elkerülhetetlen vólt a' hazafi háború; annak kimenetele elöre látható; Zágráb maga — hol az atya' szerencséje hajótörést szenvedett, hol lépett fel elöször, mint Magyar Király, a' fiú is — semmi jót nem jósló a' jóslani szeretök' szemiben. Csak egy hirtelen

halál segithetett a' bajon; 's a' fiatal, erőtelyes, mindég nyúgodt, mindég csüggedetlen lelkü András, övéitől szeretve, szomszédjaival barátságban, mind ezeken feljül a' hatalmas Német Császár (Austriai herczeg) Albertnek veje — nem búvában, nem féltiben, mint némelyek irták — hanem méreg által — melyet saját, legmeghittebb szolgája, olasz születés, az ellen-párttól megvásároltatva, nyújta néki (Timon. Epitome Chron. p. 46.) — meghalt, annyival nagyobb fájdalmára a' nemzet' jobb érzésü részének, mert benne az országunknak 23 királyt — köztök annyi jelest — adott Árpád' férfi tör'söke is végképen kihalt, Januar 14-dikén 1301-ben.

Igazítni való.

Mit I. 73. Béla' ezüst pénzeiről, Thuróczi és kölönösen Szegedi, 's annyi ezeknek nyomán indúlt újabb hazai Írók után írtam, kéntelen vagyok hibásnak nyilatkoztatni, a' később megkapott Schoenvisnerből (*Notitia Hung. rei num.*) látva: 1) hogy Sz. Istvánnak szintúgy mint Bélának tsak *denariusai* — 's ezek a' legtisztább ezüstből — vóltak p. 163. 154. 105. 2) hogy *pensa* kis pénzt (milyen akkor nem is vólt) soha nem jelentett, hanem vétetett, *vagy* mint mérték, Szent István alatt ugyan bizonyos 1 Byzanczi aranynál kevéssel többet tevő, arany mennyiségért, később rendesen 1 unciáért vagy 1/8 márkért; *vagy* mint képzelt pénz, épen 1 Byz. aranyért vagy 40 dénárért, milyen 20 egy akkori unciát (mely a' mai latnál v. semunciánál kevéssel vólt több), egy pedig, mostani pénz szerént, mintegy másfél ezüst garast tett, csak hogy akkor annak, kevés lévén még a' pénz, sokkal nagyobb piaczi becse vólt. p. 154. 157. 159. 161. Mellesleg megjegyezzük, hogy régen 6 aranyat (*aureus Byzantinus*, v. *solidus auri*) számláltak, ma 10-et számlálunk 1 unciára, 5-öt 1 latra.

A' FEJEZETEK' FOGLALATJA.